

ศึกษาโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
**A STUDY OF THE MENTAL STATES OF GREED
IN VIPASSANA MEDITATION**

แม่ชีสังวาลย์ บุญช่วย

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

แมชีสังวาลย์ บุญช่วย

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Study of the Mental States of Greed in Vipassana Meditation

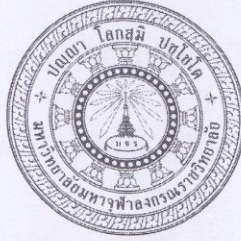
Maechee Sangwan Bunchuai

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาบุญไทย บุญถมโน, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง

ชื่อผู้วิจัย

(แม่ชีสังวาลย์ บุญช่วย)

ชื่อสารนิพนธ์	: ศึกษาโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
ผู้วิจัย	: แม่ชีสังวาลย์ บุญช่วย
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์	: ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง, ป.ธ.๙, พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
วันเสร็จสมบูรณ์	: ๒๓ มกราคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ คือ ศึกษาโลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสส ตำราทางวิชาการต่างๆ และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง นำมารวบรวมสรุปวิเคราะห์ เรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา ตรวจสอบความถูกต้องโดยผู้เชี่ยวชาญจากการศึกษาพบว่า

โลกมูลจิต ๘ จัดอยู่ในอกุศลจิตมีความโลภเป็นมูลเป็นประธาน มีการปรุงแต่งจิตให้มีอาการของความโลภความอยากได้ อาจรุนแรงถึงกับประพฤติเป็นทจริต อำนาจของความโลภทำหน้าที่ดึงจิตให้ปรารถนากามคุณไม่สิ้นสุด จิตที่มีโลกเจตสิกประกอบจะแสดงอาการถ้อยมั่นอารมณ์เป็นลักษณะ มีการติดในอารมณ์เป็นกิจ และยังเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ทำให้จิตเกิดความเร่าร้อนเพราะกิเลสเป็นผล คือ โลภะเป็นเหตุแห่งทุกข์ในสมุทัยสังข จิตที่มีโลภะแม้ดวงเดียวมีผลให้เป็นทุกข์เร่าร้อนทั้งกายและใจ สภาพของโลภะ คือ ความพอใจในอารมณ์ที่เข้าไปยึดถือติดข้อง ความโลภในพระสูตรต่างๆ ที่กล่าวถึงโลกเจตสิกหมายรวมเอาตัณหาความอยากได้ อยากมี อยากเป็น ความยึดติด ความหวงแหน ซึ่งเป็นเหมือนเชือกที่ผูกสัตว์ไว้แล้วแต่ว่าสัตว์นั้นจะถูกดึงไปในทิศทางไหน จิตที่มีโลกเจตสิกมีความโลภมักนำไปสู่อบายภูมิเท่านั้น เพราะมักยึดมั่นและไหลไปสู่อารมณ์ที่เกิดขึ้นมาทันที

ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ผู้ปฏิบัติที่เข้าใจโลกเจตสิกซึ่งมีผลให้จิตแสดงออกมาเป็นทจริตในระดับต่างๆ ซึ่งสามารถละได้ด้วย การดำเนินตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และพิจารณาอารมณ์วิปัสสนาด้วยการกำหนดรู้สภาพของโลภเจตสิก เหมือนของมักต้องหรืออาสวะที่ทำให้มีน้ำเมา หรือเหมือนไอหะ คือน้ำที่ไหลอยู่ตลอดเวลา จากนั้นให้จิตมีสติและสัมปชัญญะกำกับรู้พฤติกรรมของจิตตามหลักจิตตานุปัสสนาคือ เมื่อใดมีจิตประกอบด้วยโลภะหรือราคะให้เห็นความเป็นสภาพไตรลักษณ์ นอกจากนั้นให้พัฒนาอินทรีย์และน้อมจิตเข้าสู่วิปัสสนาญาณ เมื่อจิตมีกำลังและแก่กล้าและไม่หยุดการเจริญวิปัสสนาภาวนาย่อมทำให้บรรลุมรรค ผล เพราะรู้แจ้ง อริยสัจ ๔ มีทุกข์ขอรียสัจ ทุกขสมุทัยสังข ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ถึงความดับทุกข์ คือพระนิพพานได้ในที่สุด

Research Paper Title: A Study of the Mental States of Greed in Vipassana
Meditation

Researcher : Maechee Sangwan Bunchuai

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Research Paper Supervisor

: Asst.Prof. Dr.Viroj Koomkrong, Pali IX, M.A. (Buddhist
Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Completion : January 23, 2018.

Abstract

This research paper had following objectives: to study of the mental state of greed or Lobhacetāsika and to study Lobhacetāsika for insight meditation practice. The research data had been collected from original sources of Theravada Buddhist texts. i.e. Tipitaka, its commentaries. sub-commentaries. Saddavisesapakarana texts and other related documents, then compiled in descriptive style, finally examined by experts.

The research findings were that Lobhacetāsika is the state of unwholesome consciousness with greed. There are eight Lobhacetāsikas consisting of eight greed unwholesome consciousness which is unwholesome having greed root as its domain, It fixes mind into longing, desiring with strong degree it may lead to wrong deeds. It causes the endless craving to sensual pleasure. It also forces mind to attach mental objects as its character having addicted as its function, causing the sufferings, resulting the fervid passion due to lusts. That is to say, greed causes suffering in origin of suffering. Only one Lobha can bring a lot of suffering in both of physical and mental side. The state of Lobha is the holding desired objects for attachment. In various discourses, Lobha includes desire for sensual pleasure, existence and non-existence, grudging as the tight robe bonding an animal being pulled wherever the owner wishes. This Lobhacetāsika leads to be born in loss and woe because it attaches and influxes to the happening mental objects.

In insight meditation, the practitioner must understand Lobhacetāsika resulting the bad deeds of unconsciousness which can be overcome by following the

Three Trainings; morality, meditation and wisdom then observing insight objects by knowing Lobhacetika like intoxication or drug causing illusion or river overwhelming mind all times. After that he cultivates mindfulness and awareness observing the mental acts according to Contemplation on mind, i.e. whenever the mind is formed by Lobha or lust. One would see three characteristics and cultivating faculties and bending the mind to the way of insight knowledge. With strengthened and powerful mind with endless efforts on insight meditation. He can complete attaining noble path, fruits because of realizing four noble truths. Suffering, origin of suffering, extinction of suffering and the path leading to extinction of suffering entering to the end of suffering or Nibbana in final.

กิตติกรรมประกาศ

ขอประทานกราบขอบพระคุณ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคมและเจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม ประธานกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ เป็นอย่างสูงยิ่ง ที่เมตตาเปิดการเรียนการสอน หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต ระดับปริญญาโท สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาเป็นรุ่นที่ ๑๑ และให้ความอุปถัมภ์โครงการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือนที่ผู้วิจัยได้ศึกษาตลอดหลักสูตร

กราบขอบพระคุณ พระภิกษุทันตะवासวมหาเถระ มหาสีโรวาทาจริยสยาตอ ผู้เป็นประธานวิปัสสนาจารย์และสอบอารมณ์ ในการปฏิบัติวิปัสสนาสำนักมหาสีสาสนะยกต้า กรุงย่างกุ้ง สหภาพเมียนมาร์ เป็นอย่างสูงยิ่ง ขอกราบขอบพระคุณพระวิปัสสนาจารย์ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” จังหวัดนครราชสีมา โดยมีพระภาวนาพิศาลเมธี วิ. เป็นประธานพระวิปัสสนาจารย์ พระอาจารย์วิทยาธีรธมโม, พระอาจารย์มหาบุญเลิศ อินฺทปญฺโญ, พระสมุห์มานัส อคฺคปญฺโญ และพระจักรพงษ์ ปิยธมโม

ขอขอบคุณ ผศ. ดร. วิโรจน์ คุ้มครอง, อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ คณะกรรมการพิจารณาหัวข้อสารนิพนธ์, คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์ทุกท่าน ที่ได้เมตตาให้คำปรึกษาแนะนำเทคนิค และกระบวนการขั้นตอนต่างๆ ในการทำสารนิพนธ์

ขอขอบคุณ คณะผู้บริหาร คณาจารย์ และเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่ได้เมตตาแนะนำให้คำปรึกษาวิธีการเขียนสารนิพนธ์ ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสามารถทำได้ และการให้อุ้มล้อเป็นประโยชน์ต่อการทำงานวิจัยทุกท่าน

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาวีจิตร กลยานจิตโต, เจ้าอาวาสวัดมหาสวัสดิ์นาคคณาราม นครปฐม เมตตาให้ที่พักอาศัย, การขอบพระคุณ พระอธิการจรัส ปภสฺสโร วัดไตรศรีวัน (เขาภูตอง) ต. นิคมสร้างตนเอง อ. เมืองลพบุรี จังหวัด. ลพบุรี ที่ให้โอกาสในการศึกษาด้วยดีตลอดมา, ขอกราบขอบพระคุณ คณะพระนิสิตสาขาวิปัสสนาภาวนารุ่น ๑๑ ทุกรูปที่ให้ความช่วยเหลือแนะนำ

ขออนุโมทนาบุญกุศลครอบครัวบุญช่วย น้องสาวและหลานๆ ที่ช่วยเหลือในด้านปัจจัยค่าใช้จ่ายตลอดการศึกษา ผลบุญอันสง่างามที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาก็ดีที่เกิดจากการทำสารนิพนธ์นี้ก็ดี ผู้ศึกษาขอน้อมบูชาถวายคุณพระรัตนตรัย ขอบูชาคุณ บิดา มารดา คุณครู อุปัชฌาย์ คณาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทคุณงามความดี ตลอดถึงท่านผู้มีอุปการคุณทุกท่าน ขอผลานิสงส์แห่งคุณความดีในการศึกษาครั้งนี้ทั้งคุณประโยชน์แห่งสารนิพนธ์เล่มนี้ จงเป็นผลสำเร็จต่อการบรรลุมรรคผลนิพพานแก่ทุกๆ ท่านด้วยเทอญ

แม่ชีสังวาลย์ บุญช่วย

๒๓ มกราคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ ศึกษาโลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๙
๒.๑ ความหมายของโลกเจตสิก	๙
๒.๒ ความสำคัญของโลกเจตสิก	๑๓
๒.๓ โลกเจตสิกที่ประกอบด้วยโลกมุลจิต ๘	๑๙
๒.๔ โลกเจตสิกที่เป็นองค์ธรรมของสมุทัยสังข	๒๕
๒.๔.๑ โลกเจตสิกที่เป็นกามตัณหา	๓๐
๒.๔.๒ โลกเจตสิกที่เป็นภวตัณหา	๓๑
๒.๔.๓ โลกเจตสิกที่เป็นวิภวตัณหา	๓๑
๒.๕ สรุปท้ายบท	๓๒
บทที่ ๓ โลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๓๔
๓.๑ โลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๓๕
๓.๒ การเกิดขึ้นของโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๔๐
๓.๒.๑ ราคะจริต	๔๒
๓.๒.๒ โทสะจริต	๔๓
๓.๒.๓ โมหะจริต	๔๔
๓.๒.๔ วิตกจริต	๔๔

๓.๒.๕ ศรัทธาจริต	๔๕
๓.๒.๖ พุทธิจริต	๔๖
๓.๒.๗ สมุฏฐานของจริต	๔๗
๓.๓. แนวทางในการเจริญสติปัฏฐาน ๔	๔๙
๓.๓.๑ สติปัฏฐาน	๕๐
๓.๓.๒ การเจริญสติปัฏฐาน ๔	๕๒
๓.๓.๓ การกำหนดรู้การเกิดขึ้นของโลกเจตสิกในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน	๕๕
๓.๓.๔ การกำหนดรู้การเกิดขึ้นของโลกเจตสิกในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน	๕๘
๓.๓.๕ การกำหนดรู้การเกิดขึ้นของโลกเจตสิกในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน	๖๑
๓.๓.๖ การกำหนดรู้การเกิดขึ้นของโลกเจตสิกในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน	๖๕
๓.๓.๗ การกำหนดละโลกเจตสิกทางอายตนะภายในและภายนอก	๖๖
๓.๔ ประโยชน์ที่ได้รับจากการละโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๗๕
๓.๕ สรุปท้ายบท	๗๘
บทที่ ๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๗๙
๔.๑ สรุปผลการวิจัย	๗๙
๔.๒ ข้อเสนอแนะ	๘๑
๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้	๘๑
๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยต่อไป	๘๒
บรรณานุกรม	๘๒
ประวัติผู้วิจัย	๘๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก สารนิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ โดยอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๖/๒๖๑ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่ม ๑๐ ข้อที่ ๓๗๖ หน้า ๒๖๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๓๗๖ หน้า ๓๐๕

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๒	วิ.มหา. (ไทย) =	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
๔	วิ.ม. (ไทย) =	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๖	วิ.จุ. (ไทย) =	วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๙	ที.สี. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ที.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
๑๒	ม.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๖	ส.นิ. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก สੰยุตตนิกาย นิทานวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ส.นิ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก สันยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๗	ส.ข. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก สันยุตตนิกาย ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส.สพ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก สันยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก สันยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ทุก. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.ทุก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ติก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ. (บาลี) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททุกปาจปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.ขุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททุกปาสะ	(ภาษาไทย)
	ขุ.ธ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
	ขุ.อิติ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)

๒๖	ช.เถร.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ชุททนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)	
๒๗	ช.ชา.เอกก.	(บาลี) =	สุดตันตปิฎก	ชุททนิกาย	เอกกนิปาต	ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
	ช.ชา.เอกก.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ชุททนิกาย	เอกกนิบาต	ชาตก	(ภาษาไทย)
๒๘	ช.ม.	(บาลี) =	สุดตันตปิฎก	ชุททนิกาย	มหานิทเทศปาติ	(ภาษาบาลี)	
	ช.ม.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ชุททนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)	
๓๑	ช.ป.	(บาลี) =	สุดตันตปิฎก	ชุททนิกาย	ปฏิสัมภิทามคคปาติ	(ภาษาบาลี)	
	ช.ป.	(ไทย) =	สุดตันตปิฎก	ชุททนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)	

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา	
๓๔	อภิ.สง.	(บาลี) =	อภิธมมปิฎก	ธมมสังคณีปาติ	(ภาษาบาลี)
	อภิ.สง	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
๓๕	อภิ.วิ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
๓๗	อภิ.ก.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา ปกรณวิเสส สารนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์ ได้แก่ พระอรรถกถา และคัมภีร์ โดยใช้ อรรถกถาภาษาไทย ฉบับจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม.อ. (บาลี) ๕/๓๗/๓๕. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสนี้ มหาวคค อฏฐกถา ภาษาบาลี เล่มที่ ๕ ข้อที่ ๓๗ หน้าที่ ๓๕

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา	
ที.ม.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี มหาวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(บาลี) =	มชฌิมนิกาย	ปปลงสุทนี มชฌิมปณณาสอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ส.ส.อ.	(ไทย) =	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี สคาถวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ธ.อ.	(บาลี) =	ชุททนิกาย	ธมมปทอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ช.ธ.อ.	(ไทย) =	ชุททนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.ม.อ.	(บาลี) =	ชุททนิกาย	สทธมมปชโชติกา มหานิทเทศอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)

ปกรณวิเสส

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทฺธิ	(บาลี) =	วิสุทฺธิมคคปกรณปาติ	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ	(ไทย) =	วิสุทฺธิมรรคปกรณ	(ภาษาไทย)

คัมภีร์อื่นๆ

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
มงคล (บาลี) =	มงคลตถปิณีปาติ	(ภาษาบาลี)
มงคล (ไทย) =	มงคลตถปิณี	(ภาษาไทย)

ค. คำย่อชื่อคัมภีร์ฎีกา สารนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์ ได้แก่ ฎีกาพระวินัยปิฎกฉบับมหา
 กุฎราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น กงขา.อภิณหฎีกา (บาลี)
 -/-/๓๕. หมายถึง วินยตถมชชสา กงขาวิตรณิ อภิณหฎีกา ภาษาบาลี เล่มที่ - ข้อที่ - หน้าที่ ๒๗๑.

ฎีกาพระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
กงขา.อภิณหฎีกา (บาลี) =	วินยตถมชชสา กงขาวิตรณิ อภิณหฎีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิภาวินี.ฎีกา (บาลี) =	อภิธมมตถวิภาวินีฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิภาวินี.ฎีกา (ไทย) =	อภิธัมมตถวิภาวินีฎีกา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในพระพุทธศาสนาสอนให้ละชั่วทำความดี ทำกุศลให้ถึงพร้อม และชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว^๑ นี่เป็นคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายที่ทรงแสดงไว้ ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ มีพระอรหันต์สาวกมาประชุมพร้อมกันโดยมิได้นัดหมายเป็นจำนวน ๑,๒๕๐ รูป อันเป็นพระอรหันต์สาวกที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุปสมบทให้ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา เธอจึงเป็นภิกษุมาเกิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ในคำสอนให้ละชั่วทำความดี เป็นสภาวะธรรมที่ไม่กล่าวถึงสัตว์ บุคคล เรา ของเรา เป็นแต่สภาวะธรรมที่เกิดขึ้น เมื่อจิตเป็นกุศลดีแล้วก็ให้รักษาจิตไม่ให้ตกไปในทางที่ชั่ว เช่นในการทำสมาธิภาวนาให้จิตสงบตั้งมั่นพร้อมที่จะรับเอาธรรมชั้นสูงให้บรรลุเป้าหมายสูงสุด ในสมัยพุทธกาลทำได้ไม่ยากสำหรับผู้ที่ได้สร้างสมบุญบารมีจนถึงพร้อมที่จะได้รับฟังธรรมะต่อหน้าพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จะน้อมเอาธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเข้ามาใส่ใจพิจารณาตามธรรมนั้นว่าถูกต้อง เห็นตามความเป็นจริง กามคุณมีจริง โทษของกามคุณมี โลภะมีจริงโทษของโลภะมี โทษะมีจริง โทษของโทษะมี โมหะมีจริงและโทษของโมหะมี เป็นสภาวะธรรมที่มีจริงเกิดขึ้นกับจิต อันเป็นเหตุ เป็นผลซึ่งกันและกันไม่มีสัตว์ บุคคล เรา ของเรา ของเขา เป็นเจตสิกธรรม ที่ประกอบกับอกุศลจิต ๑๒ ที่ทำให้จิตใจของผู้คนมีแต่ความเร่าร้อนเต็มไปด้วยโลภะ โทษะ และโมหะ อกุศลมูล ๓ นี้เป็น โลกเจตสิกประกอบในโลภมูลจิต ๘ โทษเจตสิกประกอบในโทสมูลจิต ๒ เท่านั้นโมหเจตสิกประกอบในโมหมูลจิต ๒ และประกอบในอกุศลจิตทั้งหมด ๑๒ ดวงโลกเจตสิกความอยากได้ โทษเจตสิกความประทุษร้าย โมหเจตสิกความหลงไม่รู้ เมื่อจิตมีโลภะความอยากให้กระทำการทางกาย วาจา ใจที่คิดนึก โทษะของ โลกเจตสิกที่ว่าไว้ในอกุศลมูลสูตร^๒ ว่าด้วยรากเหง้าของอกุศล

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายอกุศลมูล (รากเหง้าของอกุศล) ๓ ประการนี้ โลกเจตสิกจัดเป็นอกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้มีโลภะทำทางกาย วาจา และใจจัดเป็นอกุศลกรรมแม้กรรมของบุคคลผู้มีโลภะถูกโลภะครอบงำ มีจิตถูกโลภะกั้มรุ่มย้อมก่อทุกขีให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องไม่จริงด้วยการกล่าวร้ายป้ายสี ด้วยการเบียดเบียนให้ได้รับการจองจำ ให้เสียทรัพย์ ถูกตีเตียนหรือขับไล่ให้ออกห่างไปจากหมู่ขณะ ด้วยอวดอ้างว่า “เรามีอำนาจมีกำลังทรงพลัง” ก็จัดเป็นอกุศลกรรมบาปอกุศลกรรมจำนวนมากเหล่านี้ที่เกิดจากโลภะมีโลกเจตสิกเป็นเหตุ มีโลภะเจตสิกเป็นแดนเกิด มีโลกเจตสิกเป็นปัจจัยย้อมเกิดมีขึ้นแก่บุคคลผู้มีโลภะนั้นด้วยประการฉะนี้^๓

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^๒ อง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๕.

^๓ อง.ตัก (ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๖.

บุคคลผู้มีปัญญามองเห็นโทษภัยที่เกิดจากความเข้าไปยึดติดเหนียวแน่นซึ่งความอยากได้
 ยากมีอำนาจเป็นทางให้เกิดทุกข์เดือดร้อนแก่ผู้อื่นและตนเองจึงมองหาทางที่จะออกจากทุกข์นั้นด้วย
 การเจริญวิปัสสนาภาวนา เพื่อให้ความทุกข์เบาบางลง หรือดับขาดไปจากจิต กุศลกรรมนั้นแม้จะ
 ให้ผลเป็นความสุขก็จริงแต่มีความทุกข์แอบแฝงซ่อนเร้นอยู่ด้วยเหมือนตัวหนอนในดอกไม้เพราะกุศล
 กรรมที่มีตัณหาอุปาทานเชื่อมโยงอยู่ด้วยนั้นย่อมก่อให้เกิดภพใหม่ชาติใหม่ เมื่อมีชาติก็ต้องมีรา
 มณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกขะโทมนัสสะตามมาเป็นขบวนการ ด้วยเหตุนี้ ผู้มีปัญญามีบารมีหรืออุปนิสัย
 ในทางธรรมจึงมองเห็นความเกิดเป็นความทุกข์เห็นสมุทัยคือตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ จึงพยายาม
 เพื่อละกรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลเพื่อความสิ้นสุดแห่งทุกข์โดยสิ้นเชิง กิเลสกรรมวิบาก ๓ อย่างนี้
 สืบต่อกันเป็นวัฏฏะกิเลสเป็นเหตุให้เกิดกรรม เมื่อมีกรรมก็มีวิบาก คือผล ผลดีบ้างชั่วบ้างก่อให้เกิด
 เวียนกันอยู่อย่างนี้ต่อไป พอสิ้นกิเลส กรรมก็หมด วิบากก็หมด

โลกเจตสิกนี้ยังเป็นองค์ธรรมของอกุศลธรรมอีกหลายหมวด อย่างเช่น อาสวะ”^๔ โสกะ
 โยคะ คันถะ อุปาทาน นิวรณะ อนุสัย สังโยชน์ กิเลส ในอริยสัจ ๔ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้
 โดยธรรมาธิฐานส่วนที่เป็นองค์ธรรมของทุกขอริยสัจมีองค์ธรรมที่เป็นจิตมาก คือโลกียจิต ๘๑ เจตสิก
 ๕๑ (เว้นโลกเจตสิก) รูป ๒๘ แต่องค์ธรรมที่เป็นทุกขสมุทัยอริยสัจมีเพียง โลกเจตสิก ดวงเดียว ทุกขนิ
 โรธอริยสัจ องค์ธรรม ได้แก่ นิพพาน ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ มีองค์ธรรมที่เป็นเจตสิก ถึง ๘
 ในขณะที่มรรคสมังคีพร้อมกันเมื่อปฏิบัติเข้าถึงมรรคญาณ ในปฏิจจสมุปบาทยังได้กล่าวถึงโลกเจตสิก
 อีก ๒ ข้อใหญ่อันได้แก่ ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ตัณหาคือความกำหนัด ความกำหนัดหนัก
 เป็นต้น อุปาทาน ความถือเอา ความยึดถือ ความติดยึด เลยเป็นความห่วงแหนในอารมณ์ที่เข้าไป
 ยึดถือแต่ไหนๆเที่ยวไป ขนเหล่านั้นผู้บรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะ เป็นผู้มิใช่ใจไม่ถูกโลกเจตสิก หรือกาม
 คุณ^๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสที่อ่อนนุ่มซึ่งนารื่นรมย์ใจ ย่อมปรากฏในรูปของสตรี เหล่า
 ขนผู้ถูก กาโมหะ^๕ (ห้วงน้ำคือกาม) เครื่องทำให้สัตว์ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์ ธรรมเป็นเหมือนห้วงน้ำ
 นั้น เพราะธรรมดาห้วงน้ำ เมื่อวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือสัตว์ได้พลัดตกลงไปในห้วงน้ำแล้ว น้ำย่อมท่วม
 ทับเปียดเปียวัตถุสิ่งของ หรือสัตว์นั้นๆ สภาวะของความโลภย่อมทำให้สัตว์ทั้งหลายจมลง ถ้าชน
 เหล่านั้นไม่กำหนดรู้โทษของกามคุณ ย่อมมีกาล (แห่งวัฏฏะ) คติและภพน้อยภพใหญ่ในวัฏฏสงสารเป็น
 เบื้องหน้า ส่วนชนเหล่าใด กำหนดรู้กาม^๖ ทั้ง ๒ คือกิเลสกาม และวัตถุกามเป็นผู้ไม่มีความอยาก
 ครอบงำอยู่ ย่อมทำในสิ่งที่ควรทำ ย่อมยินดีในสิ่งที่ควรยินดี ย่อมถึงฝั่งในโลก

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจเรื่องศึกษาโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ศึกษาโลกเจตสิก
 ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อไขความเคลือบแคลงสงสัยให้กระจ่างชัด อีกทั้งยังเป็นการเสริมสร้าง
 องค์ความรู้ใหม่ที่เป็นข้อมูลในเชิงวิชาการและสามารถนำไปเป็นบาทฐานสำคัญในการศึกษาค้นคว้า
 ต่อไปตลอดทั้งยังเสริมสร้างศรัทธาปสาทะที่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อันจะเป็นประโยชน์
 อย่างยิ่งต่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาของบุคคลผู้สนใจสืบต่อไป

^๔ วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๙/๒๑๐.

^๕ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๒-๑๗๓/๑๐๑.

^๖ อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๓๗๕.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ โลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ โลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาโลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพภาคเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยเป็นสองส่วน คือ ขอบเขตด้านเนื้อหา เพื่อกำหนดเอกสารที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ และขอบเขตด้านการศึกษา เพื่อกำหนดขอบเขตเนื้อหาในประเด็นหัวข้อต่างๆ ที่จะศึกษา มีรายละเอียดดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาโลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ พร้อมทั้งอรรถกถาภาษาไทยชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหามงกุฎราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๔ ฎีกา อนุฎีกา ปกรณวิเสสอื่นๆ รวมถึงเอกสารตำราวิชาการ ทางพุทธศาสนาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

ศึกษาโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยศึกษาการเกิดขึ้นของศึกษาโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ศึกษาแนวทางในการเจริญสติปัญญา ๔ และศึกษาประโยชน์ที่ได้รับจากการละโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นต้น

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ มีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยผู้วิจัยได้ให้คำจำกัดความดังต่อไปนี้

๑.๕.๑ โลกเจตสิก ความโลภ สภาวะที่อยากได้รุนแรงในฐานะแม้แต่สิ่งที่ควรจะได้ โลภะเป็นความติดข้องในอารมณ์โลภะเหมือนตังที่ยึดจับลิ้งไว้

๑.๕.๒ เจตสิก หมายถึง สภาวะธรรมที่ประกอบกับจิต เกิดพร้อมกันกับจิต ดับพร้อมกันกับจิต มีอารมณ์เดียวกันกับจิต อาศัยวัตถุเดียวกันกับจิต คือ ถ้าไม่มีจิตเกิดขึ้นมาเจตสิกก็เกิดขึ้นไม่ได้ แสดงความหมายของ เจตสิก คือ สภาวะประกอบในจิต อีกนัยหนึ่ง เจตสิก คือ สภาวะประกอบกับจิต

๑.๕.๓ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา หมายถึง การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัด และรู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนมีจิตใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสและความทุกข์

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งเอกสารออกเป็นสองส่วน คือเอกสารชั้นปฐมภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถาและปกรณ์วิเสสวิสุทธิธรรมรคและเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่หนังสือตำราเอกสารทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีรายละเอียดดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑) **คัมภีร์พระไตรปิฎก** แสดงข้อความ โลกเจตสิก ไว้หลายแห่ง เช่น สุตตันตปิฎก^๗ ที่ขนิณิกาย ปาติกวรรค เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๙๙-๑๐๑ หน้าที่ ๗๒ เป็นต้น ได้กล่าวเรื่องความเสื่อมแห่งอายุ และวรรณะเป็นต้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุชั้ย ๕๐๐ ปีธรรม ๓ ประการ คืออหิมราคะ วิสมโลภะ (แปลว่า ความโลภจืด) และอมิจฉาธรรม ก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการแพร่หลายคนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้างมีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุชั้ย ๕๐๐ ปี บางพวกก็มีอายุชั้ยถอยลงเหลือ ๒๕๐ ปีบางพวกก็มีอายุชั้ยถอยลงเหลือ ๒๐๐ ปี เป็นต้น”

๒) **สุตตันตปิฎก อังคุดตนิคาย**^๘ ดิกนิบาตร เล่มที่ ๒๐ ข้อที่ ๓๔ หน้าที่ ๑๘๖-๑๘๗ เป็นต้น ได้กล่าวว่าด้วยเหตุเกิดแห่งกรรม “ภิกษุทั้งหลาย เหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการนี้ เหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ

โลภะ (ความอยากได้)	เป็นเหตุให้เกิดกรรม
โทสะ (ความคิดประทุษร้าย)	เป็นเหตุให้เกิดกรรม
โมหะ (ความหลง)	เป็นเหตุให้เกิดกรรม

กรรมที่ถูกโลภะครอบงำ เกิดจากโลภะ มีโลภะเป็นเหตุ มีโลภะเป็นแดนเกิด ย่อมให้ผลในที่ตั้งอรรถภาพของเขาเกิด บุคคลต้องเสวยผลกรรมนั้นในชั้นที่กรรมนั้นให้ผลในปัจจุบัน ในลำดับที่เกิด หรือในระยะต่อไป เปรียบเหมือน เมล็ดพืชที่ไม่แตกหัก ไม่เสียหาย ไม่ถูกลมและแดดกระทบมีแก่นใน ถูกเก็บไว้อย่างดี ถูกหว่านลงบนพื้นดินที่เตรียมไว้ดี ในนาดี และฝนก็ตกดี เมล็ดพืชที่ฝนรดอย่างนั้น ย่อมถึงความเจริญงอกงาม ไผบุลย์ แม้นั้นใด กรรมที่ถูกโลภะครอบงำ เกิดจากโลภะ มีโลภะเป็นเหตุ มีโลภะเป็นแดนเกิดก็ฉนั้นเหมือนกัน ย่อมให้ผลในที่ตั้งอรรถภาพของเขาเกิด บุคคลต้องเสวยผลกรรมนั้น ในชั้นที่กรรมนั้นให้ผลในปัจจุบัน ในลำดับที่เกิด หรือในระยะต่อไป”

๑.๖.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source)

๑) **พระพุทธโฆสเถระ** แสดงไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมโลภด้วยเจตสิกธรรม ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิธรรมรค ว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมโลภด้วยเจตสิกธรรมนั้นเป็นเหตุ เจตสิกธรรมนั้นจึง ชื่อ

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๙-๑๐๑/๗๒.

^๘ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๖-๑๘๗.

ว่า โลกะ”^๙ (แปลว่าธรรมเป็นเหตุโลกแห่งสัตว์ทั้งหลาย) นัยหนึ่ง เจตสิกธรรมโดยอมโลภอยู่เอง เจตสิกธรรมนั้นชื่อว่า โลกะ (แปลว่าธรรมอันโลก) นัยหนึ่ง ธรรมชาตินั้นสักว่าเป็นอันโลกเท่านั้น เหตุ นั้นจึงชื่อว่า โลกะ (แปลว่าความโลก) ในโลกะและโมหะนั้น โลกะมีความยึดอารมณ์ไว้เป็นลักษณะ ดุจตั้งสำหรับดักกลิ้ง (ยึดสิ่งที่มาต้องเข้าไว้) ฉะนั้น มีอันตั้งหน้าเกาะติดไปเป็นกิจ ดุจขึ้นเนื้อที่คนโยนลง ไปในกระทะอันร้อน (ก็ตั้งหน้าติดใหม่ไปในกระทะนั้น) ฉะนั้น มีอันไม่ยอมสละเป็นผล ดุจสีป้ายตา ผสมน้ำมัน (ป้ายแล้ว ติด ล้างออกยาก) ฉะนั้น มีความเห็นว่าน่ายินดีในสัญญาธรรมทั้งหลายเป็น เหตุใกล้ โลกะนี้ บัณฑิตพึงเห็นว่า เมื่อมันขยายตัวขึ้นจนเป็นแม่น้ำคือตัณหา ก็มีแต่พาไปนรกเท่านั้น ดังแม่น้ำมีกระแสอันเชี่ยว ก็มีแต่พาไปสู่มหาสมุทรฉะนั้น

๒) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบาย ความโลก ไว้ในหนังสือพุทธธรรมสรุป ความได้ว่า “ความโลกที่เกี่ยวกับกามฉันทะนิวรรณ์ หนึ่งในนิวรรณ์ ๕ คือความอยากได้พอใจในกามหรือ อภิชฌาความเพ่งเล็งอยากได้ในกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โภกฐัพพะที่น่าปรารถนาเป็นกิเลสพวก โลกมุลจิตถูกหลอกล่อด้วยอารมณ์ต่างๆ คิดอยากได้นั้นนี้ทำให้จิตไม่อาจเป็นสมาธิได้โลกะจับอารมณ์ที่ เหมือนสำเร็จรูปแล้ว และเกิดมีตัวตนที่จะเสพอารมณ์นั้นอิทธิปาฎิหาริย์เป็นต้นไม่อาจกำจัดกิเลสประเภท โลกะได้ แต่การบรรลุนิพพานทำให้กิเลสประเภทโลกะที่เป็นเหตุให้วุ่นวายต่างๆ ดับลงได้”^{๑๐}

๓) Nina Van Gorkm พระอภิธรรมในชีวิตประจำวัน กล่าวไว้ อุกุศลกรรมย่อม ให้ผลเป็นทุกข์ ไม่มีใครปรารถนาผลที่เป็นทุกข์ แต่คนส่วนมากที่ไม่รู้เรื่อง อุกุศลกรรม อันเป็นเหตุให้ เกิดผลที่เป็นทุกข์ เขาไม่รู้ว่าจิตขณะไหนเป็นอกุศล และขณะทำอกุศลกรรมก็ยอมไม่รู้อีกเหมือนกัน เมื่อศึกษาพระอภิธรรมก็รู้ว่าเมื่ออกุศลจิต ๓ ประเภท คือ โลกมุลจิต จิตซึ่งมีโลกะ เป็นมูลเหตุ โทสมุล จิต จิตซึ่งมีโทสะ เป็นมูลเหตุ โมหมุลจิต จิตที่มีโมหะ เป็นมูลเหตุ โมหะ (ความไม่รู้) เกิดกับอกุศลจิต ๑๒ ทุกดวง แท้จริง โลกมุลจิตมีเหตุ ๒ คือ โลกเหตุ กับโมหเหตุ แต่ที่เรียกว่า โลกมุลจิตนั้นก็ เพราะว่ามีโมหะที่เกิดกับอกุศลจิตทุกดวงเท่านั้นแต่ยังมีโลกะอีกด้วย ฉะนั้นจึงเรียกโลกมุลจิต ตามโลกะซึ่งเป็นเหตุ”^{๑๑}

๔) พุทธทาสภิกขุ กล่าวไว้ในหนังสือ ตัวกูของกูฉบับสมบูรณ์ ความจริงธรรมชาติเดิม ของจิตมีลักษณะผุดผ่อง แต่ต้องเศร้าหมองเพราะ “อุปกิเลส ๑๖ มีอภิชฌาวิสมโลภะ แปลว่าความ เพ่งเล็งอยากได้ โดยไม่เลือกว่าควรหรือไม่ควรเป็นต้น” หรือ แปลว่าโลกจนสูญเสียความปกติแห่งจิต และสติปัญญา เพราะอำนาจของความอยากได้ เป็นต้น ดังมีพุทธพจน์ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตนั้น ประภัสสร แต่จิตนั้นแลต้องเศร้าหมอง เพราะกิเลสที่จรรยา”^{๑๒}

^๙ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียง สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๕๔.

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๕๔๖.

^{๑๑} Nina Van Gorkom, พระอภิธรรมในชีวิตประจำวัน, แปลโดย ดวงเดือน บารมีธรรม (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๔๔.

^{๑๒} พุทธทาสภิกขุ, ตัวกูของกูฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๘๘.

๕) **พระเทพดิลก** (ระแบบ ฐิตญาโณ) กล่าวถึงความโลภไว้ในหนังสืออธิบายหลักธรรมตามหมวด นวโกวาท สรุปความได้ว่า “ความโลภเป็นรากเหง้าของอกุศลมูล เป็นอาการต้นร่นของจิตที่อยากได้ อยากมี อยากเป็น ในสิ่งที่ตนยังไม่ปรารถนา แสวงหาเพื่อให้ได้สิ่งนั้นมาครอบครองอาการของกิเลสประเภทนี้มีทั้งชั้นละเอียด ชั้นกลางและชั้นหยาบ”^{๑๓}

๖) **พระธรรมกิตติวงศ์** (ทองดี สุรเตโช) กล่าวถึง โลภะ คือ ความอยากได้ ไว้ในหนังสือพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัต, ว่าเป็นกิเลสอย่างหนึ่งในบรรดากิเลสใหญ่ ๓ อย่างคือ โลภะ โทสะ โมหะ “โลภะเกิดจากตัณหา คือ ความทะยานอยากได้เมื่อเกิดแล้วทำให้จิตหิวโหยอยากได้เกิดความตื้นร่นอยู่ไม่เป็นสุข หากหยุดยั้งไม่ได้ก็จะป็นต้นเหตุให้ตัณร่นแสวงหาสิ่งที่อยากได้ มาสนองความต้องการ หรือ เมื่อไม่ได้โดยวิธีชอบธรรมก็นำไปทำความชั่ว ความไม่ตั้งงามต่างๆ เช่น ลักขโมย ทูจริตคอร์รัปชั่น โกง ปล้น จนถึงฆ่าคนตาย โลภะเป็นอันตรายแก่ธรรมทั้งปวง คือ เป็นตัวทำลายศีลธรรม มโนธรรม วัฒนธรรมสามัคคีธรรม ยุติธรรมและธรรมชาติ”^{๑๔}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) **พระมหาชั้นทอง วิชาเดช** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันติในพระพุทธานุชาตนาเถรวาท” จากการศึกษาผลการวิจัยพบว่า “ขันติกับการแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับความโลภ ซึ่งเป็นกิเลสที่มีบทบาทสำคัญอย่างมากในบรรดากุศลธรรมทั้งหลาย (โลภะ โทสะ โมหะ) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า รากะ โทสะ โมหะ) แต่เป็นบทบาทเชิงลบซึ่งขัดขวางกีดกันวิถีชีวิตของมนุษย์ ให้ออกจากครรลองแห่งความถูกต้องชอบธรรม และคอยชักใยจิตใจให้ถลาลึกลงไปสู่ความทะเยอทะยานแบบไร้ขีดจำกัด ความโลภจึงเป็นปัญหาที่ก่อดร่อนจิตใจอยู่ตลอดเวลา ในทางพระพุทธานุชาตนาเถรวาทตระหนักถึงความสำคัญข้อนี้ จึงจัดความโลภเป็นปัญหา พื้นฐานของสังคัม ประการหนึ่ง โดยแสดงไว้ในศีล ๕ ข้อที่ ๒ มีข้อความระบุไว้ชัดเจนว่า ห้ามมิให้บุคคลจงใจล่วงละเมิดทรัพย์สินของผู้อื่น ในลักษณะแห่งการการขโมย (อทินนาทาน) ทุกๆ ครั้งที่ความโลภ แสดงตัวออกมา อำนาจของมันจะผลักดันจิตใจให้หวั่นไหวสั่นคลอน หากมีมากจนเกินขอบเขตจะเกิดอาการรุนแรงจนถึงทำลายกำแพงแห่งศีลธรรมอันตั้งงาม แล้วทำในสิ่งที่ไม่สมควรกระทำ เช่น ลักทรัพย์ ฉ้อราษฎร์บังหลวง หรือประพฤติมิชอบ ไม่ซื่อสัตย์ต่อวิชาชีพของตน เป็นต้น”^{๑๕}

๒) **นันทพล โรจนโกศล** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันติ ๕ กับ การบรรลุดุธรรมในพุทธานุชาตนาเถรวาท” จากการศึกษาผลการวิจัยดังกล่าวพบว่า “โลภมูลจิต ๘ คือ จิตที่มีโลภะเป็นมูล ได้แก่จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนาประกอบด้วยมิถฉาทิภูมิจิตไม่มีการชักนำ จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนาประกอบด้วยมิถฉาทิภูมิจิตไม่มีการชักนำ จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนาประกอบด้วยมิถฉาทิภูมิจิตไม่มีการชักนำ จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนาประกอบด้วยมิถฉาทิภูมิจิตไม่มีการชักนำ จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนาประกอบด้วยมิถฉาทิภูมิจิตไม่มีการชักนำ จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนาประกอบด้วยมิถฉาทิภูมิจิตไม่มีการชักนำ จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนาประกอบด้วยมิถฉาทิภูมิจิตไม่มีการชักนำ จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนาประกอบด้วยมิถฉาทิภูมิจิตไม่มีการชักนำ”

^{๑๓} พระเทพดิลก, (ระแบบ ฐิตญาโณ), อธิบายหลักธรรมตามหมวดนวโกวาท, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๓.

^{๑๔} พระธรรมกิตติวงศ์, (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนา อินเทอร์เน็ต, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๔๖.

^{๑๕} พระมหาชั้นทอง วิชาเดช, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันติในพระพุทธานุชาตนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๑.

การชักนำ จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาประกอบด้วยมิจฉาทิฐิไม่มีการชักนำ จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาประกอบด้วยมิจฉาทิฐิมีการชักนำ จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฐิไม่มีการชักนำ จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฐิมีการชักนำ”^{๑๖}

๓) พระมหาธีระพล สุขแสง ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาคำสอนเรื่องกิเลสในพุทธศาสนาเถรวาท” จากการศึกษาผลการวิจัยดังกล่าวพบว่า “กิเลสตระกูลโลกเจตสิก หมายถึง กิเลสประเภทที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นตัววิหิงสา หรือทะยานอยากหวงแหวนชอบสะสม เห็นแก่ตัว ตลอดจนความยึดมั่นในตัวตนกิเลสประเภทนี้ เรียกว่า ตระกูลโลกเจตสิก เป็นเพราะโลกเจตสิกเป็นกิเลสที่เด่นมีผลกระทบต่อจิตอย่างรุนแรงมีอาการเกาะเกี่ยวอารมณ์ เป็นลักษณะเหมือนลิงติดตั่งซึ่งมีลักษณะต่างๆ”^{๑๗}

๔) พระมหาชุตินทร โชติธมโม ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พระอภิธรรมในฐานะที่เป็นพุทธจริยศาสตร์” จากการศึกษาผลการวิจัย พบว่า การกระทำกุศลความดีซึ่งมีสาเหตุมาจากความ ไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลงเป็นสมุฏฐานให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยเจตนาอันเป็นแรงจูงใจฝ่ายดีซึ่งปรากฏอยู่ในกุศลจิตที่ประกอบด้วยเจตสิกฝ่ายกุศล และการกระทำกุศลความดีช่วยย้อมมีสาเหตุมาจากความโลภ ความโกรธ ความหลงเป็นสมุฏฐานให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยเจตนาอันเป็นแรงจูงใจฝ่ายชั่ว ซึ่งปรากฏอยู่ในอกุศลจิตที่ประกอบด้วยเจตสิกฝ่ายอกุศล เกณฑ์การตัดสินคุณค่าทางจริยธรรมเกี่ยวกับความดี ความชั่วในอภิธรรมมีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) ให้พิจารณาดูที่สาเหตุแห่งการกระทำพร้อมทั้งแรงจูงใจในการเลือกตัดสินใจกระทำซึ่งปรากฏ อยู่ในจิตพร้อมด้วยองค์ประกอบที่ปรุงแต่งจิต ถ้าการกระทำนั้นมาจากสาเหตุแห่งความดีและมีองค์ประกอบของความดี การกระทำนั้นย่อมจะต้องเป็นความดีอยู่เสมอ (๒) ให้พิจารณาดูผลลัพธ์ของการกระทำซึ่งปรากฏ ในกุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิต ที่ประทับไว้ในภวังคจิต พระอภิธรรมได้เสนอทัศนะทางปรัชญาอันเป็นรากฐานของระบบจริยศาสตร์ให้มีการปลูกฝังค่านิยมทางศีลธรรมและจริยธรรมอันมีคุณค่าแก่นมนุษย์ต่อแนวความคิดในเรื่องของกรรมดีกรรมชั่วและผลลัพธ์ของกรรมที่ตอบสนองอันเป็นไปตามกระบวนการทางธรรมชาติของจิตใฝ่มนุษย์ได้เป็นอย่างดีค่านิยมดังกล่าวนี้ยังคงมีอิทธิพลต่อระบบการศึกษาพระอภิธรรมตั้งแต่อดีตเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้”^{๑๘}

๕) พระมหาไพฑูริย์ สทรวีโร ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงปรัชญาเรื่องบาปในพุทธศาสนาเถรวาท” จากการศึกษาผลการวิจัยพบว่า อกุศลจิต และอกุศลเจตสิกนั่นเองเป็นสาเหตุแห่งการทำความบาป หรือให้เกิดมีบาปขึ้นเพราะการกระทำทุกครั้งจะต้องมีอกุศลจิตเจตสิกเหล่านี้ประกอบอยู่เสมอเมื่อมีการทำความบาปก็ต้องมีการเสวยผลของบาปที่ทำแล้ว เหมือนกับการปลูกพืชชนิดหนึ่ง เมื่อเหตุ

^{๑๖} นันทพล โรจนโกศล, “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขั้น ๕ กับการบรรลुरुธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๖๐.

^{๑๗} พระมหาธีระพล สุขแสง, “การศึกษาคำสอนเรื่องกิเลสในพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘.

^{๑๘} พระมหาชุตินทร โชติธมโม (นงพยัคฆ์), “การศึกษาวิเคราะห์อภิธรรมในฐานะที่เป็นพุทธจริยศาสตร์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖.

ปัจจัยที่เพียงพอบ่าบักย่อมจะให้ผล ฉะนั้น บ่าบมีจริงแต่ก็เป็น อนิจจัง เป็นทุกขัง เป็นอนัตตา เมื่อมีเหตุเกิดมันก็เกิด เมื่อเหตุดับมันก็ดับไป ตามเหตุปัจจัย”^{๑๙}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้มองเห็นว่าความโลภเป็นเหตุให้สัตว์หลงอยู่ในวังวนไม่มีที่สิ้นสุดแห่งวิญญูะ มีความสำคัญอยู่ในรูป-นาม ว่าเป็นแก่นสาร หากไม่รู้ว่าเป็นภพมาลาหลงใหลให้ผู้ที่มีความโลภ และความหลงเข้าไปหมายมั่นในรูป-นาม ว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข มีตัวตน เป็นของงาม เป็นเหตุให้ความโลภบังตาปุณฺณไม่ให้เห็นสัจธรรม ความจริงของพระอรียเจ้าผู้รู้บัณฑิตเมื่อกำหนดในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาถอดถอนความโลภออกเสีย ก็จะมีโยนิโสมนสิการในการกำหนดเจริญสติปัฏฐานภาวนา ตามหลักธรรมเพื่อทำลายอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานจนเข้าสู่ภาวะญาณเบื้องสูงมีมรรคญาณเป็นต้นแต่ทั้งนี้ยังไม่มีปรากฏการศึกษาวิจัยในเชิงเอกสาร เรื่องการละโลกเจตสิกด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนาจึงเป็นเหตุให้ผู้วิจัยทำการวิจัยในเรื่องนี้จึงมาศึกษาให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้นไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาและศึกษาโลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary source) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณวิเสสวิสุทธิมรรค และข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๒ นำมาเรียบเรียงข้อมูล ตรวจสอบความถูกต้อง และความน่าเชื่อถือ ตลอดจนจัดลำดับความสำคัญ จากแหล่งที่มาที่พระไตรปิฎก

๑.๗.๓ ขอคำแนะนำจากผู้ทรงคุณวุฒิ และคณาจารย์ผู้มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เพื่อกำหนดประเด็นเพิ่มเติม หรือ รายละเอียดอื่นๆ ในประเด็นที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๔ วิเคราะห์ สังเคราะห์ ข้อมูลที่ได้ตามคำแนะนำจากผู้ทรงคุณวุฒิ และคณาจารย์ผู้มีความเชี่ยวชาญเพราะด้านและสรุปให้ตอบปัญหาการวิจัยที่ตั้งใจไว้

๑.๗.๕ แก้ไข ปรับปรุง นำเสนอผลงานในเชิงวิชาการ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบโลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

^{๑๙} พระมหาไพฑูริย์ สุทธิวิโร (น้อยวัน), “การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องบ่าบในพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานพธ์พุทธศาสนาธรรมห่าบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๕๗.

บทที่ ๒

ศึกษาโลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ผู้วิจัยศึกษาโลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ในประเด็นเหล่านี้ คือ ความหมายของโลกเจตสิก คำว่าโลภะลักษณะของโลภะลักษณะที่จิตตก และโลภะเป็นเจตสิกที่เรียกกันเป็นดวงๆเป็นดวงหนึ่งในสังขารชั้นที่มีเจตสิก ๕๐ ความสำคัญของโลกเจตสิก และความสัมพันธ์ระหว่าง โลภะ ตัณหาและอุปาทาน โลภะเจตสิกที่ประกอบกับโลภมุลจิต ๘ และโลกเจตสิกที่เป็นองค์ธรรมของสมุทัยสังขย้อมทำให้ทราบถึงรายละเอียดเกี่ยวกับโลกเจตสิก โดยความหมายได้แก่ความโลภได้อย่างถูกต้อง ชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะว่าคำสอนที่เกี่ยวกับความโลภดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถรวาทมี จำนวนมากด้วยเหตุนี้ เราจึงต้องศึกษาลงในรายละเอียดของโลกเจตสิกที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน พระไตรปิฎก ดังที่มีพุทธดำรัสว่า อานนท ธรรมและวินัยที่เราตถาคตแสดงไว้แล้ว^๑ บัญญัติไว้แล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราตถาคตล่วงลับไป และพระอรหันตศาสดาพร้อมทั้งนักวิชาการก็ได้พยายามที่จะอธิบายแนวทางคำสอนของ พระผู้มีพระภาคเจ้าให้สอดคล้องกับกระแสสังคมปัจจุบัน

ในประเด็นนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับโลกเจตสิกในคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถรวาทโดยปรารภการศึกษาหลักธรรมตามวัตถุประสงค์ที่ได้นำเสนอในเบื้องต้นนั้น ฉะนั้นผู้วิจัยจึงกำหนดในการนำเสนอเฉพาะประเด็นต่อไปนี้

- ๒.๑ ความหมายของโลกเจตสิก
- ๒.๒ ความสำคัญของโลกเจตสิก
- ๒.๓ โลภะเจตสิกที่ประกอบกับโลภมุลจิต ๘
- ๒.๔ โลภะเจตสิกที่เป็นองค์ธรรมของสมุทัยสังขย้อม
- ๒.๕ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายของโลกเจตสิก

ความหมายของคำว่า โลภะเจตสิก หรือ โลภะ ตามรูปศัพท์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธานุสสาเถรวาทพอสรุปได้ดังต่อไปนี้ คำว่า “โลภ” ศัพท์เดิมเป็นภาษาบาลี มาจาก ลูก ธาตุ (คิทธิย) ในความละโมภมกมาก, ออยากได้, ลง ย ปัจจัย แปลงที่สุดธาตุกับ ย ปัจจัย เป็น พภ มีรูปวิเคราะห์ว่า ลุพทตีติ โลภ หมายถึง สภาวะที่จำจิตมีความละโมภหรือออยากได้^๒ คำว่า “โลภ” มาจาก

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^๒ พระมหาปราโมทย์ ปโมทิตฺต, พจนานุกรมธาตุ ภาษาบาลี, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอกพิมพ์ไทย จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๖.

ลฺภ ธาตุ (อิฉฉาย + ณ) โลก, ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความโลภ, มีรูปวิเคราะห์ว่า ลฺภณัน โสโภ ความอยาก ชื่อว่า โสโภ (ลภ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ) ดังความว่า “โสโภ จิตตสฺส อุปกิเลส, โสโภ เป็นอุปกิเลสของจิต”^๓ หมายถึง สภาวะที่ทำให้จิต เศร้าหมอง ความหมายของความโลภโดยปริยาย อื่นๆ ในปรมัตถที่ปณีกาจารย์ได้ขยายในรายละเอียดแล้ว ก็จะเข้าใจบทบาทของ โสโภเจตสิกอีกหลาย มิติ คือ มีคำที่เป็นไวยากรณ์ใช้แทนโลภะได้โดยต่างกันว่าพยัญชนะแต่มีความหมายตรงกันและอาการที่ปรากฏเหมือนกันได้จำแนกออกไป ๑๐ ประการ คือ

๑) ตัณหา	ความยินดี
๒) ราคะ	ความกำหนัด
๓) กามะ	ความใคร่
๔) นันทิ	ความเพลิดเพลิน
๕) ชเนตติ	ความก่อให้เกิดกิเลส
๖) อภิชฌา	ความเพ่งเล็ง
๗) โปโนพภวิกา	ความนำให้เกิดในภพใหม่
๘) อิจฉา	ความปรารถนา
๙) อาสา	ความหวัง
๑๐) สังโยชน์	ความเกี่ยวข้อง ความผูกพัน ผูกมัด รััดไว้ ล่ามไว้ ^๔

เมื่อศึกษาความหมายของโสโภเจตสิกในรายละเอียดแล้วก็จะเข้าใจบทบาทของโสโภเจตสิกอีกโสโภเจตสิกอีกหลายมิติคือ มีคำที่เป็นไวยากรณ์ใช้แทนโลภะได้โดยต่างกันว่าพยัญชนะแต่มีความหมายตรงกันและอาการที่ปรากฏเหมือนกันดังนี้

อภิชฌา มาจาก (อภิ+ณเฒ จินตยา+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, มีรูปวิเคราะห์ว่า อารมมณานิขมฺ ขิ ฉายตีติ อภิชฌา หมายถึง ตัณหาที่จัดจ้องต่ออารมณ์ ชื่อว่า อภิชฌา (ซ้อน ช, ลบสระหน้า) ดังความว่า “ภิกขุโน อภิชฌาลุสฺส อภิชฌา อปุปฺพินา โหติ ภิกขุผู้มี อภิชฌายัง ละอภิชฌาไม่ได้”^๕

ตณฺหา มาจาก (ตส ปิปาสา+ณ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, ความใคร่, มีรูปวิเคราะห์ว่า ยาย ตสนฺติ สา ตณฺหา หมายถึง ความอยากที่ทำให้ กระจาย ชื่อว่า ตณฺหา (ลภ ส ที่สุดธาตุ ลบสระหน้า) ดังความว่า “เวทนาปจฺจยา ตณฺหา ตณฺหา เกิดเพราะ เวทนาเป็นปัจจัย”^๖

อิจฉา มาจาก (อิสฺ อิจฉากนฺตีสฺ+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, มีรูปวิเคราะห์ว่า อิจฉนฺ อิจฉา หมายถึง ความต้องการ ชื่อว่า อิจฉา (อาเทศ ส เป็น จฉ,ลภ

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๕/๑๘๘.

^๔ พระมหาสมปอง มุทีโต, คัมภีร์อภิชานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒),

^๕ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๓๖/๓๘๒., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๓๖/๔๖๔.

^๖ วิ.ม. (บาลี) ๔/๑/๑., วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑.

สรรหน้า) ดังความว่า “ชาติธมมานัน ภิกขเว สุตตานิ เอว อัจฉา อุปปชชติ ภิกษุทั้งหลาย ความปรารถนาเกิดแก่สัตว์ทั้งหลายผู้มีการเกิดเป็นธรรมดาอย่างนี้”^๗

อาสา มาจาก (อิสฺ อัจฉาย+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความหมายมั่น, ความหวัง, มีรูปวิเคราะห์ว่า อิจฺฉติ เอตยาติ อาสา หมายถึง ตัณหาอันเป็นเหตุทำให้อยาก ชื่อว่า อาสา (อาเทศ อี เป็น อา, ลบสรรหน้า) ดังความว่า “อาสา ยสฺส น วชชติ อสฺมี โลเก ปรมฺหิ จ ผู้ใดไม่มีความหวังทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”^๘

วนถ มาจาก (วน สมฺกตฺติย+ถ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, มีรูปวิเคราะห์ว่า วณฺติ อเนนาติ วณฺโถ หมายถึง ตัณหาอันเป็นเครื่องทำให้อยาก ชื่อว่า วณฺถะ ดังความว่า “สํสคฺคา วณฺโถ อสํสคฺเคน ฉิชฺชติ ตัณหาเกิดขึ้นเพราะความคลุกคลี ตัณหาขาดไปเพราะความไม่คลุกคลี”^๙

ราค มาจาก (รณฺ ราค+ณ) ตัณหา, ความอยาก, ความกำหนด, รากะ, มีรูปวิเคราะห์ว่า รณฺชนํ รณฺชนฺติ วา อเนนาติ ราโค หมายถึง ความกำหนดหรือตัณหาที่ทำให้เกิดกำหนด ชื่อว่า รากะ (ลบ ณ, อาเทศ ช, เป็น ค, ลบ ณ แปลง อ เป็นอา)^{๑๐} ดังความว่า “ราโค อุปฺปโถติ วุจฺจติ รากะ ท่านกล่าวว่าเป็นทางผิด” “อตฺถิ ราโคติอาทีนํ โลกสฺเสว นามานิ, โส หิ รณฺชวเสน ราโค, นนฺทวเสน นนฺทํ. ตณฺหาเยวเสน ตณฺหา วุจฺจติ. คำว่า รากะมีอยู่เป็นชื่อของความโลภนั่นเอง เพราะว่าความโลภนั้นท่านเรียกว่า รากะ เพราะว่ากำหนด เรียกว่า นันฺทํ เพราะว่าเพลิดเพลินและ เรียกว่าตัณหา ด้วยอำนาจความต้องการ”^{๑๑}

ปีหา มาจาก (ปีห อัจฉาย+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, มีรูปวิเคราะห์ว่า ปีหฺยติ เอตยาติ ปีหา หมายถึง ตัณหาที่ทำให้ต้องการ ชื่อว่า ปีหา (ลบสรรหน้า) ดังความว่า “ปีหา วุจฺจติ ตณฺหา ตัณหา ท่าน เรียกว่า ปีหา”^{๑๒}

มโนรถ มาจาก (มน+รถ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, มโนรถ, มีรูปวิเคราะห์ว่า จิตตสฺส นานารมฺมณฺสฺส วิภกฺกมฺมโต มนฺโส ร โถ อิว มโนรโถ หมายถึง ตัณหาเหมือนรถของ จิต เพราะทำให้จิตแล่นวนไปในอารมณ์ต่างๆ ชื่อว่ามโนรถ มโน เอว รโถ วียาติ วา มโนรโถ หรือใจนั้นแหละเป็นเหมือนรถ ชื่อว่ามโนรถ(อาเทศ อ ที่สุดของ มน เป็น โอ กลางสมาส)^{๑๓}

กาม มาจาก (กมฺ อัจฉาย +ณ) กาม, ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, ความใคร่, มีรูปวิเคราะห์ว่า กามตฺติกาโม อากาโรที่ปรารถนา ชื่อว่า กามะ(ลบ ณ แปลง อ เป็น อา)

^๗ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๔๘/๒๖๒., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๘/๓๒๗.

^๘ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๕๙/๔๕๑., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๙/๕๗๙.

^๙ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๐๐/๑๑๕., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐๐/๑๙๑.

^{๑๐} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๒๐.

^{๑๑} ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๗/๙๓., ขุ.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/๒๔๕.

^{๑๒} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๕๑/๒๘๖., ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๒.

^{๑๓} อภิธานวรรณนา, แปลเรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุทิโต, หน้า ๒๒๐.

^{๑๔} ดังความว่า “กามียนิติ กามา, ปณจ กามคุณา, กามเมสุ ฉนโท, กามฉนโท กามยตีติ วา กาโม กาโม เอว ฉนโท, กามฉนโท น กตตุกมมยตาฉนโทติ กามตณฺหาว เอวํนามานิ, ชื่อว่ากามเพราะว่า บุคคล ย่อมใคร่ ได้แก่กามคุณ ๕ คือ ความพอใจในกาม ชื่อว่ากามฉันทะหรือที่ชื่อว่า กาม เพราะว่ามีใคร่ คือ กามฉันทะ ที่ชื่อว่า กามฉันทะไม่ใช่ความพอใจที่ใคร่จะทำงาน กามตัณหาที่มีชื่ออย่างนี้”^{๑๕}

อากงฺขา มาจาก (อา+กงฺข อิจฺฉายฺ+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความหวัง, ความปรารถนา, มีรูปวิเคราะหฺว่า อากงฺขตีติ อากงฺขา หมายถึง ตัณหาคือความอยาก ชื่อว่า อากงฺขา (ลบสระหน้า) ดังความว่า “ตสฺมา ตสฺนํ วิโนทเย ภิกฺขุ อากงฺขํ วิราคมตฺตโน เพราะเหตุนี้ภิกษุเมื่อ ความหวังปราศจากราคะแก่ตนควรบรรเทาตัณหาที่ให้สะดุ้งเสีย”^{๑๖}

ลาลสา มาจาก (ลส กนฺตฺยฺ+อ+อา) ความมักมากกามคุณ, หื่นกระหาย, ตัณหาแรงกล้า, มี รูปวิเคราะหฺว่า สา รุจิ อธิกา ลาลสา นาม หมายถึง ความอยากอันยิ่ง ชื่อว่า ลาลสา (ซ้อน ล, แปลง อ เป็น อา, ลบสระหน้า). ดังความว่า “ปุณฺปุณฺนี อติสยํ วา ลสตีติ ลาลสา ตัณหาที่อยากอยู่ บ่อยๆ หรือ อยากมากชื่อว่า ลาลสา”^{๑๗}

จากความหมายตามที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นนั้น สรุปความได้ว่าโลภะและศัพทฺที่ เป็น ไวยาจณ์แม้จะเขียนไม่เหมือนกัน แต่ก็มีความหมายตรงกันหรือใกล้เคียงกันซึ่งเป็นสาเหตุทำให้จิตใจ เศร้าหมอง เป็นอาการของจิต โลกเจตสิกที่ประกอบกับจิตมีความยินดีพอใจในอารมณ์ความกระหาย อยากได้ในอารมณ์นั้น เรียกว่า “ตัณหา” ความกำหนดที่อยากได้ในกามคุณอารมณ์นั้นเรียกว่า “กามตัณหา” ตัณหาที่เกิดพร้อมด้วยสัตตสทฺธิเรียกว่า “ภวตัณหา” ตัณหาที่เกิดพร้อมด้วยอุจฺเฉท ธิฎฺฐิเรียกว่า “วิภวตัณหา” เป็นในสิ่งที่ผูกมัดสัตว์ไว้ตั้งไว้ให้ติดข้องอยู่ในสังสารวัฏอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โลภะ เป็นเจตสิกที่เป็นอกุศลเจตสิกที่เกิดพร้อมจิตปรุงแต่งจิตให้เป็นไปในทางอารมณ์ ๖ คือทางตา บ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง และทางใจ ที่อยากได้ อยากมี อยากเป็น ยัง ไม่ได้ ยังไม่มี ยังไม่เป็น ซึ่งเป็นอาการของกิเลสที่ขัดขวางการพัฒนาในด้านจิตใจที่ไหลไปตามกระแส ของ กามอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส (โณฏฐัพพะ) และธรรมารมณ์ โลกเจตสิก คือ ความรักความอยากได้ ความติดใจในอารมณ์ทั้ง ๖ มีลักษณะที่จตุกะดังนี้

แสดงลักษณะที่จตุกะของโลกเจตสิก

อารมฺมณคฺคหลกฺขณํ มีการยึดมั่นซึ่งอารมณ์ เป็นลักษณะ

อภิสงฺครโส มีการติดในอารมณ์ เป็นกิจ

อปฺริจจาคปจฺจุปฺภูจฺจาโน มีการไม่บริจาค เป็นผล

สํโยชนิธมฺเมสุสสาทสฺสนปฏฺฐาโน มีการดูด้วยความยินดีในสังโยชน์ เป็นเหตุใกล้^{๑๘}

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑.

^{๑๕} ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๕/๕๙, ขุ.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/๑๓๕.

^{๑๖} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒),

หน้า ๒๒๑.

^{๑๗} ขุ.ข. (บาลี) ๒๕/๕๘/๒๘๖, ขุ.ข. (ไทย) ๒๕/๕๘/๔๑๒.

^{๑๘} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จตุกะ, มูลนิธิปริญญธรรม วัดสังเวชวิทยาราม, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองวิริยะพัฒนาโรงพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๑๖,

ลักษณะหรือ อากาโรของโลภเจตสิกที่เข้าไปประกอบกับจิตทำให้จิตมีความติดใจใน อารมณ์ยึดมั่นในอารมณ์มีความห่วงหาพันไม่ยอมปล่อยในอารมณ์เหมือนเชือกที่ผูกสัตว์ไว้ไม่ให้หลุดไป ไหนตามธรรมดาในสันดานของปุถุชนทั้งหลายนั้นย่อมมีธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เปรียบเสมือนเส้นเชือก ใหญ่ ๑๐ เส้นด้วยกัน ซึ่งทำการผูกมัดสัตว์ทั้งหลายไว้ไม่ให้หลุดพ้นไปจากกองทุกข์ได้ เชือก ๑๐ เส้น เหล่านี้ ได้แก่สังโยชน์นั่นเอง และในบรรดาเชือก คือสังโยชน์ทั้ง ๑๐ เส้นเหล่านี้ ถ้าหากว่าเส้นใดเส้น หนึ่งมีอาการตั้งขึ้นมาแล้วสังโยชน์เส้นนั้นก็จะเป็นนำสัตว์ให้ไปเกิดในภูมิที่เกี่ยวกับสังโยชน์นั้นๆ โดยอาศัย กรรมที่สัตว์นั้นๆ กระทำขึ้น^{๑๙}

๒.๒ ความสำคัญของโลภเจตสิก

เจตสิก ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายแม้ว่ามีอวัยวะครบบริบูรณ์แล้วก็ตาม ถ้าขาดนามธรรม คือ จิตเจตสิก เสียแล้วสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นก็ไม่มีความรู้สึก และไม่สามารถที่จะทำอะไรต่างๆ ได้ไม่ ก็คง เหมือนกับรูปปั้นที่ไม่มีนามธรรมให้รับรู้อะไรได้ ธรรมชาติของเจตสิกต้องประกอบกับจิตที่เกิดในจิต, ทางใจเจตสิกหมายถึงองค์ประกอบของจิต อากาโรหรือการแสดงออกของจิต จัดเป็นสมรรถนะหรือ คุณสมบัติของจิต มีลักษณะที่เกิดดับพร้อมกับจิต รับอารมณ์เดียวกับจิต มีวัตถุที่อาศัยเดียวกับจิต เป็นกฎเกณฑ์ให้ประกอบเป็นจิต ถ้าจิตอาศัยตาเกิดเจตสิกก็อาศัยตาเกิดด้วย ถ้าจิตอาศัยหูเกิดเจตสิก ก็อาศัยหูเกิดด้วย จะแยกจากกันไม่ได้อุปมาเหมือนหนึ่งเครื่องจักรที่ต้องใช้กระแสไฟฟ้า ถ้ามีแต่เครื่อง จักรนั้น ไม่อาจสามารถทำงานได้ และเครื่องจักรที่กำลังหมุนทำงานอยู่โดยอาศัยสายไฟฟ้านั้น ใน สายไฟฟ้าก็ต้องมีประกอบด้วยสาย ๒ สายรวมอยู่ด้วยกัน ถ้าขาดสายใดสายหนึ่งไปแล้ว เครื่องจักร นั้นก็ไม่สามารถทำงานได้เช่นเดียวกันเจตสิกแยกจากจิตไม่ได้ฉนั้นนั้น เจตสิกจัดเป็นชั้น ๓ ชั้น เวทนาเจตสิกเป็นเวทนาชั้น (คือความแปรปรวนทางนามธาตุ) สัญญาเจตสิกเป็นสัญญาชั้น (เปรียบ เช่นภูมิคุ้มกันของร่างกายที่จดจำการแก้ทุกขัง) เจตสิกที่เหลืออีก ๕๐ เป็น สังขารชั้น (ได้แก่นามธาตุ ต่างๆ มีสภาวะเป็นข้อมูล ที่เป็นกฎเกณฑ์ให้เป็นไปทั่วของจิต อันเป็นดุจรหัสพันธุกรรมของจิต) เจตสิก หมายถึง ธรรมชาติชนิดหนึ่งซึ่งประกอบกับจิต ประจักษ์เจตสิกให้มีความเป็นไปต่างๆ อากาโรที่ ประกอบกับจิตนั้น มีลักษณะ ๔ ประการ คือ^{๒๐}

๑) เอกุปปาทะ เกิดพร้อมกับจิตเสมอ หมายความว่า เมื่อจิตเกิด เจตสิกก็เกิดขึ้นด้วยกัน จะว่าจิตเกิดก่อน เจตสิกเกิดทีหลัง หรือเจตสิกเกิดก่อน จิตเกิดทีหลังนั้นไม่ได้

๒) เอกนิมโรธะ ในทำนองเดียวกันนั้นเมื่อจิตดับ เจตสิกก็ดับพร้อมกับจิต ไม่มีใครดับก่อน หรือดับหลัง

๓) เอกาลัมพะนะ อารมณ์ที่เจตสิกเข้าไปรับรู้อยู่นั้น ก็เป็นอารมณ์เดียวกันกับที่จิตเข้าไปรับ นั้นเอง เช่น จิตรับอารมณ์สีขาวย เจตสิกก็รับสีขาวยด้วย จิตรับอารมณ์สีดำเจตสิกก็รับสีดำด้วยดังนี้ เป็นต้น

^{๑๙} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๗ อุกุศลสังคหะ**, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๐), หน้า ๙๙.

^{๒๐} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๒, เจตสิกสังคหะ**, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๘), หน้า ๓๒.

๔) เอกวัตถุกะ ที่อาศัยเกิดของเจตสิก ก็เป็นชนิดกันกับที่อาศัยเกิดของจิต เช่นจิตอาศัยตาเกิดเจตสิกก็อาศัยตาเกิดด้วย จิตอาศัยหูเกิดเจตสิกก็อาศัยหูเกิดด้วย จิตอาศัยหัวใจเกิดเจตสิกก็อาศัยหัวใจเกิดด้วย ดังนี้

จิตและเจตสิกที่อิงอาศัยกันนี้ ถ้าเปรียบจิตเป็นน้ำ เจตสิกเป็นสีแดง ผสมกันเป็นน้ำแดง เมื่อผสมกันแล้วไม่สามารถแยกน้ำออกจากสีแดงได้ฉันใด จิตและเจตสิกก็ไม่สามารถแยกออกจากกัน เป็นอิสระได้ฉันนั้น สภาวธรรม รวม ๔ ประการของเจตสิก มีดังนี้

- ๑) ลักษณะของเจตสิกคือ มีการอาศัยจิตเกิดขึ้น
- ๒) กิจการงานของเจตสิกคือ เกิดร่วมกับจิต
- ๓) ผลงานของเจตสิกคือ เป็นอารมณ์ของจิต
- ๔) เหตุที่ทำให้เจตสิกเกิดขึ้นได้ คือ การเกิดขึ้นของจิต

เมื่อมีลักษณะครบทั้ง ๔ ประการดังกล่าวนี้แล้ว ก็ได้ชื่อว่า เจตสิก

ในบรรดาเจตยุดตลักษณะทั้ง ๔ ประการนั้น เอกุปปาหะ เอกนิโรธะ เอกาลัมพะนะ ทั้ง ๓ ประการนี้มีอยู่ในเจตสิกโดยแน่นอน ส่วนลักษณะที่ ๔ คือ เอกวัตถุกะ นั้นไม่ใช่ลักษณะที่มีอยู่โดยแน่นอน เพราะว่าเจตสิกเหล่านี้เมื่อเกิดในปัจจุวัฏการภูมิ จึงจะต้องอาศัยวัตถุเกิด แต่ถ้าเกิดในจตุวัฏการภูมิ ก็ไม่จำเป็นต้องอาศัยวัตถุเกิด^{๒๑}

เจตสิกนี้แม้ว่าจะเป็นสิ่งปรุงแต่งจิต ให้จิตมีพฤติกรรมเป็นไปตามลักษณะของเจตสิกก็ตาม แต่ก็ต้องถือว่าจิตเป็นใหญ่ เป็นประธาน เพราะเจตสิกเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยจิตเกิด ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นความพอใจ ความไม่พอใจ ความรัก ความเกลียด ความหลง ความสงบ หรือฟุ้งซ่าน ล้วนเป็นคุณสมบัติของเจตสิกทั้งสิ้น แต่เจตสิกเกิดขึ้นเอง และแสดงพฤติกรรมเองไม่ได้ ต้องอาศัยจิตเป็นตัวแสดงพฤติกรรม แทนจึงกล่าวได้ว่า ธรรมชาติของเจตสิกนั้น เกิดพร้อมกับจิต หรือประกอบกับจิตเป็นนิตย หรือธรรมชาติ ที่ประกอบกับจิตเป็นนิตย ชื่อว่า เจตสิกการที่ต้องแบ่งจิตออกไปมากมายนั้น เพราะเจตสิกที่ประกอบกับจิต มีประเภทต่างๆ กัน จิตสัมพันธ์กับโลกภายนอก โดยการเข้าไปรับรู้โลกเป็นอารมณ์ แต่การรับรู้ที่ต้องอาศัยเจตสิกที่เป็นตัวกระทบอารมณ์ครั้งแรก (ผัสสะเจตสิก) เป็นต้น และเจตสิกอื่นๆ ก็จะช่วยปรุงแต่งจิตให้เป็นไปในอาการต่างๆ การปรุงแต่งของเจตสิก ที่เกิดพร้อมกับจิตนั้น ทำให้จิตมีความสามารถในการรู้อารมณ์พิเศษแตกต่างกันออกไป เช่น รู้เรื่องของกามคุณอารมณ์ เรื่องของรูปฌาน อรูปฌาน จนถึงรู้นิพพานอารมณ์ เจตสิกจัดเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งของพระอภิธรรมปิฎกซึ่งมี ๔ เรื่องคือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน และจัดเป็นเรื่องสำคัญของพระพุทธศาสนา^{๒๒} อย่างหนึ่ง ด้วยการที่จิตและเจตสิกจะประกอบกันได้จำเป็นต้องมีคุณสมบัติที่คล้ายกัน จึงอยู่ในที่เดียวกันได้ เช่น โลกเจตสิก จะต้องประกอบได้กับโลกมูลจิตเท่านั้น เมื่อประกอบกันแล้วโลกมูลจิตดวงนี้จึงจะสามารถแสดงอำนาจความอยากได้ออกมา โทสเจตสิกก็ต้องประกอบกับโทสมูลจิตเท่านั้น โทสเจตสิกจะประกอบกับโลกมูลจิตไม่ได้ เพราะเป็นสภาพธรรมที่ตรงข้ามกัน คือ โลกเจตสิกมีสภาพจิตใจใน

^{๒๑} พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, ปรมัตถ์สังคหะ ปริเฉทที่ ๒, เจตสิกสังคหะ, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๘). หน้า ๓๓.

^{๒๒} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/[บทนำ]/๗.

อารมณ์ ส่วนโทสเจตสิกมีสภาพประทุษร้ายทำลายอารมณ์ จึงเข้ากันไม่ได้ ในทำนองเดียวกัน เจตสิกฝ่ายอกุศล ก็เข้ากับโสภณเจตสิกก็ไม่ได้เช่นกัน ลักษณะของโลภเจตสิก คือ ทศนะหรือแนวคิดเกี่ยวข้องกับลักษณะของโลภเจตสิกในหลาย มิติตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าและท่านผู้รู้ทั้งหลายมีพระมหาเถระเป็นต้น ได้อธิบายขยายความไว้ในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎกอรรถกถาฎีกาจำแนกลักษณะของโลภเจตสิกดังนี้

พระไตรปิฎก คือ คัมภีร์ที่ประกอบด้วยปิฎก ๓ ประเภท ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งปิฎกทั้ง ๓ นั้นมีเนื้อความกล่าวถึงลักษณะของ โลภเจตสิกในความหมายของโลภะปรากฏอยู่หลายแห่งในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกได้กล่าวถึงลักษณะของโลภเจตสิกของบุคคลที่มีโลภะและบางบุคคลที่ละโลภะได้เป็นพระอริยบุคคลขั้นต่ำขึ้นไป ส่วนในอภิธรรมปิฎกไม่ได้กล่าวถึงบุคคลหรือสัตว์ที่มีชีวิตแต่ได้กล่าวถึงสภาวะธรรมที่ไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาเป็นเพียงอาการเกิดขึ้นของสภาวะปรมาัตถธรรมที่กล่าวถึงคือ จิต เจตสิก รูป และนิพพานกล่าวโดยย่อก็ได้แก่ รูปกับนามสองอย่างนี้ จิตเป็นวิญญานชั้น เจตสิกเป็นเวทนาชั้น สัญญาชั้น และสังขารชั้น รูปก็เป็นรูปชั้น นิพพานพ้นจากความเป็นชั้น

ก) พระวินัยปิฎก หมายถึงคัมภีร์ที่ประมวลกฎสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา หรือภาชนะที่รวบรวมกฎสำหรับฝึกอบรมกายวาจา ในความหมายที่เป็นสาเหตุแห่งการ ละเมิดพระวินัยบัญญัติและสิกขาบทมีความเห็นผิดอันทำให้นักบวชเศร้าหมองหรือหมตราศรี ดังความว่า สมณพราหมณ์เศร้าหมองเพราะราคะ (โลภะ) และโทสะ เป็นผู้ถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้^{๒๓} เพลิดเพลินรูปที่น่ารัก พวกหนึ่งดื่มสุราเมรัย พวกหนึ่งเสพเมกุน พวกหนึ่งยินดีเงินและทอง พวกหนึ่งเป็นอยู่ด้วย มิจฉาชีพ และตรัสไว้ในอาทิตตปริยายสูตรว่า “ราคะ (โลภะ) เป็นของร้อน^{๒๔} ความโลภเป็น กิเลส คือ สาเหตุสำคัญที่ทำให้ภาพลักษณ์ของนักบวชต่ำจนสูญเสียความเป็นสมณะ และนำไปสู่ วิกฤติในศรัทธาต่อพระศาสนาของสาธุชน ดังในกรณีของอุลลันทาทิกษุณี ความว่า อุบาสกคนหนึ่งในกรุงสาวัตถีได้บวราณาภิษุณีสงฆ์ด้วยกระเทียมจึงสั่งคนเฝ้าไว้ว่า ถ้ามีภิษุณีนมาให้ถวายกระเทียมรูปละ ๒-๓ จุก ในวัน ต่อมาอุลลันทาทิกษุณีเกิดความมักมากไม่รู้จักประมาณ สั่งคนให้ขนกระเทียมไปเป็นจำนวนมาก จึงถูกติเตียนพระศาสดาทรงทราบเรื่องเข้าได้ติเตียนอุลลันทาทิกษุณีแล้วตรัสว่า ขึ้นชื่อว่าบุคคลผู้ มักมากย่อมไม่เป็นที่รักที่พอใจ แม้แต่มารดาผู้บังเกิดเกล้าทั้งไม่อาจที่จะทำให้มหาชนผู้ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสทำผู้ที่เลื่อมใสแล้วให้เลื่อมใสมากขึ้น ทั้งไม่อาจที่ท่าลาภที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นได้ ส่วนผู้มักน้อยย่อมสามารถบุคคลใด ได้สิ่งใดก็พึงพอใจด้วยสิ่งนั้น เพราะผู้เลือกจัดเป็นผู้ลามก เมื่อศึกษาพระวินัยแล้วจะเห็นว่าแม้พระภิกษุซึ่งดำเนินชีวิตอย่างมักน้อยสันโดษก็ยังมี บางรูปที่สะสมปัจจัยของโลภะอยู่ ทุกครั้งที่มีเหตุการณ์ที่พระภิกษุหันเหจากเพศบรรพชิต พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นเพื่ออนุเคราะห์พระภิกษุให้สำรวมยิ่งขึ้น แม้ในขณะที่ทำกิจ ต่างๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น การฉัน การดื่ม การครองจีวร และการเดินเป็นต้น ซึ่งมีวินัยที่ห้าม ภิกษุทำสิ่งต่างๆ ซึ่งดูเหมือนว่าไม่เป็นการเสียหายเป็นต้นว่า การเล่นน้ำหรือการล้อเลียนพระภิกษุ อื่นๆ การกระทำเช่นนี้เกิดจากอกุศลจิตเป็นส่วนมาก

^{๒๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๔/๓๔๗.

^{๒๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔/๖๓.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำหนิและตรัสว่า มักมาก ไม่ สันโดษ^{๒๕} ดังมีข้อความในพระวินัยปิฎกว่า ภิกษุไม่ควรเข้าไปในหมู่บ้านในเวลาวิกาล ด้วย เหตุผลว่าย่อมเปลือกลิ้นในดิรัจฉานกถาได้ง่าย ดังข้อความว่าครั้งนั้นภิกษุฉัพพัคคีย์เข้าบ้านในเวลาวิกาล นั่งในที่ชุมชนกล่าวดิรัจฉานกถา มีเรื่องต่างๆ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องขุนพล เรื่องภัย เรื่องงาน เรื่องญาติ เรื่องสตรี เรื่องโลก เรื่องเจริญ เรื่องเสื่อม เป็นต้นด้วยประการต่างๆ ข้อความดังกล่าวนี้เป็นประโยชน์แก่คฤหัสถ์บ้างก็จริงแต่ภิกษุก็ควรรู้ว่าการพูดเช่นนี้มีมูลเหมือนว่าไม่เป็นโทษภัยอะไร แต่ก็พูดด้วยอกุศลจิตเป็นมูล^{๒๖}

ข) พระสูตรต้นตปิฎก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการประมวลพระพุทธรูปทั้งหมดพระสูตรอันประกอบด้วยพระธรรมเทศนา และธรรมบรรยายต่างๆ ที่ตรัสให้ยกย่องเพื่อความเหมาะสมแก่บุคคล เหตุการณ์และโอกาสตามเรื่องราวที่เป็นขั้นเดิมในพระพุทธรูปศาสนา เป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสแสดงไปตามกาลเทศะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกบุคคลขึ้นมาแสดงเป็นเรื่องเล่าหรือเรียกอีกอย่างว่าบุคคลาธิฐานเพราะเกี่ยวข้องกับบุคคลสถานที่ เช่น ทรงเสด็จไปแสดงธรรมแก่พระมหากษัตริย์และประชาชนทั่วไปก็ทรงแสดง ไปตามความรู้ภูมิปัญญาวาสนาของคนนั้นๆ ทุกพระสูตรที่ทรงแสดงล้วนมีผู้ฟังแล้วได้บรรลุธรรมตามสมควรแก่สติปัญญาของผู้ฟังที่ได้สั่งสมบุญบารมีไว้ในปางก่อน อย่างต่ำก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันบุคคล เป็นผู้ละความเห็นผิดและความลัษณสังสัยเสียได้ พระสททาคามีบุคคลละกิเลสที่เหลือไม่ได้ แต่ทำให้เบาบางลง พระอนาคามีบุคคล ก็ละกิเลสได้เพิ่มต่อมาก็คือกามราคะกับปฏิฆะความโกรธพระอนาคามีละได้ และสูงสุดก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ตผลบุคคลเป็นผู้ละกิเลสที่เหลือได้ทั้งหมด ธรรมที่ทรงตรัสแก่บุคคลต่างๆ ในสถานการณ์ต่างๆ แต่ละเรื่องไป การแสดงธรรมในลักษณะนี้มีมากมาย เรื่องๆ หนึ่งก็มีสาระไปอย่างหนึ่งตามแต่จะทรงตรัสกับบุคคลใด เพื่อให้ตรงกับภูมิปัญญาของแต่ละบุคคล

พระสูตรต้นตปิฎก มิใช่มีแต่พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น ยังมีธรรมภาสิตของพระอรหันตสาวก และของพระอรหันตสาวิการวมอยู่ด้วย พระธรรมเทศนาในพระสูตรมีเป็นจำนวนมาก หลากหมวด หลากประเภท หัวข้อธรรมทุกประเภทกระจายอยู่ในที่ต่างๆ กัน และในบางพระสูตรทรงแสดงถึงเจตสิกแต่ละดวงในลักษณะที่แตกต่างกันตามลักษณะหน้าที่ เหตุเกิด เหตุดับ คุณและโทษ เป็นต้นของเจตสิกดวงนั้นๆ และยังแสดงแตกต่างกันตามผู้ฟัง กาลเทศะการแสดงเจตสิกในพระสูตรจึงไม่เป็นระบบทรงนำมาใช้ตามความเหมาะสมของผู้ฟังทั้งนี้ทรงเห็นว่าบุคคลใดควรจะเข้าใจในเรื่องใด ดังมีตัวอย่างปรากฏต่อไปนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โลภะจัดเป็นอกุศลมูล กรรมที่บุคคล ทำทางกาย วาจา เป็นอกุศลกรรม แม้กรรมของผู้มีโลภะถูกโลภะครอบงำ มีจิตถูกโลภะกลุ้มรุม ก่อทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อื่น ด้วยการพูดที่ไม่จริง ด้วยการเบียดเบียน การกล่าวร้ายไม่ชอบที่เขาติกว่าตน ทำให้เสียทรัพย์ทำให้ผู้อื่นตีเตียน หรือทำอุบายขบไล่ โดยอ้างว่าเรามีหลักฐานทางทรัพย์มาก จัดเป็นอกุศลกรรม บาปอกุศลกรรมจำนวนมากเหล่านี้ โลภะ เป็นเหตุให้เกิดกรรม กรรมที่ถูกโลภะครอบงำ เกิดจากโลภะ มีโลภะความอยากเป็นแดนเกิด ย่อมให้ผลในอัฐภาพ (ภพชาติ) ที่เขาเกิด บุคคลต้องเสวยผลกรรมนั้นในขั้นที่กรรม

^{๒๕} วิ.มท. (ไทย) ๒/๕๒๗/๕๑.

^{๒๖} วิ.มท. (ไทย) ๒/๕๐๘/๕๙๙.

นั้นให้ผลในปัจจุบันในลำดับที่เกิดในภพหน้า หรือในภพต่อๆ ไปคนเขาทำกรรมที่เกิดเพราะโลภะ กรรมที่เขาทำนั้นมากหรือน้อยก็ตามย่อมให้ผลในชาตินี้ เพราะเหตุนี้ ผู้รู้โลภะจึงไม่ทำกรรมที่เกิดจากโลภะ^{๒๗}

ในอันตรามลสูตรพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องมลทิน คือความเศร้าหมองอัน เป็นมลทินภายใน กล่าวคือ โลภะเป็นมลทินภายใน เป็นอมิตรภายใน เป็นศัตรูภายใน เป็น เพชฌฆาตภายใน เป็นข้าศึกภายใน โลภะก่อให้เกิดความยึดติด อยากเป็นเจ้าของ อยากได้มาครอบครองทำให้จิตฝักใฝ่ดินรนแสวงหาบางครั้งก็ไม่เป็นประโยชน์ โลภะทำจิตให้กำเริบ โลภะเป็นภัยที่เกิดขึ้นภายในคน (ส่วนมาก) ไม่รู้จักภัยนั้น คนโลกไม่รู้จักผล คนโลกไม่รู้จักเหตุ ความโลภครอบงำารชนเมื่อใดความมีตบอดย่อมมีเมื่อนั้น ส่วนผู้ใดละโลภะได้ไม่ทะยานอยาก ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความโลภ โลภะจะถูกอริยมรรคละได้เด็ดขาดจากผู้นั้นเหมือนหยาดน้ำกลิ้ง ตกจากใบบัวฉะนั้น^{๒๘}

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายที่ละโลภะ (ความอยากได้) ได้เราขอ รับรองความเป็นอนาคามีของเธอทั้งหลาย โลภะใดเป็นเหตุให้สัตว์ผู้โลกไปสู่ทุกคติ ผู้มีปัญญาเห็นแจ้งย่อมละโลภะนั้นเพราะรู้ได้โดยชอบ เมื่อละได้แล้วจึงไม่ต้องหวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีก^{๒๙} ผู้ไม่รู้ซึ่งถึงโลภะ ยังกำหนดรู้โลภะไม่ได้ ยังไม่คลายความพอใจในโลภะ ก็ยังไม่อาจสิ้นทุกข์ได้ ส่วนผู้ที่รู้ซึ่งถึงโลภะ กำหนดรู้โลภะได้ คลายความพอใจในโลภะได้ ละโลภะได้แล้วจึงอาจสิ้น ทุกข์ได้^{๓๐} จากข้อความในพระสูตรต้นตปิฎกที่กล่าวในตอนต้นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงท่าทีของ โลกเจตสิกว่าเป็นมลทินภายใน เป็นศัตรูภายใน ที่คอยทำร้ายสภาพจิตใจของมนุษย์เพราะถูก โลภะครอบงำ ยังมีข้อความปรากฏในเกสปุตตสูตรว่า ชาวกาลามะทั้งหลาย ก็ชुरुชผู้มีโลภะ มี จิตถูกโลภะครอบงำ ข่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ล้วงเงินภรรยาผู้อื่นบ้าง พุดเท็จบ้าง ชักชวนผู้อื่นเพื่อสิ่งที่มีประโยชน์เกื้อกูลเพื่อทุกข์บ้าง การกระทำเหล่านี้ล้วนเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกในเชิงลบที่ส่งผลกระทบต่อบุคคลผู้ถูกโลภะครอบงำจิตใจ ย่อมไม่รู้จักอรรถ ไม่ รู้จักธรรม เพราะมีแต่ความมีตบอดปราศจากปัญญา โลกเจตสิกเป็นสาเหตุทำให้จิตใจเศร้าหมอง หรือสูญเสียความเป็นปกติไป เป็นเครื่องกั้นมิให้บุคคลไปสู่สุคติ ดังนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัส สอนให้ละความโลภด้วยอริยมรรค เพื่อให้บุคคลทั้งหลายเหล่านั้นเป็นผู้ที่มีจิตใจที่ใสสะอาด สว่างสงบ อัน นำไปสู่การพัฒนาในด้านจิตให้รู้ตามความเป็นจริงจนเกิดสติที่ระลึกได้ในขณะปัจจุบันอารมณ์ในขณะที่โลกเจตสิกเกิดขึ้นปัญญาที่ว่าจิตมีโลภะก็รู้ว่าจิตมีโลภะจิตปราศจากโลภะก็รู้ว่าจิตปราศจากโลภะเมื่อรู้ตามความเป็นจริงอย่างนี้บ่อยๆ ขึ้นก็ทำให้จิตคลายความยึดมั่นถือมั่นจากอุปาทานชั้น ๕ ได้โดยการละอุปาทานชั้นธัมมเป็นเหตุให้เกิดทุกข์^{๓๑}

ค) พระอภิธรรมปิฎก เป็นหนึ่งใน ๓ ปิฎกพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงหลักคำสอนและระบบ ปฏิบัติอันประกอบด้วยสภาวะล้วนๆ ไม่อิงสัตว์บุคคลเพื่อประโยชน์แก่ผู้มีวิสัยสามารถที่จะรับรู้และทำลายกิเลสได้โดยการฟังปรมาตถ์ ความจริงหลักคำสอนที่เน้นปรมาตถ์ธรรม มิได้ปรากฏอยู่เฉพาะ

^{๒๗} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๗.

^{๒๘} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๘๘/๔๕๗.

^{๒๙} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๘๘/๔๕๖.

^{๓๐} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙/๓๕๓.

^{๓๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๖๔.

ในพระอภิธรรมปิฎกเท่านั้น แต่ปรากฏอยู่หลากหลายทั่วไปแม้ในพระสูตรต้นตปิฎก ณ ที่ใดในพระสูตรที่ทรงแสดงหลักคำสอนตรงไปตรงมา (นิตตะถะ) เช่น อนัตตลักขณสูตร ก็ถือว่าทรงแสดงปรมัตถธรรมต่างกันแต่คัมภีร์ พระสูตรทรงแสดงธรรมะมีนัยโดยอ้อม (เนยยัตถะ) ตามอรรถาธิบายของสัตว์ไว้ ส่วนในอภิธรรมทรงแสดงปรมัตถ์ล้วนๆ ผู้ศึกษาพระสูตรหากไม่ใช้วิจารณ์ญาณแยกแยะอาจเกิดความสับสนว่าส่วนไหนเป็นปรมัตถ์ธรรม (ธรรมที่มีเนื้อหาตรงไปตรงมา) และส่วนไหนเป็นสมมุติเทศนา (เทศนามีเนื้อหาโดยอ้อม) ดังตรัสว่ามีบุคคลสองกลุ่มที่กล่าวตู่ตถาคต (แปลความผิด) สองกลุ่มคือ ผู้แสดงพระสูตรที่เป็นเนยยัตถะ (เนื้อหาโดยอ้อม) ว่าเป็นพระสูตรนิตตะถะ (เนื้อหาโดยตรง) และผู้แสดงพระสูตรที่เป็นนิตตะถะ (เนื้อหาโดยตรง:ปรมัตถ์) ว่าเป็นพระสูตรที่เป็นเนยยัตถะ (เนื้อหาโดยอ้อม)^{๓๒}

พระสูตรที่มีเนื้อหาเป็นนิตตะถะหรือเป็นปรมัตถ์ คือพระสูตรที่มีความหมายตรงไปตรงมา ง่ายๆ ไม่สลับซับซ้อน ไม่ต้องตีความ พุดถึงสิ่งใดก็หมายถึงสิ่งนั้น ส่วนพระสูตรมีเนื้อหาเป็นเนยยัตถะคือพระสูตรมีความหมายโดยอ้อมต้องอาศัยการแปลความพุดถึงสิ่งหนึ่งมีความหมายถึงอีกสิ่งหนึ่ง รูปแบบของคำสอน เช่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลายมีบุคคลคนหนึ่ง มีบุคคลสองคน มีพระราชาพระองค์หนึ่ง. อย่างนี้เป็นคำสอนแสดงนัยโดยอ้อม เพราะว่าโดยปรมัตถ์ บุคคล พระราชา เป็นต้น ไม่มีอยู่จริง เป็นสมมุติ คนเขลาไม่รู้จักสภาวะธรรมอาจเข้าใจผิดว่ามีบุคคล มีพระราชาโดยปรมัตถ์ รูปแบบของคำสอน เช่น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นปรมัตถ์ เป็นสภาวะล้วนๆ ดังนั้นหลักคำสอน ในพระสูตรและพระอภิธรรมโดยเนื้อหาและเป้าหมายของการสอนไม่ได้แปลกแตกต่างกัน ต่างก็มุ่งให้ผู้ฟังบรรลุความจริง คือ มรรค ผล นิพพาน เหมือนกัน ต่างกันแต่วิธีการนำเสนอ การสอนตามแนวพระสูตรก็มุ่งความจริงตามแนวพระอภิธรรมก็มุ่งความจริงว่าด้วยเรื่อง จิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติ ตรงไปตรงมาไม่อ้อมค้อม มิได้กล่าวถึง บุคคล สัตว์ สถานที่เหตุการณ์ประกอบ ปรมัตถ์เป็นธรรมอันประเสริฐของพระอริยเจ้าทั้งหลายมี ๔ ประการ คือ ๑ จิตปรมัตถ์ ๒ เจตสิกปรมัตถ์ ๓ รูปปรมัตถ์ ๔ นิพพานปรมัตถ์ ที่กล่าวถึงสภาวะธรรมล้วนๆ ไม่มีสัตว์ บุคคล หลิงชาย เราเรามีแต่สิ่งที่เป็นธรรมชาติ หรือ ลักษณะอาการที่เกิดขึ้นและเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอาศัยกันและกันเกิดขึ้นและตั้งอยู่แล้วก็ดับไปที่เป็นสามัญญลักษณะ มีข้อความที่กล่าวถึงโลภะที่เป็นเจตสิกไว้ในมิติต่างๆ ว่า โลภะ ธรรมชาติที่มีความต้องการ และติดใจในกามคุณอารมณ์ มีลักษณะ คือ ความกำหนดแห่งจิต ความติดข้องอยู่ใน รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ เป็นธรรมชาติที่หลงลวงซึ่งทำให้ติดอยู่ในวัฏฏะมีการต่างๆ อันเป็นมูลเหตุแห่ง ทุกข์ ความโลภเป็นสภาวะธรรมที่เป็นเหตุแห่งอกุศล ๓ อย่าง โลภะ (โทสะ โมหะ) คือ ความกำหนด ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดีเพลิดเพลิน ความอยาก ฯลฯ ธรรมชาติที่ทำให้เกิดความโลภเกินพอดีเหล่านี้เรียกว่า อกุศลมูลคือโลภะ^{๓๓}

^{๓๒} เทวเม ตถาคตฺ อภิจิกฺขนฺติ. กตเม เทว โย จ เนยยตฺ สุตตนตฺ นิตตโถ สุตตนโตติ ทีเปติ, โย จ นิตตํ สุตตนตฺ เนยยตโถ สุตตนโตติ ทีเปติ, ตูรายละเอียดยใน อง ทุก. (บาลี) ๒๐/๒๕/๕๙., อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๕/๗๔.

^{๓๓} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๖๕/๒๗๒.

๒.๓ โลกเจตสิกที่ประกอบกับโลกมูลจิต ๘

ในการประกอบเข้ากันระหว่างจิตกับเจตสิกนี้ ถือว่าจิตเป็นใหญ่เป็นประธานเนื่องจากเจตสิกต้องอาศัยจิตเกิด (จิตตนิสสิตลักษณะ) และเจตสิกนั้นถ้าไม่มีจิตแล้วก็ไม่สามารถรับรู้อารมณ์ได้ เพราะเมื่อจิตไม่เกิด เจตสิกทั้งปวงก็เกิดไม่ได้ ส่วนจิตแม้ไม่มีเจตสิกบางดวงก็ยังคงรับรู้อารมณ์ได้ เพราะฉะนั้นเจตสิกจึงชื่อว่า “มีความเป็นไปเนื่องด้วยจิตนั้น” (จิตตสังสัฏฐะ) ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า”^{๓๔} แต่จิตและเจตสิกนี้เมื่อประกอบเข้าด้วยกันแล้วต่างก็อิงอาศัยกัน ถ้าจิตไม่มีเจตสิกเกิดร่วมด้วยจำนวนหนึ่งแล้วการรับรู้อารมณ์จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย แม้จิตจะมีธรรมชาติรู้อารมณ์ก็ตาม และในทำนองเดียวกันถ้าไม่มีจิตเจตสิกก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ การอิงอาศัยกันของจิตและเจตสิกนี้ มีสภาวะเปรียบเหมือนอาจารย์กับศิษย์ คือเมื่อมีศิษย์จึงมีอาจารย์ เมื่อมีอาจารย์ก็ต้องมีศิษย์ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นอาจารย์เป็นศิษย์ ศิษย์กับอาจารย์จึงต้องอาศัยกัน จึงเกิดศิษย์เกิดอาจารย์ขึ้นได้ คือทั้งอาจารย์และศิษย์เกิดขึ้นพร้อมกัน ถ้าไม่มีอาจารย์ ศิษย์ก็เกิดขึ้นไม่ได้ หรือถ้าไม่มีศิษย์ก็ไม่มีอาจารย์ เช่นเดียวกับจิตและเจตสิกที่ต่างอิงอาศัยกันจะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไปไม่ได้เลย

เจตสิกเมื่อประกอบกับจิตก็มีหน้าที่เข้าไปปรุงแต่งจิตทำให้จิตมีลักษณะต่างกันตามอำนาจของเจตสิก จึงสามารถกล่าวได้ว่าเจตสิกคือตัวปรุงแต่งจิต เช่น ในขณะที่จิตมีความสนุกสนานเพลิดเพลินเพราะเกิดร่วมกับโลกเจตสิก ซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่น่าปรารถนาเพลิดเพลินพอใจในอารมณ์ การปรุงแต่งจิตของเจตสิกนี้ยังทำให้จิตแบ่งเป็นประเภทต่างๆ คือจิตที่ประกอบด้วยเจตสิกฝ่ายดี อโลภะ อโทสะ อโมหะ^{๓๕} เป็นต้นก็เป็นฝ่ายกุศลและจิตที่ประกอบด้วยเจตสิกฝ่ายชั่ว คือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น จิตนั้นก็ฝ่ายอกุศล การปรุงแต่งจิตของเจตสิกนี้นับว่าสำคัญมาก เพราะจิตที่เป็นฝ่ายดี (กุศล) หรือฝ่ายชั่ว (อกุศล) นี้เป็นต้นเหตุของการกระทำที่คนเราแสดงออกมาทางกายและทางวาจา ทั้งในทางดีและไม่ดีเป็นไปตามเจตสิกที่ปรุงแต่งนั้นๆ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดจิตที่เป็นผลที่เรียกว่าวิปากจิตเกิดขึ้นเป็นผลของกรรมดีและกรรมชั่วที่ได้กระทำแล้ว ผลนั้นจะทำให้คนเราได้รับผลของกรรม โดยส่งผลให้มีรูปร่างลักษณะรวมถึงการได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้ลิ้มรส ได้สัมผัสที่ดี หรือไม่ดี ตามกรรมดีหรือกรรมชั่วที่ได้กระทำแล้ว

จิตและเจตสิกเป็นนามธรรมด้วยกันจึงประกอบเข้ากันได้สนิท โดยที่จิตเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ การประกอบเข้าด้วยกันของจิตและเจตสิกนี้ เรียกว่า “สัมปยุตตธรรม” คือมีการผสมกลมกลืนกันจนยากที่จะแยกออกจากกันได้ ว่าไหนเป็นจิตไหนเป็นเจตสิกหากเปรียบเทียบการประกอบของจิตและเจตสิกเหมือนยาชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “จตุมธุรส” อันผสมด้วยของ ๔ อย่าง คือน้ำมัน เนย นม น้ำผึ้ง น้ำตาลโตนด เมื่อเอาของทั้ง ๔ อย่างนี้มาผสมกวนให้เข้ากันแล้วรสของยานี้กลมกลืนกันได้สนิทจนผู้บริโภคยากที่จะบอกได้ว่า นี่เป็นรสของเนย นี่เป็นรสของนม น้ำมัน น้ำผึ้ง หรือรสของน้ำตาลโตนด การประกอบกันของจิตและเจตสิกซึ่งเป็นสัมปยุตตธรรมก็ยากที่จะแยกออกจากกัน

^{๓๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๙๔/๒๙๒.

ได้เช่นเดียวกัน^{๓๖} ดังคำถามของพระเจ้ามิลินท์และคำตอบของพระนาคเสนในมิลินทปัญหาว่า พระมิลินท์: สิ่งทีกระทำได้ยากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงกระทำนั้นได้แก่อะไร? พระนาคเสน : ได้แก่การทรงแสดงซึ่งธรรมอันไม่มีรูปร่างอันมีอยู่ในจิตและเจตสิกอันเป็นไปในอารมณ์อันเดียวได้ว่าอันนี้เป็นผัสสะ อันนี้เป็นเวทนา อันนี้เป็นสัญญา อันนี้เป็นเจตนา อันนี้เป็นจิต

พระเจ้ามิลินท์ : ขอนิมนต์อุปมา} พระนาคเสน : เหมือนอย่างว่าบุรุษคนใดคนหนึ่งลงเรือไปที่กลางมหาสมุทร วิกน้ำขึ้นมาแล้ววางไว้ที่ล้นก็รู้ว่านี่เป็นน้ำคางคา นี่เป็นน้ำยมุณา นี่เป็นน้ำสรภู นี่เป็นน้ำอจิรวดี นี่เป็นน้ำมเหสี ดังนี้ได้เป็นสิ่งทีทำได้ยาก แต่การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบอกสิ่งทีไม่มีรูปร่าง ทีมีในจิตใจทีเป็นไปในอารมณ์เดียวกัน นี่เป็นผัสสะ นี่เป็นเวทนา นี่เป็นสัญญา นี่เป็นเจตนา นี่เป็นจิต ดังนี้เป็นสิ่งทียิ่งยากกว่านั้น^{๓๗}

เจตสิกมีลักษณะของไตรลักษณ์ เป็นอาการลักษณะอีกอย่างหนึ่งของเจตสิกทีปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก คือเป็นสภาวะธรรมทีตกอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ หรือ อนิจจลักษณะ (ไม่เที่ยง) ทุกขลักษณะ (เป็นทุกข์) และอนัตตลักษณะ (ไม่ใช่ตัวตน) ดังทีพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา.เวทนาไม่เที่ยง.สัญญาไม่เที่ยง.สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง^{๓๘} สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ซึ้งว่า ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า เจตสิกทั้งหมด คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นั้นตกอยู่ภายใต้ลักษณะของไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน ไม่ควรรยึดถือว่าเป็นตัวตนของเรา

โลกเจตสิกเป็นสภาวะธรรมทีเป็นกิเลสและสัมปยุตต์ด้วยกิเลสเพราะโมหะ โมหะเป็น กิเลสและสัมปยุตต์ด้วยกิเลสเพราะโลภะ โลภะเป็นกิเลสและสัมปยุตต์ด้วยกิเลสเพราะอุทธัจจะ อุทธัจจะเป็นกิเลสและสัมปยุตต์ด้วยกิเลสเพราะโลภะ โลภะเป็นกิเลสและสัมปยุตต์ด้วยกิเลสเพราะ อหิริกะ อหิริกะเป็นกิเลสและสัมปยุตต์ด้วยกิเลสเพราะโลภะ โลภะเป็นกิเลสและสัมปยุตต์ด้วยกิเลส เพราะอนัตตตัปะ อนัตตตัปะ เป็นกิเลสและสัมปยุตต์ด้วยกิเลสเพราะโลภะ^{๓๙}

โลกเจตสิกเป็นองค์ธรรมทีเป็นอาสวะ คือกามาสวะเกิดขึ้นในจิตตูปบาททีสหระคต ด้วยโลกมูลจิต ๘ ดวง สภาวะเกิดขึ้นในจิตตูปบาททีสหระคตด้วยโลกมูลจิตที วิปยุตจากทัญญู ๔ ดวง^{๔๐}

^{๓๖} วินัย อ.ศิวกุล, **แม่บทของธรรมชาติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: จัดทำโดยศูนย์พระไตรปิฎกศึกษา, ๒๕๔๓), หน้า ๗๐-๗๑.

^{๓๗} ปุ๋ย แสงฉาย, **มิลินทปัญหา** แปล, (กรุงเทพมหานคร: ลูก ส.ธรรมกัคดี, ๒๕๒๘), หน้า ๑๔๐-๑๔๒.

^{๓๘} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๕.

^{๓๙} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๕๗/๓๑๗.

^{๔๐} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๔๖๕/๓๖๐.

โลกเจตสิกเป็นสภาวะธรรมที่เป็นสังโยชน์ คือ กามราคสังโยชน์เกิดขึ้นในจิตตูปบาท ที่สหระคด้วยโลภมูลจิต ๘ มานสังโยชน์เกิดขึ้นในจิตตูปบาทที่สหระคด้วยโลภมูลจิตที่ วิปยุตด้วยทิวฏฐิ ๔ ภาวราคสังโยชน์เกิดขึ้นในจิตตูปบาทที่สหระคด้วยโลภมูลจิตที่วิปยุตด้วยทิวฏฐิ ๔ ดวง^{๔๑} โลกเจตสิกเป็นสภาวะธรรมที่เป็นคณณะ คือ อภิขฌาภคณณะเกิดขึ้นในจิตตูปบาท ที่สหระคด้วยโลภมูลจิต ๘ ดวง ทิวฏฐิและโลภะเกิดขึ้นร่วมกันในสภาวะธรรมเหล่านี้ สภาวะธรรม เหล่านี้ชื่อว่า เป็นคณณะและสัมปยุตด้วยคณณะ^{๔๒} โลกเจตสิกเป็นสภาวะธรรมที่เป็นนิรวรณ คือ กามฉันทนิรวรณเกิดขึ้นในจิตตูปบาทที่สหระคด้วยโลภมูลจิต

โลภมูลจิตมี ๘ ดวง (จิตที่มีโลภะเป็นมูล) คือโลภมูลจิต ๔ ดวง เกิดร่วมกับความ เห็นผิด ภาษาบาลีเรียกว่า ทิวฏฐิตสมปยุตต์ (สัมปยุตต์ แปลว่า ประกอบด้วย) โลภมูลจิต อีก ๔ ดวง ไม่มีความเห็นผิดเกิดร่วมกับ ภาษาบาลีเรียกว่า ทิวฏฐิตวิปยุตต์ (วิปยุตต์ แปลว่า ไม่ประกอบพร้อม) สำหรับเวทนาที่เกิดพร้อมกับโลภมูลจิตนั้น อาจเป็นโสมนัสเวทนาหรืออุเบกขาเวทนา ก็ได้ แต่โทมนัสเวทนาจะไม่เกิดกับโลภมูลจิต โลภะจะแรงขึ้นเมื่อเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา สำหรับโลภมูลจิตทิวฏฐิตสัมปยุตต์ ๔ ดวงนั้น เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ๒ ดวง โสมนัสสสหคต (ประกอบด้วยความรู้สึคดีใจ) อีก ๒ ดวง เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ภาษาบาลีเรียกว่า อุเปกขาสหคต เช่น ในขณะที่ยึดมั่นสัสสทิวฏฐินั้น จิตอาจประกอบด้วยโสมนัสเวทนา หรือ อุเบกขาเวทนาจึงได้ สำหรับโลภมูลจิตที่เป็นทิวฏฐิตวิปยุตต์นั้น เกิดกับโสมนัสเวทนา (โสมนัสสสหคต) ๒ ดวง และอีก ๒ ดวง เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา (อุเปกขาสหคต) ฉะนั้นใน โลภมูลจิต ๘ ดวงนั้น เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ๔ ดวง เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ๔ ดวง สำหรับโลภมูลจิต ๔ ดวง ซึ่งประกอบด้วยมิจฉาทิวฏฐินั้น เป็นอสังขาริก ๒ ดวง และสสังขาริก ๒ ดวง โลภมูลจิต ๔ ดวง ซึ่งไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิวฏฐิ เป็นอสังขาริก ๒ ดวง เป็นสสังขาริก ๒ ดวง ฉะนั้นโลภมูลจิต ๘ ดวง จึงเป็นอสังขาริก ๔ ดวง และเป็นสสังขาริก ๔ ดวง เพื่อความชัดเจนในการจัดลำดับของโลภมูลจิตทั้ง ๘ ดวงนั้นดังนี้

๑) จิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาประกอบด้วยมิจฉาทิวฏฐิเป็นอสังขาริกไม่มีการชักชวน (โสมนัสสสหคต ทิวฏฐิตสมปยุตต์ อสังขาริก)

๒) จิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาประกอบด้วยมิจฉาทิวฏฐิเป็นสสังขาริก มีการชักชวน (โสมนัสสสหคต ทิวฏฐิตสมปยุตต์ สสังขาริก)

๓) จิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิวฏฐิเป็นอสังขาริกไม่มีการชักชวน (โสมนัสสสหคต ทิวฏฐิตวิปยุตต์ อสังขาริก)

๔) จิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิวฏฐิเป็นสสังขาริกมีการชักชวน (โสมนัสสสหคต ทิวฏฐิตวิปยุตต์ สสังขาริก)

๕) จิตที่เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิวฏฐิ เป็นอสังขาริก ไม่มีการชักชวน (อุเปกขาสหคต ทิวฏฐิตสมปยุตต์ อสังขาริก)

^{๔๑} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๔๗๗/๓๖๒-๓๖๓.

^{๔๒} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๕๐๓/๓๖๘.

๖) จิตที่เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนาประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิเป็นสังขาริก มีการชักชวน (อุเบกขาสหคตฺ ติฏฐิคตสมปยุตฺตํ สสงขาริกํ)

๗) จิตที่เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิเป็นสังขาริก ไม่มีการชักชวน (อุเบกขาสหคตฺ ติฏฐิคตวิปยุตฺตํ อสงขาริกํ)

๘) จิตที่เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิเป็นสังขาริกมีการชักชวน (อุเบกขาสหคตฺ ติฏฐิคตวิปยุตฺตํ สสงขาริกํ)^{๔๓}

จากข้อความในพระอภิธรรมปิฎกที่กล่าวมานี้ แสดงถึงลักษณะของโลภเจตสิกโดยเป็นธรรมชาติซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่เกิดกับจิตล้วนๆ ไม่มีบุคคลเกี่ยวข้อง ในประเด็นนี้ได้เสนอ ตัวอย่างประกอบเพื่อความชัดเจน มีตัวอย่างของโลภมูลจิตที่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิและเป็นสังขาริกอุปมาว่า บุตรชายเศรษฐีคนหนึ่งแต่งงานกับหญิงที่มีความเห็นผิดเขาจึงสอเสพกับพวกที่มีความเห็นผิดไม่ช้าเขาก็คล้อยตามและพอใจในความเห็นผิดนั้น ตัวอย่างของโลภมูลจิตซึ่งไม่ประกอบด้วย มิจฉาทิฏฐิ และเป็นสังขาริก เช่น คนที่ตอนแรกไม่ดื่มสุรา แต่เมื่อถูกชักชวนให้ดื่มตอนหลังก็มี ความยินดีพอใจในการดื่มนั้น ฉะนั้นจะเห็นว่า โลภมูลจิตเป็นสังขาริกหรือสังขาริกก็ได้โลภมูลจิตมีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วยหรือมีอุเบกขาเวทนาเกิดร่วมด้วยก็ได้ ตัวอย่าง ของโลภมูลจิตที่ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา เช่น ขณะที่เพลิดเพลินใจใน สีสวยๆ หรือเสียงที่ไพเราะๆ ในขณะที่เราก็นั่งดื่มพอใจด้วย ไม่ได้มีความเห็นเรื่องตัวตน เวลาเราชอบ เสื้อผ้าสวยๆ หรือหัวเราะคุยกับคนอื่น เรื่องความสนุกสนานต่างๆ ฉะนั้นความเพลิดเพลินไม่มี มิจฉาทิฏฐิเกิดร่วมด้วย แต่ก็มีบางขณะที่มีมิจฉาทิฏฐิที่เห็นว่าเป็นตัวตนเกิดร่วมด้วย

ตัวอย่างของโลภมูลจิตซึ่งไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ มีอุเบกขาเวทนาเกิดร่วมด้วย เช่น ขณะที่อยากจะยืนหรืออยากจะหยิบจับอะไรๆ เพราะธรรมดาเราไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นสุขที่ทำอย่างนั้น ขณะนั้นก็เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าโลภะเป็นเหตุให้ทำสิ่งที่ธรรมดาที่สุดบ่อยๆ ในชีวิตประจำวัน^{๔๔} เมื่อรู้ลักษณะของโลภะมากขึ้นและรู้ขณะที่โลภะเกิดขึ้น ก็จะสังเกตเห็นว่า โลภมูลจิต มีลักษณะต่างๆ กัน โลภะเป็น เป็นเจตสิกธรรม^{๔๕} (แปลว่าธรรมเป็นเหตุโลกแห่งสัตว์ทั้งหลาย) โลภะเป็นสภาวะที่เกิดกับจิตสามารถพิสูจน์ได้ด้วยอาการที่แสดงออกทางกายและวาจามีข้อสังเกตว่า พระวินัยปิฎก ที่ว่าด้วยกฐระเปียบและมารยาททางสังคมสงฆ์ พระ สุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนาอันมีบุคคลและเหตุการณ์เป็นส่วนประกอบ ส่วนพระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยสภาวะธรรมเพียงอย่างเดียว การมองโลกเจตสิกในปิฎกทั้ง ๓ นั้นสอดคล้องกับหลักการ ดังกล่าว คือ

พระวินัยปิฎก โลภเจตสิกที่เกี่ยวกับวินัยบัญญัติ พระสุตตันตปิฎกนำเอาประเด็น เกี่ยวกับสัตว์ บุคคล วัตถุสิ่งของหรือเหตุการณ์มาอธิบายโลภะคือกิเลส ส่วนพระอภิธรรมปิฎก มองประเด็น

^{๔๓} พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, ปรมัตถโคตติยะ ปริเฉทที่ ๒, เจตสิกสังคหะ, (กรุงเทพมหานคร: หจก. วิทยวิสุทธิ, ๒๕๕๘), หน้า ๒๐.

^{๔๔} .เป็นาวิน กอรคอม, พระอภิธรรมในชีวิตประจำวัน, แปลโดยดวงเดือน บารมีธรรม, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๔๔.

^{๔๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑/๘๘.

เกี่ยวกับสภาวะธรรมล้วนๆ ไม่นำเอาสัตว์บุคคลมาอธิบายแต่ประการใด อย่างไรก็ตาม แม้มุมมอง โลกะในปิฎกทั้ง ๓ นั้นจะแตกต่างกันก็ตาม แต่คำอธิบายลักษณะของ โลกเจตสิกในพระไตรปิฎกยังคง สอดคล้องกัน คือ มองลักษณะของโลกเจตสิกในเชิงลบเหมือนกัน

สรุปว่า คำอธิบายลักษณะของโลกเจตสิกในคัมภีร์พระไตรปิฎกปรากฏที่ชนะหรือ แนวคิด หลายมิติคือ (๑) โลกเจตสิกทำให้คนประพฤติดีตศีลธรรม (๒) โลกเจตสิกทำให้จิตใจเศร้าหมอง (๓) โลกเจตสิกตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คัมภีร์ที่อธิบายความพระบาลีหรือพระไตรปิฎก ซึ่งรจนาโดย พระ อรรถกถาจารย์ทั้งหลาย^{๔๖} ฎีกา คือ คัมภีร์ หรือ ปกรณวิเสส ที่พระฎีกาจารย์แต่งและอธิบาย เพิ่มเติมจากคัมภีร์อรรถกถาอีกชั้นหนึ่ง^{๔๗} อย่างไรก็ตามแม้พระไตรปิฎกจะเป็นคัมภีร์หลักและได้ อธิบายลักษณะของโลกะ ไว้แล้วก็ตาม แต่การศึกษาลักษณะของโลกะที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ยังคงเป็นสิ่งสำคัญและ จำเป็นต่อการพัฒนาองค์ความรู้และเพิ่มคุณค่าทางจริยธรรม เพราะทำให้ ทราบและเข้าใจที่ชนะ หรือแนวคิด ตลอดจนพัฒนาการทางความคิดของนักปราชญ์ในแต่ละยุค ซึ่ง อยู่ภายใต้อิทธิพลของ สภาพแวดล้อมทางด้านสังคมการเมือง และสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่ แตกต่างกันไปและ เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ปัจจัยเหล่านี้อาจเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ที่ชนะหรือ แนวคิดของคน ในแต่ละยุคแตกต่างกันไปไม่มากนักน้อย กล่าวคือ:

พระอรรถกถาจารย์และฎีกาจารย์อธิบายลักษณะของโลกเจตสิกว่า คืออาการของกิเลสที่ เป็นรากเหง้าของอกุศลมูล ๓ อย่าง คือ (โลกะ โทสะ โมหะ) และเป็นอันดับที่หนึ่งใน กิเลส ๑๐ อย่าง คือ (โลกะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อนอตตปะ) ที่เรียกว่ากิเลส เพราะตัวเองก็เศร้าหมองอยู่แล้ว และยังทำให้สัมปยุตธรรมทั้งหลายเศร้าหมองด้วย^{๔๘} ซึ่งประกอบ กับจิตที่มี โลกเจตสิกเป็นมูล โลกมูลจิตนั้นอาจจำแนกได้อีกหนึ่งคือ โลกมูลจิตเป็นอสสังขาริก (ไม่มี การชักจูง) หรือสสังขาริก (มีการชักจูง) ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ยังมีข้อความเรื่องโลกมูลจิตที่เป็นสสังขาร ริกว่า เป็นจิตที่เฉื่อยชา ต้องกระตุ้น โลกมูลจิตที่เป็นสสังขาริกนั้นอาศัยคำแนะนำหรือขอร้องจากคน อื่น หรือความจงใจของตนเอง แม้โลกมูลจิตที่เกิดขึ้นเพราะความจงใจของตนเองก็เป็นสสังขาริก เป็น จิตที่เฉื่อยชา^{๔๙} ฉะนั้นเมื่อโลกมูลจิตที่เป็นอสสังขาริก จึงมีกำลังแรงกล้ากว่าโลกมูลจิตที่เป็นสสังขาริก

โลกเจตสิก (โลกะ) มีลักษณะ ยึดมั่น หรือ ติดข้อง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ชั้นฉนินเทศ มี ข้อความว่า โลกะมีอันยึดซึ่งอารมณ์เป็นลักษณะ ดุจลิงติดตัง มีความขัดข้องเป็นรสดุจขึ้นเนื้อ ที่เขาทิ้ง ในกระเบื้องร้อน มีอันต้องละลายเป็นเครื่องปรากฏดูจุน้ำย้อมเจื่อน้ำมันสำหรับหยอด มีอันเห็น ความ แฉ่มชื่นในสังโยชนียธรรมเป็นปัทมฐาน พึงเห็นว่าเมื่อโลกะเกิดขึ้นจนเป็นแม่น้ำคือตัวตันทา ย่อมพา ไปสู่อบายเท่านั้น เหมือนแม่น้ำกระแสน้ำเชี่ยวพัดพาทุกสิ่งไปสู่แม่น้ำฉนนั้น^{๕๐} ความโลก เรียกว่า มละ คือ มลทิน เพราะตัวเองก็ไม่สะอาด และเพราะทำความไม่สะอาดแก่ธรรมทั้งหลาย อันด้วย เหมือน

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพมหานคร: มหาคุศลสารการณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘๔.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๔๘} วิสุทธิ. (บาลี) ๓/๓๓., วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๒/๒๓๑.

^{๔๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑/๔๙.

^{๕๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑/๘๘-๘๙.

น้ำมัน ยาหยอดตา และโคลนตม^{๕๑} ในอรรถกถาภังการสูตรกล่าวว่ บุคคลที่ปรารถนาในกามคุณมี ความทะยานอยากไม่มี ที่สิ้นสุดย่อมเสื่อมจากประโยชน์ของตน เพราะความโลภจัดเหมือนในกรณี ของพระราชกุมารดังนี้

ในอดีตกาล พระราชโอรสของพระเจ้ากรุงพาราณสีถูกพระราชบิดาเนรเทศ จึงพา พระนางอสิตาภ ผู้เป็นพระเทวีของตนเข้าไปอยู่ป่าหิมพานต์ เสวยปลาเนื้อและผลไม้ อยู่ในศาลาที่ มุงด้วย ใบไม้ พระราชกุมารนั้น เห็นนางกนิรินตนาหนึ่ง มีจิตปฏิพัทธ์คิดรักใคร่ จึงทิ้งพระเทวีแล้ว เดินตามรอย นางกนิรินตนาไป พระเทวีทรงดำริว่า พระราชกุมารไม่นับถือเราจึงเดินตามนางกนิรินตนา ไป จึงหมดความ ใยดีแล้วเข้าไปหาดาบสรูปหนึ่ง เรียนกลืนบริกรรมทำสมาธิและอธิษฐานให้เกิด แล้ว ได้มายืนอยู่ที่ ศาลาของตน ฝ่ายพระราชกุมารนั้น ติดตามนางกนิรินตนาอยู่ไม่พบร่องรอยที่นางกนิรินตนาไปหมดความหวัง แล้วก็กลับมา พระเทวีเห็นเธอมาอยู่จึงเหาะขึ้นบนอากาศไปเสียในที่อื่น เมื่อพระเทวีไปแล้วพระราช กุมารนั้นคร่ำครวญระทมทุกข์อยู่ได้กล่าวเป็นคาถาว่า

บุคคลผู้ปรารถนาเกิน ย่อมเสื่อมจากประโยชน์ เหมือนเราเสื่อมแล้วจากพระนางอสิตาภ เทวีฉะนั้น เพราะความพอใจในกามราคะโลภะจัด เพราะความเมาด้วยอำนาจ แห่งความโลภจัด^{๕๒} ใน กรณีของพระราชกุมารที่กล่าวมาเป็นตัวอย่างนี้ เมื่อพิจารณาแล้วทำให้ทราบว่ เพราะอำนาจของ ความมัวเมาความปรารถนาเกิน เพราะถูกโลภะจัดที่ครอบงำจิตใจของพระองค์ จนขาดสติยังคิดเดิน ตามนางกนิรินตนาไปแล้วหลงทาง ในที่สุดตนเองก็ต้องเสียผลประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือ ไม่พบนางกนิรินตนา ที่ตามไปและยังถูกพระนางอสิตาภทอดทิ้ง ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าอาการของ โลภะอยากได้ด้วยอำนาจแห่ง กามตัณหาเป็นความกำหนัดคล้อยตามอารมณ์ คือ สิ่งที่ตน ปรารถนาอยากจะได้

อนึ่งในกรณีของภิกษุผู้มักมากเกิดมีความต้องการในอาหารไม่รู้ประมาณในการบริโภค ย่อม ไม่สามารถที่รักษาศรัทธาแม้แต่ของมารดาผู้บังเกิดเกล้าของตนได้ ไม่ต้องกล่าวถึงบุคคลอื่นมี ตัวอย่างดังนี้ ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งชอบขมมเป้งมาก โยมแม่ของท่านคิดจะลองใจพระลูกชายว่าถ้าไม่ โลภรู้จักประมาณในการรับ เราจะถวายขนมแก่ท่านตลอดพรรษา เมื่อถึงวันเข้าพรรษาได้ถวาย ขนม ชิ้นหนึ่งก่อน พอท่านฉันขนมชิ้นที่หนึ่งหมดแล้วก็ถวายชิ้นที่ ๒ เมื่อฉันชิ้นที่ ๒ หมดแล้วก็ ได้ถวายชิ้น ที่สามต่อ ภิกษุหนุ่มรูปนั้นถูกความยินดีพอใจในอาหารครอบงำจิตใจ จึงไม่พูดว่า พอแล้ว โยมแม่ ฉัน เรื่อยไปมารดาว่าบุตรของตนถูกความติดใจในอาหารครอบงำไม่รู้ประมาณในการฉัน ท่านฉันขนม สำหรับตลอดพรรษาหมดในวันเดียวเท่านั้น ต่อมานางก็มีถวายขนมอีกเลย^{๕๓}

ในประเด็นนี้ กรณีที่กล่าวมาแล้วชี้ให้เห็นว่ คนโลภมากไม่รู้ จักประมาณในการรับ ย่อม ทำศรัทธาของสาธุชนให้เสีย ทั้งไม่เป็นที่รักที่พอใจแม้ของมารดาผู้บังเกิดเกล้า เพราะความมักมาก จึง เสื่อมจากลาภที่ตนจะพึงได้ และทำให้สังคมไม่ยอมรับ ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าภิกษุและภิกษุณี ที่ถูกกิเลส ประเภทโลภเจตสิกครอบงำจิตใจแล้ว ทำให้ความเป็นสมณภาวะของตนด้อยค่าลง พระอรรถกถาจารย์ท่านอธิบายว่ คนที่มีโลภะชื่อว่าทำสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ให้เกิดแก่ตน ความพอใจเมื่อเกิดขึ้นใน

^{๕๑} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๒/๒๓๕.

^{๕๒} ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๖๗-๑๖๘/๑๑๐.

^{๕๓} มงคล. (ไทย) ๔/๓๒๓/๘๔-๘๕.

วัตถุเป็นที่ตั้งแห่งโลภะย่อมทำจิตให้ฟุ้งซ่าน มีตมณ เป็นอกุศลธรรม คือ กิเลสประเภทที่คล้ายช้า ใน ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระฎีกาจารย์อธิบายความเกิดขึ้นแห่งโลภมูลจิต ๘ ดวงว่า เมื่อใดบุคคลทำ มิจฉาทิฏฐิเป็นเบื้องหน้าว่า โทษในกามทั้งหลายไม่มี ร่าเริงยินดี บริโภคกาม เชื่อถือทิฏฐิมงคลโดยไม่มี สาระ ด้วยจิตที่กล้าเองตามสภาพไม่มีใครช่วยกระตุ้น เมื่อนั้นอกุศลจิตดวงที่หนึ่ง ย่อมเกิดขึ้น และ ในขณะที่บุคคลทำมิจฉาทิฏฐิเป็นเบื้องหน้าว่า โทษในกามทั้งหลายไม่มี ร่าเริงยินดี บริโภคกาม เชื่อ ถือทิฏฐิมงคล ด้วยจิตที่มีผู้อื่นช่วยกระตุ้น เมื่อนั้นอกุศลจิตดวงที่ ๒ ย่อมเกิดขึ้น แต่ว่าเมื่อใดบุคคลไม่ ทำมิจฉาทิฏฐิเป็นเบื้องหน้า ร่าเริงยินดีอย่างเดียว ย่อมเสพเมถุน บ้าง คิดอยากได้สมบัติของผู้อื่นบ้าง ย่อมลักทรัพย์ของผู้อื่นบ้าง ด้วยจิตที่กล้าเองตามสภาพอย่างเดียว ไม่มีใครช่วยกระตุ้น เมื่อนั้นอกุศล จิตดวงที่ ๓ ย่อมเกิดขึ้น เมื่อใดบุคคลไม่ทำมิจฉาทิฏฐิเป็น เบื้องหน้า ร่าเริงยินดีอย่างเดียว ย่อมเสพ เมถุนบ้าง คิดอยากได้สมบัติของผู้อื่นบ้าง ย่อมลักทรัพย์ ของผู้อื่นบ้างด้วยจิตที่อ่อนมีผู้อื่นช่วยกระตุ้น เมื่อนั้นจิตดวงที่ ๔ ย่อมเกิดขึ้น เมื่อใด บุคคลเป็นผู้ เว้นจากโสมนัสในวิกัปทั้ง ๔ เพราะอาศัยความไม่ สมบูรณ์แห่งกามทั้งหลายก็ดี เพราะไม่มีเหตุแห่ง โสมนัสอย่างอื่นก็ดีเมื่อนั้นอกุศลจิต ๔ ดวง ที่ เหลือสหนตด้วยอุเบกขาย่อมบังเกิดขึ้น^{๕๔}

พระอรรถกถาจารย์อธิบายองค์ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความโลภไว้ ในคัมภีร์ ต่างๆ ทาง พระพุทธศาสนาเถรวาท ดังมีข้อความปรากฏว่า ทาน การให้ เป็นปฏิปักษ์ต่อ โลภะ^{๕๕} ทานมีการให้ เป็นลักษณะ มีการกำจัดโลภะในไทยธรรมเป็นรส^{๕๖} ศีล คือ องค์ธรรมที่เป็นเครื่องป้องกันพฤติกรรม ทุจริตที่จะล่วงละเมิดทางกายวาจาเพราะมีโลภะ คนมีศีลไม่ถือเอาสิ่งของผู้อื่นแม้แต่เส้นหญ้า เป็นผู้ ไม่โลภ^{๕๗} สันโดษ คือ ความไม่โลภ ในปัจจัย ๔ ยินดีด้วยของที่มีอยู่^{๕๘} ขันติ ความอดกลั้นทำหน้าที่ข่ม จิตไว้ หมายถึง กิริยาที่อดทนต่อ โลภะ โทสะ โมหะ ปัญญากำจัดกิเลสต่างๆ ได้ (กิเลสในที่นี้รวมถึง โลกเจตสิกด้วย)

๒.๔ โลกเจตสิกที่เป็นองค์ธรรมของสมุทัยสังข

ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวว่า รอยเท้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบน แผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมถึงการประชุมลงในรอยเท้าข้าง แม้นั้นใด ดูกรท่านผู้มีอายุ ทั้งหลาย กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมดย่อมถึงการสงเคราะห์เข้าในอริยสังข สี่ ฉะนั้นเห็นเหมือนกันแล^{๕๙} หมายความว่ากุศลธรรมทั้งหลาย จะต้องอยู่ในขอบเขตของหลักธรรม เรื่องอริยสังข ๔ จะออกนอกขอบเขตนี้ไม่ได้เลย แม้การปฏิบัติธรรมอันเป็นการเจริญกุศลธรรม ไม่ว่าจะ เป็นเรื่องศีล สมาธิ หรือปัญญา ก็ต้องอยู่ในขอบเขตนี้เช่นกัน

^{๕๔} วิกาวินี.ฎีกา (บาลี) ๑-๒., วิกาวินี.ฎีกา (ไทย) ๒๙-๓๐.

^{๕๕} พุ.จริยา.อ. (ไทย) ๙/๓/๖๑๗.

^{๕๖} พุ.จริยา.อ. (ไทย) ๙/๓/๕๗๘.

^{๕๗} พุ.จ.อ. (ไทย) ๙/๓/๕๘๙.

^{๕๘} มงคล. (ไทย) ๔/๒๙๗/๔๗.

^{๕๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙.

อริยสัจจ์ คือตัวความจริงสูงสุดของพระอริยเจ้า ส่วนการปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าถึงความจริงสูงสุดนี้ มีหลักธรรมสำคัญคือ กิจในอริยสัจจ์ ซึ่งหากดำเนินตามกิจในอริยสัจจ์แล้ว ย่อมเข้าถึงอริยสัจจ์ หรือเข้าถึงธรรมนั่นเอง ในทางตรงกันข้ามหากเราปฏิบัติธรรมออกนอกแนวทางของกิจในอริยสัจจ์ เราจะเข้าถึงอริยสัจจ์หรือธรรมไม่ได้เลย หากเปรียบเทียบในทางโลกแล้ว กิจในอริยสัจจ์ก็คือรัฐธรรมนูญ ซึ่งกฎหมายอื่นจะมาขัดแย้งไม่ได้ หมายความว่าแนวทางปฏิบัติใดที่ขัดกับคำสอนเรื่องกิจในอริยสัจจ์ แนวทางนั้นย่อมไม่ใช่แนวทางการปฏิบัติธรรมเพื่อให้เกิดปัญญาพ้นทุกข์ในทางพระพุทธศาสนา อนึ่งกิจในอริยสัจจ์นี้เป็นหลักธรรมสำคัญยิ่งยวด ถึงขนาดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงออกพระโอษฐ์ว่า จะไม่ทรงบัญญัติธรรมพระองค์เป็นพระพุทธเจ้า หากไม่ทรงรอบรู้ใน (๑) อริยสัจจ์ ๔ ประการ (๒) กิจในอริยสัจจ์ ๔ ประการ และ (๓) ได้ทรงดำเนินกิจในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ประการเสร็จสิ้นแล้ว ดังที่พระองค์ตรัสว่า^{๖๐} ดูกฎีกาทั้งหลาย ก็ญาณทัสสนะ (ความรู้ความเห็น) ตามความเป็นจริงมีวรอบ ๓ อย่างนี้ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ของเรา ยังไม่บริสุทธิ์เพียงใด เราก็ยังไม่ปฏิญาณตนว่า เป็นผู้ตรัสรู้อรุณตรัสสมาธิญาณในโลก.เพียงนั้น ก็เมื่อใด ญาณทัสสนะ (ความรู้ความเห็น) ตามความเป็นจริง มีวรอบ ๓ อย่างนี้ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ของเราบริสุทธิ์ดีแล้ว เมื่อนั้นเราจึงปฏิญาณตนว่า เป็นผู้ตรัสรู้อรุณตรัสสมาธิญาณในโลก กิจในอริยสัจจ์ ๔ ประการคือ (๑) ทุกข์ควรรู้ (ปริยญากิจ คือควรศึกษาให้เข้าใจชัดตามสภาพความเป็นจริง) (๒) สมุทัยควรละ (ปหากิจ คือกำจัด ทำให้หมดสิ้นไป) (๓) นิโรธควรทำให้แจ้ง (สังกิริยกิจ คือเข้าถึงและบรรลุ) (๔) มรรคควรเจริญ (ภาวนากิจ คือลงมือปฏิบัติ) หลักธรรมเรื่องกิจในอริยสัจจ์คือแม่บทหลักหรือหลักการสำคัญของการปฏิบัติธรรม ถ้าผู้ที่ปฏิบัติผิดพลาดไปจากกิจในอริยสัจจ์ ผู้ปฏิบัติจะประสบความสำเร็จในการปฏิบัติไม่ได้เลย กิจในอริยสัจจ์มี ๔ ประการดังนี้คือ ทุกข์ควรรู้ กิจต่อทุกข์สัจจ์คือการรู้ทุกข์หรือปริยญากิจ มีประเด็นสำคัญที่ควรสนใจ ๔ ประการคือ (๑) ทุกข์คืออะไร (คือรูปนาม) (๒) ทำไมจึงต้องรู้ทุกข์ (เพื่อดับเหตุแห่งทุกข์) (๓) การรู้ทุกข์นั้นต้องทำอย่างไร (ต้องเจริญสติปัญญา ๔ และ ๔) พัฒนาการของการรู้ทุกข์เป็นนิโรธอย่างไร (ปริยญา ๓ วิสุทธ ๗ โสฬสญาณ)^{๖๑} มีสาระสำคัญดังนี้ คือ

ทุกข์คืออะไร ตามนัยแห่งพระสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนว่า ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายเป็นทุกข์ การประสบกับสิ่งที่ไม่รัก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก และความไม่สมปรารถนาเป็นทุกข์ ความเศร้าโศกร่ำไรรำพัน ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจก็เป็นทุกข์ แล้วท่านทรงขมวดท่ายว่า ว่าโดยย่ออุปาทานขันธทั้ง ๕ คือทุกข์^{๖๒}

ความหมายของทุกข์ ตามคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีความลึกซึ้งมาก คือท่านไม่ได้สอนว่า คนเกิด คนแก่ คนเจ็บ คนตาย คนอกหัก หรือคนล้มละลายคือทุกข์ แต่ท่านชี้ขาดเอาไว้แล้วว่าอุปาทานขันธคือทุกข์ หมายความว่า ความทุกข์มีอยู่จริง แต่ไม่มีผู้ทุกข์ อธิบายได้ว่า ความเกิดมีอยู่จริง เป็นทุกข์จริง แต่ไม่มีผู้เกิด มีแต่กลุ่มของรูปธรรมและนามธรรมเกิดขึ้นตามเหตุตามปัจจัยเท่านั้น แต่ผู้ไม่รู้ความจริง (อริยสัจจ์) ไปหลงยึดถือกลุ่มของรูปนามนั้นว่าเป็นเรา เป็นของเรา หรือเป็นคนอื่น สัตว์อื่น เมื่อรูปนามเกิดจึงคิดว่าเราเกิด หรือคนอื่นสัตว์อื่นเกิด และความตายก็มีอยู่จริง เป็นทุกข์จริง

^{๖๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๔.

^{๖๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๙.

^{๖๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

แต่ไม่มีผู้ตาย มีเพียงความดับของรูปนามที่รวมกันขึ้นมาชั่วคราวแล้วดับไปตามเหตุตามปัจจัย แต่ผู้ไม่
รู้ความจริง (อริยสัจ) ไปหลงยึดถือกลุ่มของรูปนามนั้นว่าเป็นคนหรือสัตว์ เมื่อรูปนามดับจึงคิดว่าเรา
ตาย หรือคนอื่นสัตว์อื่นตาย เท่านั้นเองสำหรับองค์ธรรมของทุกขสัจ (อุปาทานขันธ) ตามนัยแห่ง
พระอภิธรรมระบุว่า อุปาทานขันธประกอบด้วยสภาวะธรรม ๑๖๐ ชนิด ได้แก่โลกียจิต ๘๑ ดวง (จิตมี
๘๙ ดวง แบ่งเป็นโลกียจิต ๘๑ ดวง กับโลกุตระจิตอีก ๘ ดวง) เจตสิก ๕๑ ชนิด (เจตสิกมี ๕๒ ชนิด
แบ่งเป็นเจตสิกที่เป็นอุปาทานขันธอันจัดอยู่ในกองทุกข ๕๑ ชนิด และเป็นเจตสิกที่เป็นตัวสมุทัยหรือ
เหตุให้เกิดทุกขอีก ๑ ชนิด ได้แก่โลกเจตสิกหรือตัณหา) และรูป ๒๘ ดังนั้นการรู้ทุกขจึงได้แก่การตาม
รู้สภาวะธรรม ๑๖๐ นี้เอง

ปรารถนาจะรู้ทุกข ก็ต้องรู้ให้ถูกตัวทุกข ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าทุกขคือรูปนาม หรือขันธ ๕
หรือกายใจนี้เอง ดังนั้นการจะรู้ทุกขจึงต้องรู้ลงในรูปนาม ขันธ ๕ หรือกายใจ จะไปรู้อื่นไม่ได้ ครู
อาจารย์ผู้เป็นพระวิปัสสนาจารย์ท่านเคยสอนผู้วิจยในช่วงของการปฏิบัติ ๗ เดือนไว้อย่างชัดเจนว่า
“การปฏิบัติธรรมไม่มีอะไรมาก เพียงให้มีสติสัมปชัญญะรู้ลงในวงของขันธ ๕ หรือกายใจอันเป็น
ปัจจุบันนี้เท่านั้น” ที่เน้นว่าต้องเป็นปัจจุบัน ก็เพราะรูปนามของจริงมีอยู่ในปัจจุบัน เพราะรูปนามใน
อดีตก็ดับไปแล้ว ส่วนรูปนามในอนาคตก็ยังไม่เกิดขึ้น รูปนามในอดีตเหลืออยู่เพียงความจำ ส่วนรูป
นามในอนาคตก็เป็นเพียงความคิด ทั้งความจำและความคิดล้วนไม่ใช่ของจริง ของจริงคือของที่ปรากฏ
ชัดอยู่ต่อหน้าต่อตาเรา นี้ ไม่ต้องไปค้นหาในที่อื่นเลย

ต้องการรู้ความจริงก็อย่าบิดเบือน หรือดัดแปลงการรับรู้ ความจริงที่ต้องรู้คือรูปกับนาม
เครื่องมือรู้รูปนามก็คือตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจธรรมดาๆ ซึ่งก็มีกันอยู่ทุกคน เราไม่ต้องฝึกดาทิพย์
หูทิพย์ จมูกทิพย์ ลิ้นทิพย์ กายทิพย์ หรือใจทิพย์เพื่อจะทำวิปัสสนาผู้ปฏิบัติต้องไม่ปลอมแปลงจิต (จิต
แปลว่าธรรมชาติที่รู้อารมณ์) และไม่ปลอมแปลงอารมณ์ (อารมณ์แปลว่าสิ่งที่ถูกรู้ ไม่ใช่อารมณ์ใน
ความหมายตามภาษาไทยทั่วไป) คือไม่ต้องแก้งบังคับกดข่มจิตใจให้ผิดธรรมดา เพื่อจะรู้รูปนามที่ผิด
ธรรมดา และไม่ต้องแสวงหาหรือดัดแปลงอารมณ์ เพราะอารมณ์รูปนามของจริงปรากฏอยู่ตรงหน้า
แล้วต้องมีโยนิโสมนสิการ^{๖๓} และหรือกัลยาณมิตร ผู้ปฏิบัติไม่เพียงแต่ต้องรู้อารมณ์อย่างชัดตรงโดยไม่
บิดเบือนการรับรู้ หากแต่ยังต้องรู้โดยมีโยนิโสมนสิการและหรือกัลยาณมิตร^{๖๔}

แท้จริงนักปฏิบัติกับผู้ไม่ได้ปฏิบัติก็รู้เห็นสิ่งเดียวกัน ด้วยเครื่องมืออย่างเดียวกันนั่นเอง
คือด้วย (๑) ตา (รูปชนิดหนึ่ง) เห็นรูป (สีรูปอีกชนิดหนึ่ง) (๒) หู (รูปอีกชนิดหนึ่ง) ฟังเสียง (รูปอีกชนิด
หนึ่ง) (๓) จมูก (รูปอีกชนิดหนึ่ง) ดมกลิ่น (รูปอีกชนิดหนึ่ง) (๔) ลิ้น (รูปอีกชนิดหนึ่ง) รับรส (รูปอีก
ชนิดหนึ่ง) (๕) กาย (รูปอีกชนิดหนึ่ง) กระทบไผ่ภูริทัตพะ (สิ่งสัมผัสกายคือความเย็นร้อน อ่อนแข็ง ตึง
ไหวรูดอีก ๓ ชนิด) และ (๖) ใจ (นามชนิดหนึ่ง) รู้ธัมมารมณ์ (รูปบางอย่าง นามบางอย่าง และบัญญัติ
ไม่รวมถึงโลกุตระจิตและนิพพานซึ่งปุถุชนไม่มีทางเห็นได้เลย)

^{๖๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๕/๔๕.

^{๖๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๖/๔๖.

แต่สิ่งหนึ่งที่ทำให้ผู้ปฏิบัติกับผู้ไม่ปฏิบัติแตกต่างกันก็คือ ผู้ปฏิบัติรู้อารมณ์โดยมีโยนิโสมนสิการ^{๖๕} พูดให้เข้าใจง่าย ๆ ก็คือ ผู้ปฏิบัติรู้อารมณ์ได้ตรงมุมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสอนไว้ เช่น (๑) เมื่อตามองเห็นภาพบางอย่างก็สามารถรู้สึกได้ว่า สิ่งที่ถูกเห็นคือรูป (สี) ไม่ใช่ตัวตน ส่วนที่มองเห็นเป็นคน สัตว์ ต้นไม้ หรือภูเขาใดๆ นั้น เป็นเพียงภาพลวงตา หรือความคิด หรือสมมุติบัญญัติที่เราใส่ลงไปตามอำนาจของสัญญาหรือความจำได้หมายรู้เท่านั้น และรู้สึกได้ด้วยว่า ธรรมชาติที่รู้อรูปคือนาม (จิต) ก็ไม่ใช่ตัวตนเช่นกัน หรือ (๒) เมื่อความรู้สึกบางอย่างผุดขึ้นในใจ ผู้ปฏิบัติก็สามารถรู้สึกถึงสภาวะอันเป็นนามธรรมของสิ่งที่ผุดขึ้นมานั้น และรู้ด้วยว่าชื่อเรียกสิ่งนั้นๆ (เช่นความสุข ความทุกข์ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ฯลฯ) เป็นสมมุติบัญญัติที่เราใส่ลงไปตามอำนาจของความจำเช่นกัน รวมทั้งรู้สึกได้ด้วยว่ามีนามอีกชนิดหนึ่ง (จิต) ไปรู้นาม (เจตสิก) เหล่านั้นด้วย และไม่มีสิ่งใดเลยที่เป็นตัวตน ไม่ว่าจะเป็วจิตหรือเจตสิก

พูดง่าย ๆ ว่าผู้ไม่ปฏิบัติเขาเห็นกายของตน คน สัตว์ ต้นไม้ ภูเขา ฯลฯ ส่วนผู้ปฏิบัติก็เห็นเหมือนผู้ไม่ปฏิบัตินั่นแหละ เพียงแต่สามารถมองเห็นลสมมุติบัญญัติอันเป็นเพียงภาพลวงตา เข้าไปรู้สึกถึงตัวจริงของรูปธรรมที่สมมุติเรียกว่ากายตนเอง คน สัตว์ ต้นไม้ ภูเขา ฯลฯ ผู้ไม่ปฏิบัติเกิดความโกรธก็สำคัญว่าเราโกรธ ส่วนผู้ปฏิบัติรู้สึกถึงความโกรธ ก็รู้สึกได้ว่าความโกรธเป็นนามธรรมอันหนึ่งที่ผ่านเข้ามาสู่ความรู้สึกของจิต ซึ่งจิตเองก็เป็นนามธรรมอีกอย่างหนึ่ง ทั้งนี้ผู้ปฏิบัติก็รู้สมมุติบัญญัติเช่นเดียวกับคนอื่นๆ นั่นเอง แต่รู้สึกและเข้าใจถึงของจริง (อารมณ์ปรมาตม์ รูปนาม) ที่อยู่เหนือสมมุติบัญญัติอันเป็นภาพลวงตา อย่างไรก็ตาม จงอย่าได้พยายามลบสมมุติบัญญัติทิ้งเพื่อจะได้รู้สึกถึงอารมณ์ปรมาตม์ แต่จงพัฒนาสติสัมปชัญญะให้ถูกต้องจนรู้สึกถึงอารมณ์ปรมาตม์ได้เอง จึงจะปลอดภัย (ที่ใช้คำว่าปลอดภัยในที่นี้ เป็นการใช้ด้วยความตั้งใจทีเดียว)

อนึ่งการรู้อารมณ์ได้ถูกตรงหรือรู้อย่างมีโยนิโสมนสิการนั้น ไม่ใช่การคิดถึงอารมณ์นั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนไว้อย่างไร แต่เป็นการรู้สึกถึงความไม่มีอยู่จริงของตัวตน คือเมื่อรู้อรูปก็รู้สึกได้ว่ารูปนั้นเป็นเพียงรูป ไม่ใช่ตัวตน เมื่อรู้นามก็รู้สึกได้ว่านามนั้นเป็นเพียงนาม ไม่ใช่ตัวตน ความรู้สึกที่ถูกต้องตรงนี้แหละเป็นสิ่งที่อธิบายยากมาก ถ้า “รู้ตัวเป็น” คือสามารถมีสติระลึกรู้สภาวะธรรมที่กำลังปรากฏ โดยมีสัมมาสมาธิคือความตั้งมั่นของจิตในขณะนั้นด้วย จึงจะเกิดความรู้สึกถึงความไม่ใช่ตัวตนของรูปนามได้ เรื่องนี้กัลยาณมิตรหรือครูบาอาจารย์ที่ชำนาญในการปฏิบัติจะช่วยให้ได้มาก พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงยกย่องว่าโยนิโสมนสิการ^{๖๖} ก็ดี กัลยาณมิตรก็ดี คือทั้งหมดของพรหมจรรย์^{๖๗}

รู้ทุกข์ ไม่ใช่ละทุกข์ มีประเด็นสำคัญมากที่ต้องเน้นเป็นพิเศษคือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนให้รู้ทุกข์ ไม่ได้ทรงสอนให้ละทุกข์ (รูปนาม) สิ่งที่ท่านสอนให้ละคือสมุทัยหรือต้นเหตุเท่านั้น แต่ผู้ปฏิบัติส่วนมากมีต้นเหตุหรือความอยากที่จะละทุกข์ แล้วเกิดการกระทำตั้งมากมายเพื่อหาทางละทุกข์ เช่น การคิดค้นคว้าหาทางพ้นทุกข์ การเพ่งจิต การเพ่งอารมณ์ และ การหลีกเลี่ยงการรับรู้อารมณ์ ด้วยการทำให้ว่างเปล่าหรือการดับความรู้สึก ฯลฯ แต่ยิ่งดิ้นรนหนีทุกข์ ความทุกข์ก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น

^{๖๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๔/๑๒๗.

^{๖๖} อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๘๗/๙๒๘.

^{๖๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓/๔.

ไม่เหมือนการรู้ทุกข์ ซึ่งเมื่อรู้ทุกข์แจ่มแจ้งแล้วก็เป็นอันละสมุทัยคือเหตุแห่งทุกข์ได้ ความทุกข์จะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป ดังนั้นผู้ปฏิบัติ พึงเจริญสติสัมปชัญญะรู้ลง “ในกายในจิต” ของตนอย่างซื่อตรงและเป็นปัจจุบัน ไม่มีงานที่จะต้องทำมากกว่าการรู้เท่านั้น (โดยเฉพาะอย่างยิ่งอย่าหลงคิดและหลงเพ่ง) ยกเว้นการทำความสงบจิตเมื่อสมควรพักทำความสงบ แต่ไม่ใช่พักทำความสงบจิตโดยหวังว่า ถ้าสงบมากๆ แล้วจะเกิดปัญญาได้เอง ปัญญาที่เหมือนทรัพย์สิน จะเกิดขึ้นด้วยการนอนรอไม่ได้

สมุทัยควรละ กิจต่อสมุทัยคือการละหรือปราบ เรื่องนี้มีประเด็นที่สำคัญ ๒ ประการคือ (๑) สมุทัยที่จะต้องละนั้นคืออะไร (คือตัณหา) และ (๒) การละสมุทัยนั้นทำอย่างไร (รู้ทุกข์) มีสาระสำคัญ สมุทัยคืออะไร สมุทัยคือตัณหาหรือความทะยานอยากของจิต สมุทัยมีองค์ธรรมอันเดียวคือโอภเจตสิก ช่างน่าทึ่งเสียจริงๆ ที่โอภเจตสิกดวงเดียวนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ซึ่งมีองค์ธรรมถึง ๑๖๐ ประการที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น นับว่าตัณหาเป็นผู้สร้างโลกได้อย่างแท้จริงทีเดียว

ตัณหาตามนัยแห่งปฏิจจสมุปบาทท่านจำแนกไว้ ๓ ชนิดคือ (๑) กามตัณหา คือความทะยานอยากได้ในกามคุณอารมณ์ (รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ) (๒) ภวตัณหา คือความอยากมีอยากเป็น อยากดำรงอยู่อย่างถาวร (สัสสตทิฏฐิ) และ (๓) วิภวตัณหา คือความไม่อยากมีไม่อยากเป็น หรืออยากดับสูญ (อุทเทททิฏฐิ)

แต่สำหรับผู้ปฏิบัติ น่าจะสนใจตัณหาตามนัยที่ทรงแสดงในมหาสติปัฏฐานสูตรดูบ้าง คือทรงแสดงตัณหา ๖ ประการ ได้แก่ตัณหาในรูป ตัณหาในเสียง ตัณหาในกลิ่น ตัณหาในรส ตัณหาในสิ่งสัมผัสทางกาย และตัณหาในธัมมารมณ์ ในขั้นต่อไปให้จำเรื่องตัณหา ๖ ไว้ก่อน เมื่อถึงขั้นตอนที่แสดงจะได้กล่าวถึงอีกครั้งหนึ่ง

วิธีการละสมุทัย จะดับทุกข์ต้องดับที่สาเหตุของทุกข์คือตัวสมุทัย เมื่อจะดับตัวสมุทัยก็ต้องดับที่สาเหตุของสมุทัยเช่นกันตัณหาหรือความทะยานอยากของจิต เกิดจากความไม่รู้หรือริยสัจจ์ (อิริยชา)^{๖๘} คือ ความไม่รู้ว่ารูปนามเป็นทุกข์ ความไม่รู้ว่าจะความที่อยากได้ในรูปนาม (คืออยากได้ อยากมีอยากเป็น ไม่อยากมีไม่อยากเป็น) เป็นเหตุทำให้จิตใจกระสับกระส่ายเป็นทุกข์อยู่ในปัจจุบัน และเป็นเหตุให้เกิดมีรูปนามใหม่ในอนาคต ความไม่รู้แจ้งสภาวะที่พ้นจากรูปนามเพราะความดับสนิทแห่งตัณหา คือไม่รู้ความดับทุกข์ (นิพพาน) และ ความไม่รู้ข้อปฏิบัติเพื่อดับความทะยานอยากในรูปนาม ถ้ามองในแง่ว่าตัณหาเกิดจากอะไรจะยุ่งยากสักหน่อย จึงควรลองมองกลับด้านดูบ้าง ว่าตัณหาดับได้ด้วยอะไรแท้จริงแล้วตัณหาดับได้ ด้วยการรู้ทุกข์คือรู้ความจริงของรูปนามเท่านั้นเอง ครูบาอาจารย์วัดป่าท่านมักสอนว่า รู้ทุกข์นั้นแหละเป็นการละสมุทัย หมายความว่าถ้าสามารถรู้ความจริงว่ารูปนามไม่ใช่เรา เราไม่มี เขาไม่มี มีแต่รูปนามที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป ตามเหตุตามปัจจัย และรูปนามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พอรู้ความจริงอย่างนี้แล้ว ความทะยานอยากทั้งด้านพอใจและไม่พอใจในรูปนามก็จะดับไปโดยการกำหนดรู้ในขณะที่จักขุวิญญาณจิตเห็น รูปารมณ์ที่มากกระทบกับจักขุประสาท รูปารมณ์กับจักขุประสาทเป็นรูป จักขุวิญญาณจิตเป็นนาม

^{๖๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑/๑.

๒.๔.๑ โลกเจตสิกที่เป็นกามตัณหา

ตัณหา หมายถึง สภาวะทางจิตที่มีอาการหิวกระหาย ไม่อิ่มในอารมณ์หรือสิ่งเร้า ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และสัมผัสทางใจ ดังมีพุทธจนะว่า “ตัณหาเป็นเครื่องฟู^{๖๙}ใจ ตัณหาเป็นยางเหนียว^{๗๐} อากาสดังกล่าวนี้นี้เป็นโรคร้ายทางใจชนิดหนึ่งเพราะเบียดเบียนหรือบีบคั้นจิตใจให้เกิดความต้องการด้านต่างๆ ไม่มีที่สิ้นสุด แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทคือ

กามตัณหา คือ ความทะยานอยากในกามอย่างรุนแรงที่ปลุกเร้าจิตใจของบุคคลนั้นให้มีการดิ้นรนไขว่คว้าปรารถนาในอารมณ์ คือรูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุ เพราะไปเห็นผิดว่า นำใคร่นำปรารถนา เพื่อจะได้อารมณ์เหล่านั้นมาครอบครอง ในขณะที่คิดก็จะหมกมุ่นไปด้วย ความอยากซึ่งขมยินดีในสิ่งเหล่านั้น จนถึงกับถูกความปรารถนาบังคับจิตใจให้ซัดส่ายไปในอารมณ์นั้น แล้วยึดในสิ่งนั้นว่าเป็นของเราต้องเกิดความเดือดร้อนเมื่อสิ่งเหล่านั้นเปลี่ยนแปลงไป อากาสนี้สรุปรวม เรียกว่า กามตัณหา คือ ความที่จิตดิ้นรนทะเยอทะยานอยากได้ในวัตถุกามด้วยอำนาจของกิเลสกามได้กล่าวไว้แล้วว่าโลกเจตสิกซึ่งเป็นองค์ธรรมของสมุทัย หรือตัณหา คือ กามตัณหาความอยากในอารมณ์มีความใคร่ ความพอใจ ความติดใจ ความอยากได้ในกามคุณ ๕ คือ (๑) รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด (๒) เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด (๓) กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด (๔) รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด (๕) โสภณวัตถุที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด^{๗๑} ซึ่งขมยินดีติดในอารมณ์ไม่ยอมปล่อยจนกว่าจะได้มาครอบครองไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นวัตถุที่ไม่มีชีวิต หรือสิ่งที่มีชีวิต รูปตัณหา (ความทะยานอยากในรูป) ไม่มีรูปใดที่ครอบงำจิตบุรุษได้เท่ากับรูปของสตรีนี้ ไม่มีรูปใดที่ครอบงำจิตสตรีได้เท่ากับรูปของบุรุษนี้, สัททตัณหา (ความทะยานอยากในเสียง) ไม่มีเสียงใดที่ครอบงำจิตของบุรุษได้เท่ากับเสียงของสตรี ไม่มีเสียงใดที่ครอบงำจิตสตรีได้ เท่ากับเสียงของบุรุษนี้ คันธตัณหา (ความทะยานอยากในกลิ่น) ไม่มีกลิ่นใดที่ครอบงำจิตบุรุษได้ เท่ากับกลิ่นของสตรีนี้ ไม่มีกลิ่นใดที่ครอบงำจิตของสตรีได้ เท่ากับกลิ่นของบุรุษนี้ รสตัณหา (ความทะยานอยากในรส) ไม่มีรสใดที่ครอบงำจิตของบุรุษได้ เท่ากับรสของสตรีนี้ ไม่มีรสใดที่ครอบงำจิตของสตรีได้ เท่ากับรสของบุรุษนี้, โสภณตัณหา (ความทะยานอยากในโสภณวัตถุ) ไม่มีการสัมผัสใดครอบงำจิตของบุรุษได้ เท่ากับการสัมผัสของสตรี ไม่มีการสัมผัสใดครอบงำจิตของสตรีได้ เท่ากับการสัมผัสของบุรุษนี้^{๗๒} รูป เสียง กลิ่น รส การสัมผัสทางกายที่อ่อนนุ่มทำให้เกิดกามตัณหา ความทะยานอยาก ก่อให้เกิดความประพฤติผิดประเวณีเป็นผู้ผิดผู้ผิดเมีย ใช้กำลังข่มขืนบ้าง ข่มขืนแล้วฆ่าบ้าง ฆ่ากันตายเพราะความหึงหวง ทำร้ายจ้องล้างจ้องผลาญกันสารพัดวิธี เพราะกามตัณหาที่เกิดขึ้นจากโลกเจตสิกเป็นแรงผลักดันได้ทั้งสิ้น

^{๖๙} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๗/๓๐๑.

^{๗๐} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๗/๓๐๐.

^{๗๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๓/๒๑๙.

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑-๑๐/๑-๒.

๒.๔.๒. โลกเจตสิกที่เป็นภวัตถุ

ภวัตถุ คือโลกเจตสิก หรือตัตถุที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับสัสสตทิวฏฐิ โดยอาศัยรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส หมายถึงผู้ที่มีความเห็นว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่ตนได้รับอยู่นี้ ตั้งอยู่เป็นนิจ ไม่เข้าใจว่ามีการเปลี่ยนแปลงและเกิดดับ มีความเห็นว่าตัวตนที่อยู่ในอารมณ์ ๖ นั้นปรากฏมีอยู่เสมอไม่สูญหายด้วย และยินดีติดอยู่ในอารมณ์นั้นด้วย^{๗๓} จึงมีอาการที่จิตตั้งนระหะเยอทะยานอยากในภพปรารณาสถานะความเป็นต่างๆ ที่ ตนจะได้จะเป็นอย่างไร อย่างหนึ่ง เช่น อยากเกิดเป็นมนุษย์ผู้มีฐานะดีเพียบพร้อมไปด้วยชาติตระกูลที่สูงส่ง หรือยินดีพอใจในการเกิดเป็น รูปพรหม ด้วยการเจริญสมถกรรมฐานจนเกิดฉานพอใจในอารมณ์ฉาน และความอยากเกิดในชาติภพที่ประณีต ที่ตนเห็นว่าเป็นความสุข ความเพลิดเพลินด้วยความเข้าใจว่าสภาวะเหล่านั้นเป็นของเที่ยงแท้ ความรู้สึกประเภทนี้เกิดจาก ความคิดที่เป็นสัสสตทิวฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลงคือความยินดีพอใจในภพสำหรับปถุชนทั่วไปแสวงหาการทำบุญทำกุศลเพื่อต้องการไปเกิดในภพชาติหน้าอยากได้สวรรค์สมบัติ มีความยินดีพอใจใน กามภพ คือ การได้เกิดเป็นมนุษย์บ้างและภูมิของเทวดาบ้าง ของรูปภพ เป็นรูปพรหมบ้างโลภะที่เกิดพร้อมกันกับสัสสตทิวฏฐิ สัสสตทิวฏฐิ เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายนี้มีตัวมีตนอยู่ และตัวตนนี้ไม่สูญหายถึงจะตายก็ตายแต่ร่างกายเท่านั้นอย่างหนึ่ง หรือตัวตนที่มีอยู่ในร่างกายของมนุษย์ เมื่อมนุษย์ตายแล้วตัวตนนั้นก็ไปเกิดเป็นมนุษย์อีก ตัวตนที่มีอยู่ในร่างกายของสัตว์ดิรัจฉานก็เช่นเดียวกัน เมื่อสัตว์นั้นๆ ตายแล้วตัวตนก็ไปเกิดเป็นสัตว์อยู่อย่างนั้นๆ อีกไม่เปลี่ยนแปลง ความยินดีพอใจในภพต่างๆ ชื่อว่า ภวัตถุ คำว่า ภวัตถุ นี้ได้แก่ราคะที่เกิดขึ้นโดยความปรารณากามภพอย่างหนึ่ง ราคะที่เกิดพร้อมกันกับสัสสตทิวฏฐิอย่างหนึ่ง ราคะที่เกิดขึ้นในรูปภพรูปภพอย่างหนึ่ง ราคะที่เกิดขึ้นในฉานสมาบัติอย่างหนึ่ง เป็นการเกิดขึ้นด้วยอำนาจของโลกเจตสิกนั่นเอง

๒.๔.๓ โลกเจตสิกที่เป็นวิภวัตถุ

วิภวัตถุ องค์ธรรมก็คือโลกเจตสิกหรือตัตถุที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับอจุเจตสิก โดยอาศัยอารมณ์ ๖ หมายถึงผู้ที่มีความเห็นว่า ในอารมณ์ ๖ ซึ่งได้แก่สิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายในโลกนี้มีตัวตนอยู่ และตัวตนนี้ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ตลอดย่อมสูญหายไปไม่เกิดอีก แล้วเกิดความยินดีติดใจในความเห็นนั้นผู้ที่มีความเห็นในพระนิพพานว่ามีตัวมีตนแล้วปรารณาพระนิพพาน ความปรารณานี้ก็ชื่อว่า วิภวัตถุ ,ความทะยานอยากในวิภพ, ความอยากในความพรากพ้นไปแห่งตัวตนจากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่ปรารณา อยากทำลาย อยากให้ดับสูญ^{๗๔} , อาการที่จิตพอใจยินดีในสถานะความไม่เป็นต่างๆ ที่ตนโดย มองว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นของที่ขาดสูญไม่มีการสืบต่ออย่างมีเหตุปัจจัยโดยอาศัยความคิดที่เรียกว่า อจุเจตสิก ขาดสูญอาการของความคิดในลักษณะนั้นชื่อว่า วิภวัตถุ แม้แต่การที่บุคคล มอบหมายให้ผู้อื่นรับผิดชอบงานในฐานะตำแหน่งนั้นๆ แต่บุคคลบางคนได้แสดงให้เห็นถึงความ ไม่ชอบใจที่จะเป็นในฐานะตำแหน่งนั้นๆ ก็ชื่อว่าเป็นวิภวัตถุเช่นกัน

^{๗๓} พระสังฆมณฑล อัมมาจารย์, ปฏิจจสมุปปาตปิณี, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสังฆมณฑล บริษัท วิ.อินเตอร์ พรินท์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๖.

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๖.

ตัณหาทั้ง ๓ ประการนี้อาจเกิดขึ้นในอารมณ์เดียวกันได้ เช่น การที่เป็นอยู่บุคคลอยากได้รูปร่างใดอย่างหนึ่ง จัดเป็นกามตัณหา อยากเป็นเจ้าของรูปร่างแต่เพียงผู้เดียวยึดถือครองรูปร่างไว้ จัดเป็นภวตัณหา และเมื่อครองอยู่นานต้องการจะเปลี่ยนแปลงรูปร่าง หรือต้องการให้รูปร่างเสื่อมสลายไป จัดเป็นวิภวตัณหา ตัณหาจึงมีลักษณะเป็นยางเหนียว เป็นเครื่องข้อง มีข้อสังเกตว่าโลภะตัณหาเป็นอาการของกิเลสที่เกิดกับจิตมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันเป็นกระบวนการในวิถีจิตหนึ่งๆ หรือตัณหาเป็นอาการของโลภเจตสิกที่ทำปฏิกิริยาต่อจิตรุนแรงกว่าปกติ

แสดงลักษณะที่จตุกะของตัณหา มีดังนี้

๑) เหตุลक्षण	มีการเป็นเหตุของทุกข์ทั้งปวง เป็นลักษณะ
๒) อภินนทรรสา	มีความยินดีพอใจในอารมณ์ ภูมิ และภพ เป็นกิจ
๓) อติตตภาวปจจุปฏฐานะ	มีความไม่อึดในอารมณ์ต่างๆ ของจิต หรือบุคคล ไม่พอใจในอารมณ์ ๖ เป็นผล
๔) เวทนาปทฐานะ	มีเวทนาเป็นเหตุใกล้ ^{๗๕}

๒.๕ สรุปท้ายบท

สรุปความว่าการศึกษาโลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ภายใตกรอบที่กำหนดไว้ ทำให้ผู้วิจัยพบประเด็นที่น่าสนใจหลายประการ จากเอกสาร ในชั้นปฐมภูมิทำให้ทราบความหมายของศัพท์ว่า โลภะ ในรูป ศัพท์เดิมที่ปรากฏในพระไตรปิฎกอรรถกถาและฎีกาว่า มีความหมายและอาการที่แสดงออกมา เหมือนกัน คือ เป็นอาการที่โน้มน้าววัตถุและอารมณ์เข้ามาหาตนและมีมิติต่างๆ ที่น่าสนใจหลายประเด็น

การศึกษาคำที่เป็นไวพจน์ของโลกเจตสิกศัพท์ในหลายมิติ ทำให้ทราบว่า เป็นศัพท์ที่ใช้แทนความหมายของโลกเจตสิกและเป็นกิเลสประเภทเดียวกัน มีความหมายตรงกันหรือใกล้เคียงกันต่างกันแต่พยัญชนะ เท่านั้น ซึ่งเป็นกิเลสที่ทำให้จิตให้เศร้าหมอง เป็นอาการของจิตที่อยากได้ อยากมี อยากเป็น ในสิ่งที่ ยังไม่มี ไม่เป็น ความสำคัญของโลกเจตสิกในพระไตรปิฎกทำให้ทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ชี้ให้เห็นลักษณะของโลกเจตสิก ในพระไตรปิฎก อันเป็นคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวคือ พระวินัยปิฎกที่ว่าด้วยระเบียบและมารยาททางสังคมสงฆ์ ก็มองโลกเจตสิกเกี่ยวกับเรื่องวินัยบัญญัติ พระสุตตันตปิฎกที่ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่มีตัวบุคคลและเหตุการณ์สถานที่เป็นส่วนประกอบ ก็นำเอา ประเด็นที่เกี่ยวกับสัตว์บุคคลหรือเหตุการณ์มาอธิบายเรื่องกิเลสคือความโลภ พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยสภาวะธรรมเพียงอย่างเดียว ก็มองโลกเจตสิกในประเด็นที่เป็นสภาวะธรรมมาอธิบายไม่เกี่ยวกับ สัตว์บุคคล

การศึกษาโลภะในอรรถกถาฎีกาทำให้ทราบว่าพระอรรถกถาจารย์ และพระฎีกาจารย์ ได้ อธิบายขยายความในประเด็นที่เกี่ยวกับความหมายของความโลภในพระไตรปิฎกออกให้เข้าใจง่าย

^{๗๕} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), *ลักษณะที่จตุกะ*, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์โดยมูลนิธิปริยญาธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๔๒.

พร้อมด้วยข้อเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นลักษณะของความโลภได้อย่าง ชัดเจน เช่น โลภะมีลักษณะยึดมั่น อารมณ์เหมือนลิงติดตั้งเป็นต้น

การศึกษาเกี่ยวกับการสำคัญของโลกเจตสิก ทำให้ทราบว่าโลภะมีหลายระดับที่ ลดหลั่น กัน คือ (๑) อย่างละเอียดเป็นกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายในจิตใจบางครั้งอาจรู้สึกว่ามีหมด กิเลสแล้ว แต่เมื่อมีเหตุการมากระตุ้นจึงแสดงตัวออกมา (๒) อย่างกลางเป็นกิเลสที่กลุ่มรมจิตใจ (๓) อย่างหยาบ เป็นอาการของความโลภที่อยากได้สิ่งของๆ ผู้อื่นในชั้นที่รุนแรงซึ่งเป็นสาเหตุของ การกระทำทุจริต ทางกายวาจา ทำให้ทราบว่าสาเหตุของโลภะด้านปัจจัยภายใน มาจากอวิชชาความไม่รู้โมหะความ หลงและขาดโยนิโสมนสิการ ในด้านปัจจัยภายนอก คือ อารมณ์ ที่มากระทบและยึดมั่นด้วยอำนาจ ของตัณหา กิเลสประเภทโลกเจตสิกมีบทบาท ในการสร้าง ในด้านความเจริญทางวัตถุทำให้เกิด นวัตกรรมใหม่ๆ ทางเทคโนโลยีต่างๆ เกิดขึ้นมากมายอย่างต่อเนื่องไม่สิ้นสุดจากผลิตภัณฑ์ของสังคม ความอยาก ที่สะท้อนออกมาผ่านปริมาณของวัตถุทางเทคโนโลยีในปัจจุบัน เช่น รถยนต์ ที่วี คอมพิวเตอร์ โทรศัพท์ สิ่งของเครื่องใช้ สถานบริการต่างๆ เครื่องอุปโภคบริโภค ฯลฯ ไม่ว่าจะรุ่นไหนที่ สร้างแล้วไม่ถูกใจผู้ใช้ไม่มี รุ่นไหนๆ ก็ได้รับการตอบสนองจากผู้บริโภคเหมือนเดิม กิเลสประเภทโลก เจตสิก หรือ ราคะนี้เป็นกิเลสประเภทสร้าง แต่ถ้ารุนแรงมากก็จะกลายเป็นประเภททำลาย เช่น การ อยากได้มาก มีความรุนแรงมากก็จะมี ความขัดแย้ง ในที่สุดก็จะทำลายล้างกัน และบทบาท ในการ ทำลาย ย่อมเป็นเหตุทำให้ผู้ที่ถูกอำนาจของโลภเจตสิกครอบงำจิตใจถึงต้องประสบความทุกข์ต่างๆ ที่ เกิดขึ้นจากการกระทำของตนเองด้วย และการกระทำของตนนั้นเหล่า ก็ยังสร้างความเดือดร้อนให้ผู้อื่น อีก รวมไปถึงพ่อแม่ญาติพี่น้องให้ได้รับความเดือดร้อนไปตามๆ กันผู้ที่ขาดความรู้ความเข้าใจใน ศีลธรรมไม่ศึกษาหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ไม่เชื่อในเรื่องของกรรม และการให้ผลของกรรมทำดี ได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เป็นผู้ไม่ปฏิบัติตามในพระธรรมให้ประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา

จากบทสรุปดังกล่าวมาแล้วนี้จะนำไปสู่ประเด็นการศึกษาโลกเจตสิกในการปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนาซึ่งรายละเอียดต่างๆ จะปรากฏในบทที่ ๓

บทที่ ๓

โลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ในการปฏิบัติวิปัสสนาทั่วไปย่อมเกิดมาจากความอยากความพอใจในการปฏิบัติให้สมความอยากของตน และคิดว่าความอยากความพอใจนั้นเป็นกุศลที่เกิดขึ้นใกล้เคียงกันมากในขณะที่โลภะเกิดขึ้นและดับลง ก็มีเจตนาเจตสิกที่เป็นกุศลเกิดต่อทันที เพราะฉะนั้นจะเรียกได้ว่าโลกเจตสิกเป็นเหตุให้เกิดกุศลเจตนาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาก็ได้ ความอยากที่เกิดขึ้นมันค่อยๆ เพิ่มขึ้นทีละน้อยๆ ผู้ปฏิบัติไม่รู้ตัวว่าความอยากได้เกิดขึ้นแล้ว แต่คิดว่าความอยากนั้นเป็นมหากุศลเป็นธรรมฝ่ายดีเพราะใครๆ ก็ทราบว่าการปฏิบัติวิปัสสนาเป็นเรื่องที่ดี เพราะทุกคนต้องการหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ และต้องการอยากมีชีวิตอย่างสุขสบายแต่มนุษย์ไม่รู้จะทำอย่างไรจึงจะพ้นทุกข์ และมีชีวิตที่มีความสุขอย่างแท้จริง ในสมัยพุทธกาลก็เช่นเดียวกับสมัยปัจจุบัน คือ เชื่อกันว่าวิธีปฏิบัติภาวนาต่างๆ ที่สืบต่อกันมา เป็นวิธีที่สามารถดับทุกข์ได้ ซึ่งในสมัยนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ก็มีความต้องการอยากจะพ้นจากความแก่ ความเจ็บ และความตายได้ทรงทดลองปฏิบัติตามวิธีการต่างๆ เหล่านั้นเช่นกัน ก็ทรงพบว่าหาใช่เป็นหนทางดับทุกข์ได้อย่างแท้จริงไม่ จึงทรงค้นหาวิธีการที่จะดับทุกข์ได้อย่างแท้จริงด้วยพระองค์เอง และได้ข้อสรุปว่า วิธีการปฏิบัติวิปัสสนานี้เป็นวิธีการเดียวที่สามารถขจัดความทุกข์ทั้งมวลออกจากชีวิตของพระองค์ได้ ไม่ว่าจะเป็ความทุกข์ที่เกิดจากการมีชีวิตอยู่หรือความทุกข์ที่เกิดจากความตาย และส่งผลให้ได้ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ มีวิธีปฏิบัติภาวนาหลายวิธีที่ให้ผลเป็นความสงบเพียงชั่วครั้งชั่วคราว โดยทำให้เกิดความรู้สึกเสมือนหนึ่งว่าได้หลุดพ้นจากความทุกข์แล้ว แต่ความจริงนั้นหาได้หลุดพ้นจากความทุกข์อย่างแท้จริงไม่ เป็นการหันเหจิตใจจากความทุกข์เฉพาะหน้าไปสู่สิ่งอื่นเท่านั้น ในส่วนลึกของจิตเรายังคงรู้สึกถึงแรงกดดันที่มีอยู่ ยังสร้างความคิดปรุงแต่ง พร้อมจะหวนไหวและถูกกระตุ้นไปกับโลกเจตสิกและสัมปยุตตธรรม ดังนั้นเนื้อหาต่อไปนี้จะเป็นการศึกษาทำความรู้ ความเข้าใจในเรื่องของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวข้องโดยทั่วไป เพื่อเป็นพื้นฐานสำคัญในการศึกษาโลกเจตสิกที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต่อไป ซึ่งจะได้แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นลำดับไป ดังนี้

- ๓.๑ โลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
- ๓.๒ การเกิดขึ้นของโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
- ๓.๓ แนวทางในการเจริญสติปัฏฐาน ๔
- ๓.๔ การกำหนดการเกิดขึ้นของอายตนะภายในและอายตนะภายนอก
- ๓.๕ ประโยชน์ที่ได้รับจากการละโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
- ๓.๖ สรุปท้ายบท

๓.๑ โลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ในโลกมูลจิต ๘ ดวงเป็นที่อาศัยเกิดของโลกเจตสิก และสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมด้วยอีก ๒๑ ดวง (เว้นโลกะ) เจตสิกธรรมทั้งหลายจะเกิดขึ้นมาดวงเดียวไม่มี อย่างน้อยที่สุดในทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ดวงก็มีเจตสิกเกิดร่วมกันทั้งหมด ๗ ดวงเจตสิกธรรมต่างทำหน้าที่ของตนๆ ไม่ก้าวก่ายกันแต่ช่วยสนับสนุนค้ำจุนไม่แย่งหน้าที่กัน เช่น ผัสสเจตสิกมีธรรมชาติที่กระทบอารมณ์ เวทนาเจตสิกมีธรรมชาติที่เสวยอารมณ์ สัญญาเจตสิกมีธรรมชาติที่จำอารมณ์ เจตนาเจตสิกมีธรรมชาติที่กระตุ้นเตือนและชักชวนสัมปยุตตธรรมในอารมณ์เพื่อให้ทำหน้าที่ของตนๆ เอกัคคตาเจตสิกมีธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว ชีวิตินทรีย์เจตสิกมีธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรม มนสิการเจตสิกมีธรรมชาติที่มุ่งและนำสัมปยุตตธรรมสู่อารมณ์ เจตสิกทั้ง ๗ ดวงนี้ชื่อว่า สัพพจิตตสาธารณเจตสิกที่ประกอบด้วยจิตทั้งหมด ๘๙ ดวง ที่กล่าวว่าโลกมูลจิตมีเจตสิกเกิดร่วมกัน ๒๑ นั้นรวมโลกเจตสิกด้วยก็มีดังนี้ คือในทวิปัญจจิต ๔ ดวงมีสัมปยุตตธรรมที่เกิดพร้อมกัน ๒๑ ดวงมีดังนี้ อัญญาสมานเจตสิก ๑๓ มี ผัสส เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ วิตก วิจาร อธิโมกษ์ วิริยะ ปิติ ฉันทะ^๑ เจตสิกที่เป็นฝ่ายอกุศลเจตสิกอีก ๘ ดวง ได้แก่ โมหะ อหิริกะ อนอตตปปะ อุทัจจะ โลภะ ทิฏฐิ ถีนะ มัทธะและ ทิฏฐิคตวิปยุตตจิตอีก ๔ ดวงแต่ใน ๔ ดวงนี้ไม่มีทิฏฐิประกอบ (เว้นทิฏฐิ) มีมานะธรรมชาติที่มีความเยอหยิ่งถือตัวประกอบใน ทิฏฐิคตวิปยุตตๆ แปลว่าไม่ประกอบด้วยทิฏฐิ ทิฏฐิธรรมชาติที่มีความเห็นผิดนอกนั้นเหมือนกัน แต่ถ้าเป็นโลกมูลอุเบกขา (เว้น ปิติ) เพราะว่าปิติจะไม่ประกอบด้วยจิตที่เป็นอุเบกขา ที่มีสภาพเป็นกลางไม่สุข และไม่ทุกข์ ปิติธรรมชาติที่มีความชื่นชมยินดีในอารมณ์ฉะนั้นจึงประกอบเข้ากันไม่ได้กับจิตที่เป็นอุเบกขา ในโลกมูลจิต ๘ ดวงจะมีเวทนา ๒ เวทนาคือ โสมนัสสเวทนา กับอุเบกขาเวทนา เมื่อว่าโดยเหตุก็มี ๒ คือโลกเหตุกับโมหเหตุและโมหะธรรมชาติที่บังสภาพตามความเป็นจริงของอารมณ์ไว้ คือหลง

ดังนั้นเมื่อโลกเจตสิกเกิดขึ้นจึงมีความหลงความไม่รู้ และความเห็นผิดเป็นฉากหลังคอยช่วยสนับสนุนส่งเสริมให้มีความต้องการจิตใจที่รุนแรง แม้แต่ในการปฏิบัติวิปัสสนาก็เกิดขึ้นเพราะความอยากในเริ่มต้นก็อยากเป็นคนดีอยากให้คนอื่นชื่นชมว่าเป็นคนดีปฏิบัติไปตามความอยากของตน ผู้ที่ได้ฟังมาจากครูอาจารย์ หรือเคยได้ศึกษาเราเรียนมาบ้างก็พอจะรู้ว่าความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักที่พอใจ ก็เป็นทุกข์ มีความปรารถนาสิ่งใด ไม่ได้สิ่งนั้น นั่นก็เป็นทุกข์เพราะความไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงว่ารูป-นามเป็นทุกข์หรืออุปาทานขันธ ๕ เป็นตัวทุกข์ ในชีวิตประจำวันของทุกคน แม้แต่ผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติวิปัสสนาก็มีความปรารถนาที่อยากจะหลุดพ้นจากความทุกข์เช่นกัน เมื่อมีความทุกข์ก็จะพยายามเปลี่ยนความสนใจไปยังสิ่งอื่นๆ เพื่อหลบหลีกจากความทุกข์นั้นๆ อาจจะไปดูภาพยนตร์ ดูละคร หรือไปสถานบันเทิงต่างๆ หรืออาจจะไปเที่ยวในสถานที่ต่างๆ ทั้งในประเทศ และต่างประเทศ แต่สิ่งเหล่านี้ก็ช่วยให้แต่ละคน หลีกไปจากความทุกข์ได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น แล้วก็คิดเข้าใจเอาเองว่าตนได้พ้นจากความทุกข์นั้นแล้ว แต่ความจริงคือ หาได้หลุดพ้นจากความทุกข์ไปไม่ได้ ในทางตรงกันข้าม ความทุกข์กลับจะเพิ่มพูนขึ้น การหลีกหนีไปจากความทุกข์จึงมิใช่เป็นการแก้ปัญหา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนให้เรากล้า

^๑ พระสังฆมณฑล (ธัมมาจริยะ), **ปรมัตถ์จิตกัฏฐะ ปริเฉทที่ ๑.๒.๖. หลักสูตรชั้นจุฬาริกธรรมิกะ** (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ หจก. ทิพยวิสุทธี, ๒๕๕๓), หน้า ๓๕.

เผชิญหน้ากับปัญหา เผชิญกับความเป็นจริง เมื่อต้องประสบกับความทุกข์ให้มีสติในการแก้ปัญหา ปัญญาที่เกิดจากการฟังหรือการศึกษาจากพระคัมภีร์เป็นเพียงสุตามยปัญญา ส่วนการใช้ความคิด แยกแยะหาเหตุผลทำความเข้าใจ จนเชื่อว่าคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เลิศล้ำไปด้วยญาณ ปัญญาระดับต่างๆ มีความสุขุมคัมภีรภาพ แต่เราก็ไม่ได้มีประสบการณ์ตรงกับปัญญานั้น เป็นเพียง การคิดคล้อยตาม เรียกว่า จินตามยปัญญา^๒ เช่น จินตนาการในเรื่องของนามและรูป ในเรื่องของ อายุตนะ หรือลักษณะพื้นฐานของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จินตนาการต่างๆ เหล่านี้เริ่มจากการสร้าง ศรัทธามั่นในองค์พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงยอมรับความเป็นจริงเหล่านี้เพราะสามารถคิดตามได้ว่า ทุก สิ่งล้วนเปลี่ยนแปลงเป็นอนิจจัง ทุกสิ่งในโลกล้วนเกิดขึ้นแล้วดับไป เป็นทุกข์ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และเป็นอนัตตาไร้อำนาจบงการ เป็นต้น แรงศรัทธาผลักดันให้มีการพินิจพิจารณาศึกษาแยกแยะ สิ่งแวดล้อมรอบตัว แต่ไม่ได้เกิดจากประสบการณ์ตรงของผู้ปฏิบัติเอง

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงต้องการให้ผู้ปฏิบัติพบกับสภาวะธรรมที่เป็นจริงด้วยปัญญาของตนเอง คือ ภาวนามยปัญญา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมอบแบบฝึกหัดอันล้ำค่าผ่านหลักการทางสติปัฏฐาน ด้วยการเริ่มค้นหาความจริงในกายก่อน เพราะกายเป็นของหยาบ พิจารณาได้ง่ายกว่า ร่างกายของคนทั้งหลายประกอบขึ้นด้วยกายและจิต ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า กายานุปัสสนา และจิตตานุปัสสนา กายานุปัสสนา เป็นอย่างไร กล่าวคือ ผู้ปฏิบัติจะต้องรู้สึกได้ว่ามีอะไรเกิดขึ้นในกายของตนเองเสียก่อน จึงจะกล่าวได้ว่าเป็นการปฏิบัติกายานุปัสสนา การมีประสบการณ์เกี่ยวกับความรู้สึกที่เกิดขึ้นในกาย เท่านั้น จึงจะเรียกได้ว่า รู้จักกายและประสบการณ์ทางกาย และการที่สังเกตความรู้สึกที่เกิดขึ้นกับ กายนั้น ก็เท่ากับว่าได้ปฏิบัติเวทนานุปัสสนา เช่นเดียวกันกับจิตตานุปัสสนา ถ้าผู้ปฏิบัติไม่รู้สึกรู้ว่ามี อะไรเกิดขึ้นในจิตของตนเอง ย่อมไม่สามารถจะทราบถึงความรู้สึกนั้นได้ และก็ไม่อาจกล่าวได้ว่าผู้ ปฏิบัติได้ปฏิบัติจิตตานุปัสสนา เหตุที่มีการแบ่งการปฏิบัติวิปัสสนาออกไป เป็นกายานุปัสสนากับ เวทนานุปัสสนา เพราะกายและเวทนาเกี่ยวข้องกับรูปหรือโครงสร้างทางร่างกาย ส่วนจิตตานุปัสสนา กับธรรมานุปัสสนาที่เกี่ยวข้องกับจิตหรือโครงสร้างทางจิตและความต่อเนื่องของกายกับจิตมากกว่า รูป-นามที่รู้ได้นี้ ถ้าไม่มีความเข้าใจอันเกิดจากประสบการณ์ของตนเอง เราก็อาจจะเกิดความเข้าใจผิด ว่าตนได้บรรลุถึงสัจธรรมอันถูกต้องแล้ว ทั้งที่ความจริงนั้นความเข้าใจยังไม่ถูกต้องเลย การจะรู้จัก สภาวะธรรมอันเป็นจริงของรูปและนามได้ ต้องผ่านประสบการณ์ความรู้สึกภายในก่อนเท่านั้น และการ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างต่อเนื่องจะช่วยให้เข้าใจได้

ความหมายของวิปัสสนา

วิปัสสนา หมายถึง ปัญญาพิจารณาเห็นสภาวะธรรมรูปนามตามความเป็นจริง โดยความไม่ เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (ไตรลักษณ์) ว่า ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสาร เป็นอนัตตาไม่มีตัวตน เพื่อละสุข วิปัสสนา สุขวิปัสสนา นิจจวิปัสสนา และอนัตตวิปัสสนา ที่เห็นว่าเที่ยง เป็นสุข มีตัวตน ปัญญานั้นชื่อว่า วิปัสสนา^๓ ดังนั้นความหมายวิปัสสนาตามหลักสัทนัยและอรรถนัย มีความหมายดังต่อไปนี้

^๒ อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๘/๕๐๓.

^๓ ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิเถร ป.๕.๙), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑ พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๘-๙.

๑) วิปัสสนาตามหลักสัททนต์

คำว่า “วิปัสสนา” ตามหลักคัมภีร์อภิธานวรรณนา ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

วิปัสสนา (วิ+ทิส เพกขเน+ยุ+อา) วิปัสสนา, ปัญญา, ปัญญา รู้แจ้ง, วิวิธ อนิจจาทิกัง สงขาระสุ ปสสตีติ วิปัสสนา ปัญญาที่เห็นสภาวะธรรมต่าง ๆ มีอนิจจลักษณะเป็นต้นในสังขาร ชื่อว่า วิปัสสนา (อาเทศ ทิส ธาตุเป็น ปสส, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า) สลยญาเวทยิตนิโรธสมาปตติยา โข คหปติ เทว ฐมา พหุปการา สมโถ จ วิปัสสนา จ คฤหบดีธรรม อย่าง คือ สมณะและวิปัสสนา มีอุปการะมากต่อสลยญาเวทยิตนิโรธสมาปติ^๔

สรุปความว่า “วิปัสสนา” ตามความหมายของหลักสัททนต์ หมายความว่า วิปัสสนาเป็นชื่อของปัญญา เป็นปัญญาที่รู้เห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริงของรูปนาม โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ นามรูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่มีสาระ ไม่มีแก่นสาร เป็นอนัตตาไม่มีตัวตน เมื่อเห็นดังนี้ปัญญาเป็นสัมมาทิฐิ

๒) วิปัสสนาตามหลักอรรถนัย

ในคัมภีร์พระอภิธรรมสังคณีให้ความหมายของคำว่า “วิปัสสนา” ไว้ดังนี้

“ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคันคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศีลตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า วิปัสสนาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น”^๕

สรุปความว่า “วิปัสสนา” ตามความหมายของวิปัสสนาตามหลักอรรถนัย หมายความว่า ปัญญาในการพิจารณาค้นหาสภาวะธรรมของรูปนาม จนเห็นแจ้งซึ่งสภาวะธรรมของรูปนามนั้น ด้วยปัญญาอันเป็นเครื่องทำลายกิเลสชื่อว่า วิปัสสนา

วิปัสสนานี้มีบทยอยู่ ๒ บท เป็น “วิ” บทหนึ่ง “ปสสนา” บทหนึ่ง “วิ” แปลว่า พิเศษ “ปสสนา” แปลว่า ความเห็นแจ้ง เมื่อรวมเข้าทั้งสองบทแล้วก็คงแปลว่า ความเห็นแจ้งเป็นพิเศษ การเห็นแจ้งเป็นพิเศษซึ่งเป็นตัววิปัสสนาปัญญานี้มีอยู่ ๒ ประการ คือการเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็นรูป นามประการหนึ่ง “การเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็น อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุภะ ประการหนึ่ง”^๖

^๔ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑๑.

^๕ ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕/๓๗.

^๖ พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท วิ.อินเตอร์ พรีนซ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๙.

การเห็นเช่นนี้แหละจึงกล่าวว่ามี การเห็นเป็นพิเศษ เพราะว่าอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ในขณะที่แรกๆ ล้วนแต่เป็นปรมาณอันได้แก่รูป นามทั้งสิ้น แต่สัตว์ทั้งหลาย ไม่รู้ ไม่เห็นในความเป็นไปของอารมณ์เหล่านี้ว่าเป็นรูป เป็นนาม คงรู้คงเห็นที่เป็นไปในบัญญัติอย่างเดียว คือ เมื่อได้แลเห็นรูปอารมณ์ด้วยตา ก็รู้ว่าตนได้เห็นสิ่งนั้น สิ่งนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติ ได้ยินสัททอารมณ์ด้วยหู ก็รู้ว่าตนได้ยินเรื่องนั้น เรื่องนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติ ได้รับคันธารมณ์ด้วยจมูก ก็รู้ว่าตนได้กลิ่นชนิดนั้น ชนิดนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติ ได้รับรสอารมณ์ด้วยลิ้น ก็รู้ว่าตนได้ลิ้มรสชนิดนั้น ชนิดนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติได้รับโณภูมิจิตอารมณ์ด้วยกาย ก็รู้ว่าตนได้สัมผัสกับวัตถุชนิดนั้น ชนิดนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติได้รับธัมมารมณ์ด้วยใจ ก็รู้ว่าเห็นหญิง เป็นชาย เป็นสัตว์ เป็นบุคคล ดี เลว ผิด ถูก ดีใจ เสียใจ โง่ ฉลาด เลื่อมใส สงสาร รักใคร่ ซึ่งเป็นบัญญัติ ความรู้ ความเห็นเป็นบัญญัติดังกล่าวมาแล้วนี้ ย่อมเป็นไปตามธรรมดา ส่วนความรู้ความเห็นในอารมณ์ต่างๆ โดยความเป็นรูปนามนั้น เป็นความรู้ ความเห็นเป็นพิเศษ

ส่วนการเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็น อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุภะ ประการที่ ๒ นั้น คือเมื่ออารมณ์ต่างๆ ที่เป็นภายนอกหรือภายในตนได้มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วแม้ว่าธรรมชาติของอารมณ์เหล่านี้จะมีสภาพเกิดดับประจำอยู่ก็จริง แต่หาได้รู้เห็นตามความเป็นจริง ตามสภาพของอารมณ์ที่มีการเกิดดับอยู่นั้นไม่มีแต่ความรู้สึกว่าการเห็น การได้ยินเป็นต้นนี้ตั้งอยู่เสมอโดยไม่ขาดสาย และอารมณ์ที่มาปรากฏเฉพาะหน้านั้นเล่าก็ตั้งอยู่เสมอ ไม่มีการดับไปและเกิดขึ้นใหม่ติดต่อกันแต่ประการใด ในขณะเดียวกันนั้นเองก็มีความรู้สึกนึกคิดว่า อารมณ์อย่างนี้สวยงาม น่ารัก อย่างนี้ไม่สวย ไม่งาม ไม่น่ารัก เรื่องนี้ เมื่อจะเปรียบเทียบให้เห็นแล้วเหมือนกันกับความรู้สึกของผู้ที่กำลังดูภาพยนตร์อยู่ คือในขณะที่นั้นมีแต่การเห็นภาพต่างๆ ที่สำเร็จเป็นบ้านเมือง ถนนหนทางต้นไม้ภูเขาตลอดจนกระทั่งสำเร็จในอริยาบถใหญ่ น้อยของคนหนึ่งโดยครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว แต่หาได้เห็นไม่ว่าภาพต่างๆ ก็ดี อริยาบถใหญ่น้อยของคนหนึ่งๆ ที่กำลังปรากฏเป็นไปอยู่ที่ดี มีการติดต่อกันเป็นระยะๆ ไปตามลำดับของฟิล์มมากมายหลายร้อยหลายพันแผ่น หาใช่มีแต่เพียงแผ่นเดียวไม่ ข้อนี้ฉนั้นใดอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏเฉพาะหน้าทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เหมือนกันกับความเป็นไปของภาพยนตร์ความรู้สึกรู้ต่างๆ ของบุคคล ในขณะที่กำลังได้รับอารมณ์อยู่นั้น เหมือนกับความรู้สึกของผู้ที่กำลังดูภาพยนตร์อยู่

ความรู้สึกในอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็น นิจจะ สุขะ อตตะ สุขะ ดังกล่าวแล้วนี้ เป็นอกุศลก็มี เป็นกุศลญาณสัมปยุตต์ก็มี ญาณวิปยุตต์ก็มี แต่กุศลญาณสัมปยุตต์นี้ หาใช่ประกอบกับวิปัสสนาปัญญาแต่ประการใดไม่ คงเป็นเพียงปัญญาสามัญทั่วๆ ไปเท่านั้น สำหรับกุศลญาณสัมปยุตต์ที่ประกอบกับวิปัสสนาปัญญานั้น เมื่อได้รับอารมณ์ต่างๆ แล้วมีความรู้สึกได้ทันทีว่ามีความดับไป และเกิดขึ้นใหม่ติดต่อกันไปอย่างไม่ขาดสายโดยความเป็น อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุภะ ความเป็นเช่นนี้แหละเป็นความเห็นที่พิเศษจาก นิจจะ สุขะ อตตะ สุขะ ซึ่งมีเป็นประจำตามธรรมดา เพราะตามธรรมดาสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ มีความเข้าใจในชั้น ๕ คือ กาย ใจ การเสวยอารมณ์ การจำอารมณ์ การจัดแจงปรุงแต่งในอารมณ์ การรู้อารมณ์เหล่านี้ว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตนของเรา อยู่ภายใต้บังคับบัญชา สวยงาม ล้วนแต่เป็นความเห็น ความเข้าใจไปในฝ่ายวิปลาส ที่เป็นอกุศลบ้าง กุศลญาณสัมปยุตต์บ้าง ญาณวิปยุตต์บ้าง กุศลญาณสัมปยุตต์ที่

เกิดขึ้นเกี่ยวกับวิปัสสนาธรรมนี้ หาใช่ประกอบกับวิปัสสนาปัญญา แต่ประการใดไม่ ส่วนกุศลญาณ สัมปยุตต์ที่ประกอบกับวิปัสสนานั้น ย่อมเห็นแจ้งในชั้น ๕ ว่าเป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุภะ

๓) วิปัสสนามี ๓ ประการ

- (๑) สังขารปริคคณหนกวิปัสสนา คือ วิปัสสนาญาณที่มีการกำหนดรู้ในสังขารธรรม รูปนาม
- (๒) ผลสมาปัตติวิปัสสนา คือ วิปัสสนาที่เป็นเหตุให้เข้าผลสมาบัติได้
- (๓) นิโรธสมาปัตติวิปัสสนา คือ วิปัสสนาที่เป็นเหตุให้เข้านิโรธสมาบัติได้

ในวิปัสสนากาถาทั้ง ๓ ประการนี้ สังขารปริคคณหนกวิปัสสนา นั้นไม่ว่าจะเป็นชนิด มันทะหรือ ดิกขวิปัสสนาก็ตาม เมื่อเข้าถึงความเป็นภูฐานคามินีวิปัสสนาแล้วก็ย่อมเป็นเหตุใกล้ที่จะได้มรรคทั้งนั้นต่างกันก็เพียงแต่ว่าได้สำเร็จมรรคช้า หรือ เร็ว คือถ้าวิปัสสนาเป็นมันทะก็ให้สำเร็จมรรคช้า มรรคนั้นเรียกว่า ทันทาภิญญา มรรค ถ้าวิปัสสนาเป็นดิกขะก็ให้สำเร็จมรรคเร็ว มรรคนั้นเรียกว่า จิปปาภิญญา มรรค^๗

ผลสมาปัตติวิปัสสนา นั้น จะต้องเป็นดิกขะวิปัสสนาจึงจะเข้าถึงผลสมาบัติได้ทั้งนี้ก็เพราะว่า ดิกขวิปัสสนานี้เป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้ผลจิตตูปบาทเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องอาศัยมรรคจิตตูปบาท เช่นเดียวกันกับมรรคจิตตูปบาทในมรรควิถีเป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้ผลจิตตูปบาทเกิด ๒-๓ ขณะต่อจากตน ฉะนั้น นี้มุ่งหมายเอาเฉพาะผู้ที่เริ่มเข้าผลสมาบัติใหม่ๆ เท่านั้นถ้าผู้ปฏิบัตินั้นชำนาญในการเข้าผลสมาบัติแล้วมันทวิปัสสนาก็ได้เช่นเดียวกัน

ส่วน นิโรธสมาปัตติวิปัสสนา นั้น จะต้องเป็นวิปัสสนากลางๆ จะเป็นมันทะ หรือ ดิกขวิปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่งไปไม่ได้ เพราะว่าเป็นวิปัสสนา ที่เกิดขึ้นสลับกันไปกับสมณะเรื่อยๆ ไปฉะนั้น จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ยุคนันธวิปัสสนา

ในปรมัตถโชติกะ คำว่า วิปัสสนากาถา มีรูปวิเคราะห์ว่า

“รูปาทิอารมมณสุ ปญญุตติยา จ นิจจสุขอตตสุกสญญา ย จ วิเสเสน นามรูปภเวณ วา อนิจจาทิวาการณ วา ปสสตีติ วิปัสสนา” แปลความว่า “ธรรมชาติใด ย่อมเห็นแจ้งในอารมณ์ต่างๆ มีรูปารมณ เป็นต้น โดยความเป็นนาม รูป ที่พิเศษนอกออกไปจากบัญญัติ โดยการละทิ้งสัททบัญญัติ อตถบัญญัติเสียสิ้น และย่อมเห็นแจ้งในอารมณ์ต่างๆ มีรูปารมณ เป็นต้น โดยอาการเป็น อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุภะ ที่พิเศษนอกออกไปจากนิจจสญญาวิปัสสา สุก สัญญาวิปัสสา อตถสญญา วิปัสสา สุกสญญาวิปัสสาเสีย ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า วิปัสสนา ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมหา กุศล มหาภิรียา”

หรืออีกนัยหนึ่ง “ปญจกขณเรสุ วิวิเรน อนิจจาทิวาการณ ปสสตีติ วิปัสสนา แปลความว่า ธรรมชาติใดย่อมเห็นแจ้งในชั้น ๕ โดยประการต่างๆ มี อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุภะ ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า วิปัสสนา ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่มีในมหากุศล มหาภิรียา^๘

^๗ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท วี.อินเตอร์ พรีนซ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๑.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

สรุปความได้ว่า วิปัสสนาภาวนา เป็นการเจริญปัญญา หรือการพัฒนาปัญญา หรือ การอบรมปัญญา หรือเห็นแจ้งด้วยปัญญา คือความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงของสภาพธรรม เกิดความรู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้น เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงและมีใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหาและความทุกข์ทั้งหลาย วิปัสสนาภาวนาเป็นการอบรมเจริญปัญญาถึงความ เป็นวิปัสสนา คือ เห็นแจ้ง ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงของสภาพธรรมะ เช่น สภาพธรรมะที่เป็นนามธรรมก็เป็นนามธรรม สภาพธรรม ที่เป็นรูปธรรมก็เป็นรูปธรรม สภาพธรรมะที่เป็นนามธรรมเกิดแล้วดับ สภาพธรรมะที่เป็นรูปธรรมเกิดแล้วก็ดับ คือรู้ในความไม่ใช่ตัวตน

๓.๒ การเกิดขึ้นของโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา บุคคลที่คิดอยากปฏิบัติกรรมฐานก่อนอื่นก็ต้องแสวงหาสถานที่ๆ เหมาะสมแก่ตน แก่ความพอใจของใจของตนที่คิดว่าดีที่สุด และที่พักอาศัยก็ต้องสะดวกสบายรวมถึงอาหารการบริโภคน้ำที่ถูกต้องในบางคนชอบทานอาหารประเภทไม่มีเนื้อสัตว์ ที่ถูกกับจริตของตน ก็จะสอบถามกันว่ามืออยู่ที่ไหนบ้างดีไหม อร่อยไหม สะอาดไหม ถ้าว่าดีก็จะไปปฏิบัติด้วย มีความพอใจจิตใจยึดติดอยู่ในสถานที่และอาหารเป็นใหญ่ไม่ใช่พอใจในการละกิเลส ขัดเกลากิเลสของตนให้เบาบาง ที่ไปเพราะความพอใจจิตใจไม่รู้สึกรู้ว่าที่ไปเพราะมีความอยาก คือโลภะเป็นเหตุในการปฏิบัตินั้น ส่วนบางคนหรือบางกลุ่มก็ไม่สนใจในเรื่องของสถานที่อยู่อาศัยและอาหารการบริโภคน้ำเท่าไร เพราะรู้ว่าไม่มีสถานที่ๆ ปฏิบัติที่เพียบพร้อมทุกอย่างที่จะรองรับผู้ที่มาปฏิบัติให้มีความสะดวกสบายอยู่แล้วเพื่อให้มีผู้คนมาปฏิบัติกันมากๆ จะเห็นได้ว่าขั้นตอนแรกของการปฏิบัติก็มีความชอบใจ ความพอใจ ความถูกใจยึดติดอย่างเหนียวแน่น คือถ้าไม่ใช่ที่นี้แล้วจะไม่ไปปฏิบัติเป็นอันขาด หารู้ไม่ว่าเมื่อแรกคิดนั้นโลกเจตสิกเกิดขึ้นโดยที่เป็นในรูปของความชอบใจ ความพอใจ ความถูกใจยึดติดไว้ และการเกิดขึ้นของโลกเจตสิกนี้ยังมีเจตสิกธรรมที่เกิดร่วมกันได้อีกที่คอยช่วยสนับสนุนให้สัมปยุตตธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตนต่างทำหน้าที่ของตนๆ อย่างเช่นเมื่อทิวทัศน์เจตสิกเกิดขึ้นมาทำหน้าที่ก็ทำให้ความเห็นผิด ความคิดผิด แม้คำพูดก็ทำให้พูดผิดไปด้วย

ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในเบื้องต้นจะประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก กับองค์ประกอบที่เป็นส่วนประกอบเสริม องค์ประกอบหลัก คือการเข้าใจในการเจริญสติ องค์ประกอบเสริมคืออะไรองค์ประกอบเสริมคือสภาพแวดล้อม บางครั้งสภาพแวดล้อมไม่ดีเรียกว่าอุปสรรคทำให้อกุศลเกิดอยู่เสมอ อะไรคืออุปสรรค อุปสรรคอุปสรรค คือ อากาศที่ไม่สบายในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น บางครั้งได้รับอากาศร้อนเกินไป ก็รู้สึกไม่ค่อยสบาย จิตใจยังไม่แจ่มใส ไม่ตั้งมั่น ก็กลับกระสับกระส่าย ซุ่นเคืองยิ่งขึ้น จิตใจที่สงบระงับแจ่มใสตั้งมั่นก็กลับหงุดหงิดฟุ้งซ่านขึ้นมา หนาวเกินไป กลางวันก็ร้อน กลางคืนก็หนาวนอนก็ไม่หลับอย่างนี้เป็นต้น อย่างนี้ทำให้เจริญสติยากมากโอกาสที่จะตั้งต้นเจริญสติยากเพราะพะวงอยู่กับทุกขเวทนาทำให้หงุดหงิดซุ่นเคือง บางครั้งโภชนะอุปสรรคเราคุ้นเคยกับอาหารรสนี้แต่ต้องไปเจอกับอาหารอีกรสหนึ่งทำให้แปลกๆ ไปเลย บางครั้งบริโภคน้ำแล้วแต่ยังรู้สึกเหมือนไม่ได้ทานไม่ถูกปากเลย ทำให้จิตไม่สงบยังรู้สึกอยากกิน อยากกินอยู่อีกท้องก็อึดพะวงอยู่ไม่รู้ว่าจะหาที่ไหนอาหารรสนั้น บางครั้งบุคคล อุปสรรคเราหงุดหงิดซุ่นเคืองกับคนโน้น กับคนนี้ เห็นคนนี้อยู่เฉยๆ พะวงอยู่ บางครั้งไม่พอใจกัน และไม่ถูกกันต้องมาเดินใกล้กันอยู่คนเดียวกันคิดไปเรื่อยๆ อย่างนั้นๆ ทำให้ละยากวางยาก แต่บางคนก็เป็นผู้ที่ห่มันหงุดหงิดอยู่เสมอคนนั้นเดินมาเราไม่ถูกใจ

คนนั้นทำอย่างนั้นเราไม่ถูกใจ จรไปเรื่อยๆ อย่างนี้ตนเองเป็นเหตุไม่พอใจไม่ชอบใจไปหมดที่เป็นเช่นนี้ ก็ด้วยการเกิดขึ้นของโลกเจตสิกและสัมปยุตตธรรมที่ทำให้เกิดอาการอย่างนั้น ความที่รู้รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงก็เกิดความยึดมั่นว่าเป็นเรา เป็นตัวตนของเราที่ไม่ชอบใจ ไม่พอใจถูกยึดติดด้วย โลภะ^๙ จิตก็ไม่สงบมีแต่ความฟุ้งซ่านไปจมอยู่กับความคิดด้วยอำนาจของกิเลส คือโลกเจตสิก

"ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จ แล้วด้วยใจ หากบุคคลใด มีใจชั่ว จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป ประหนึ่งล้อเกวียนที่หมุนตามรอยเท้าโค^{๑๐} เมื่อมีจิตไม่มั่นคง ไม่รู้พระสัทธรรม มีความเลื่อมใสเลื่อนลอย ปัญญาย่อมไม่บริบูรณ์ โจรกับโจร หรือไพร่กับไพร่ พึงทำความพิณาศิให้แก่กัน ส่วนจิตที่ตั้งไว้ผิด พึงทำเขาให้เสียหายยิ่งกว่านั้น ผู้ใดจักสำรวมจิตที่ไปไกล เทียวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง มีถ้ำ (คือกาย) ผู้นั้นจักพ้นจากเครื่องผูกของมารได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอย่าอย่าไม่เล็งเห็นธรรมอื่น แม้อย่างหนึ่ง ที่ได้ฝึกแล้ว ได้คุ้มครองได้สำรวมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เหมือนจิตนี้ จิตที่ได้ฝึก ได้คุ้มครอง ได้รักษา ได้สำรวมแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก"

ผู้สนใจการปฏิบัติธรรมมักประสบความสำเร็จในการแสวงหาสำนักปฏิบัติ เพราะสำนักต่างๆ มีอยู่มาก ทุกสำนักล้วนมีครูบาอาจารย์ที่น่าเคารพนับถือ และต่างก็ประกาศจุดยืนว่า สำนักของตนสอนได้ตรงตามคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้จะทราบได้อย่างไรว่าสำนักใดสอนได้ถูกต้องบ้างผู้วิจัยมักตอบว่า ถ้าต้องการทราบว่าผู้ใดสอนได้ตรงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนไว้หรือไม่ ก็ต้องศึกษาพระปริยัติธรรม เพราะพระปริยัติธรรมคือแหล่งรวมคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่มีหลักฐานชัดเจนและได้รับการรักษาสืบทอดกันมาเป็นอย่างดี นับตั้งแต่วันที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระธรรมวินัยซึ่งได้รับการเก็บรักษาไว้ในรูปของพระปริยัติธรรมก็คือศาสดาของพวกเราชาวพุทธทั้งปวง

บางครั้งก็จะพิจารณาไปถึงพระวิปัสสนาจารย์ว่าสอนแนวไหนถูกกับจริตของเราหรือไม่ การปฏิบัติที่เป็นไปตามจริตของบุคคลนั้นๆ บางคนไม่ชอบพองหนอ ยุบหนอ บอกว่าหนอๆ แหนๆ อะไรไม่รู้เรื่อง ชอบพุทโธ พองยุบไม่ชอบไม่ถูกกับจริต อาจารย์สอนพุทโธ ลมเข้าพุท ลมออกโธ ง่ายดี ปฏิบัติแล้วสบาย บางคนก็ว่าชอบอานาปานสติดูลมเข้ารู้ ลมออกรู้ อาจารย์สอนดีเข้าใจให้ดูลมหายใจ จิตเป็นสมาธิดีกว่าพุทโธๆ ไม่ชอบไม่ถูกจริตไม่เอา บางคนก็ชอบพองหนอ ยุบหนอว่านี่แหละเป็นวิปัสสนาใดๆ ก็มาปฏิบัติกันอันนี้แหละชอบถูกกับจริต ส่วนบางคนไม่เลือกกว่าแนวการปฏิบัติจะเป็นแนวไหนก็ได้ ถ้าบุคคลที่สอนถูกใจเพราะไม่ได้เอากิจจะบรรลุนิพพานหรือเห็นแจ้งในธรรมขอแค่ผู้ที่มาสอนเป็นบุคคลที่ชอบถูกใจเป็นพอ จะว่าจริตอะไรไม่รู้เพราะบางคนก็มีจริตหลายอย่างเกิดอยู่ในตนในจริต ๖ อย่าง

^๙.พรชัย เจริญดำรงเกียรติ, ปฏิบัติธรรมตามพระไตรปิฎก: [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.putbhaddanta.crg/> [๒๐ มิ.ย.๒๕๖๐].

^{๑๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑.

จริต คือ พันเพแห่งจิตของคนทั้งหลาย ที่หนักไปด้านใดด้านหนึ่งแตกต่างกันออกไป มีอยู่ ๖ ประการด้วยกัน ได้แก่ รากะจริต โทสจริต โมหะจริต วิตกจริต ศรัทธาจริต และพุทธิจริต^{๑๑}

๓.๒.๑ รากะจริต

รากะจริต คือ พันเพแห่งจิตที่หนักไปทางรักสวयरักงาม มีข้อพึงสังเกตได้ ๕ ประการ

๑) สังเกตอิริยาบถ ผู้มีรากะจริต เมื่อจะเดินไปนั้น ย่อมจะเดินไปตามปกติธรรมดา มีกิริยาท่าทางอันชดช้อย ค่อยๆ วางเท้าและยกขึ้นเมื่อจะวางลงนั้น ก็วางลงอย่างสม่ำเสมอเมื่อจะยกขึ้นก็ยกขึ้นอย่างสม่ำเสมอ มีรอยเท้ากระโหยงเมื่อยืน หรือนั่งก็นำคูดมื่อการอันละมุนละม่อมเวลานอนก็ไม่รีบร้อน การจัดที่นอนก็เรียบร้อยสม่ำเสมอ แล้วจึงค่อยๆ เอนตัวลงนอนมีการวางอวัยวะส่วนต่างๆ น้อยใหญ่ให้เรียบร้อยนอนอยู่ในอาการอันนำดู เมื่อถูกปลุกให้ลุกก็ค่อยๆ ลุกให้คำตอบเหมือนกับไม่มีใครเต็มใจ

๒) สังเกตกิจ ผู้มีรากะจริต เมื่อจะทำการงานอันใดย่อมกระทำไปอย่างเรียบร้อย เช่น การปิดกวาดเป็นต้น สะอาดเตียนหมดจดดีไม่มีฝุ่นละอองปลิวฟุ้งตกลงมา มือที่ถือไม้กวาดนั้นก็ถือไว้เป็นอย่างดี ค่อยๆ กวาดไป อย่างชุ่มชื้นไม่รีบร้อน

๓) สังเกตโภชนะ ผู้มีรากะจริต ชอบอาหารอันละมุนละไมมีรสอร่อยสนิดหวานมัน เมื่อบริโภคก็ทำคำข้าวให้กลมกล่อมพอเหมาะพอควรไม่เล็กเกินไป หรือโตเกินไปชอบลิ้มรสแปลกๆ รับประทานไปโดยไม่รีบร้อนได้อาหารดีที่ถูกปากอย่างเดียวกันนั้นก็มีความพอใจมาก

๔) สังเกตทัศนะ ผู้มีรากะจริต เมื่อได้แลเห็นรูปที่สวยงามก็เป็นการปลาบปล้ำใจ เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสดีเครื่องสัมผัสละเอียดอ่อนที่เป็นไปอย่างธรรมดาแม้เพียงนิดๆ หน่อยๆ ก็เพ่งมองดูตั้งใจฟังอย่างสนใจเหมือนกับเกิดพิศวงงงงวยอย่างจริงๆ จังๆ คล้ายๆ กับว่าไม่เคยพบเคยเห็นสิ่งเหล่านี้แม้จะมีข้อบกพร่องอยู่บ้างก็ไม่มีอาการถือสาไม่ยับยั้งขึ้นมาว่าเป็นผิด หรือถูกแต่อย่างใด คงติดใจในคุณภาพแม้เพียงนิดเดียวที่มีอยู่ในสิ่งเหล่านี้ เมื่อสิ่งเหล่านี้ผ่านเลยไปแล้วก็ยังไมยอมลดละยังตามดูตามฟังอย่างที่เราจะเง้มอง เมื่อจะจากไปก็จากไปอย่างมีอาลัย บางทีถึงกับกลับหลังหันมองอย่างเสียดาย

๕) สังเกตธรรมปวัตติ ผู้มีรากะจริต ย่อมมีจิตใจต่ำเป็นไปดังนี้ คือ

(๑) มายา เป็นผู้เจ้าเล่ห์

(๒) สาเจยย เป็นผู้โอ้อวด

(๓) มานะ เป็นผู้ถือตัว

(๔) ปาปิฉดตา เป็นผู้มีความประสงค์ที่เป็นไปในทางทุจริต

(๕) มหิจฉดตา เป็นผู้ต้องการให้ผู้อื่นยกย่องชมเชยสรรเสริญในคุณความดีของตน

จนเกินประมาณ

(๖) อสนตฤจิตตา เป็นผู้มีความพอใจในเครื่องอุปโภค บริโภค

^{๑๑}. พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจาริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท วิอินเตอร์ พริ้นท์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๘.

(๗) ลิงค เป็นผู้แฉงอน

(๘) จาปลอย เป็นผู้ประดิษฐ์เครื่องนุ่งห่ม และตกแต่งกายด้วยเครื่องประดับต่างๆ^{๑๒}

๓.๒.๒ โทสจจริต

โทสจจริต คือ พันเพแห่งจิตที่หนักไปทางใจร้อนชี้หงุดหงิด มีข้อพึงสังเกตได้ ๕ ประการ

๑) สังเกตอิริยาบถ ผู้มีโทสจจริต เมื่อเดินไปนั้นย่อมเดินไปประดุกจิกปลายเท้า การวางเท้าลงและยกขึ้นอย่างรวดเร็วไม่เรียบร้อยผลิผลาม มีรอยเท้าจิกปลายเวลายืน หรือนั่งอยู่นั้นก็มีกิริยาท่าทางอันกระด้าง เวลานอนก็รีบร้อนมากการจัดที่นอนก็จัดตามแต่จะได้แล้วทอดกายลงนอนอย่างเกะกะไม่เรียบร้อย เมื่อถูกปลุกให้ลุก ก็ลุกขึ้นอย่างผลุนผลันมีหน้าตาบูดบึ้ง ให้คำตอบอย่างเดี๋ยวกคล้ายกันกับว่าคนโกรธกัน

๒) สังเกตกิจ ผู้มีโทสจจริต ทำการงานสะอาด แต่ไม่เรียบร้อย เช่นการปิดกวาดเป็นต้น มีเสียงดังฉาดๆ โครมครามมือที่กำไม้กวาดไว้นั่นอย่างซึ่งชั่งกวาดไปอย่างรีบร้อนสะอาดเป็นหย่อมๆ ทำให้ฝุ่นละอองปลิวฟุ้งตลบขึ้นมาทั้งสองข้าง

๓) สังเกตโภชนะ ผู้มีโทสจจริต ชอบอาหารหยาบๆ รสเปรี้ยว เค็ม ขมผาดจัด เมื่อบริโภคก็ทำคำโตจนคับปาก ไม่ใช่เป็นนักลิ้มรสรับประทานเร็ว ได้อาหารที่ไม่ถูกใจแม้เพียงอย่างเดียวก็พาลโกรธขึ้นมาได้

๔) สังเกตทัศนะ ผู้มีโทสจจริตเมื่อได้แลเห็นรูปที่ไม่ค่อยสวยไม่ค่อยงามไม่เป็นการปลาบปลื้มใจ เสียใจไม่ค่อยไพเราะ กลิ่นไม่ค่อยหอม รสไม่ค่อยดี เครื่องสัมผัสหยาบที่เป็นไปอย่างธรรมดา แม้เพียงนิดๆ หน่อยๆ ก็หงุดหงิดใจไม่ยอมอดทนดูไม่ได้นานถ้ามีข้อบกพร่องประกอบอยู่บ้างเพียงนิดหน่อยในสิ่งเหล่านี้ก็ขัดใจแม้ว่าความดีจะมีอยู่อย่างชัดแจ้งก็ตามที แต่ไม่มีความสนใจในคุณความดีนี้แต่อย่างใดๆ เมื่อสิ่งเหล่านี้ผ่านเลยไปก็รู้สึกเสียดาย เมื่อจะจากหรือหลีกเลี่ยงก็ใครจะพ้นออกไปอย่างเดียว ไม่มีการแลเหลียวคิดพะวงหลงอาลัยติดใจถึงเลย

๕) สังเกตธรรมปวัตติ ผู้มีโทสจจริต ย่อมมีจิตใจต่ำเป็นไปดังนี้ คือ

(๑) โกรธ เป็นผู้มักโกรธ

(๒) อุปนาห เป็นผู้ผูกโกรธ

(๓) มกข เป็นผู้ลบหลู่บุญคุณ

(๔) ปลาส เป็นผู้ตีเสมอ

(๕) อีสสา เป็นผู้มีความอิจฉาริษยาในคุณสมบัติของผู้อื่นที่ดีกว่าตน หรือ

เสมอตน

(๖) มจฉริยะ เป็นผู้มีความตระหนี่^{๑๓}

^{๑๒} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท วิ.อินเตอร์ พริ้นท์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๙.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

๓.๒.๓ โมหจริต

โมหจริต คือ พันธ์แห่งจิตที่หนักไปทางเหงามซึ้งมมงาย มีข้อพึงสังเกตได้ ๕ ประการ

๑) สังเกตอริยาบถ ผู้มีโมหจริต เมื่อจะเดินไปนั้นย่อมเดินไปโดยเปะปะ เมื่อวางเท้าลงและยกขึ้น ดุจดั่งคนข่มตัวมีรอยเท้าจิกปลายและสัน เวลายืนหรือนั่งก็มีอาการบงเซ่อ เหม่อๆ ลอยๆ เมื่อนอนก็ไม่นำคูดคือ นอนขว้างมือและเท้าเหวี่ยงเกะกะไปโดยไม่รู้ตัว การจัดปูที่นอนก็ไม่เรียบร้อย ส่วนมากชอบนอนคว่ำหน้าเมื่อถูกปลุกให้ลุก ก็ลุกซำมีการงัวเงีย หาวเรอทำอาการกระบิดกระบวนไปมานำรำคาญ

๒) สังเกตกิจ ผู้มีโมหจริต เมื่อจะทำการงานอันใดมักกระทำไปโดยหยาบๆ ไม่ถี่ถ้วนคั่งค้างเอาดีไม่ได้ เช่นการปิดกวาด เป็นต้นมือที่จับไม้กวาดก็จับไว้อย่างหลวมๆ ทำการกวาดไปตามแต่จะได้ ไม่สะอาดทั้งไม่เรียบร้อยทำให้มูลฝอยกระจายกระจายเกลื่อนขึ้นมาในขณะที่กำลังกวาดอยู่

๓) สังเกตโภชนะ ผู้มีโมหจริต เป็นผู้ชอบรสอาหารไม่แน่นอน เมื่อบริโภคก็ทำคำเล็กๆ ไม่กลมกล่อมเม็ดข้าวตกรื้อราดเกลื่อนลาดกระจายไปปากและจิตใจฟุ้งซ่าน คิดไปบริโภคไปอย่างคนใจลอย

๔) สังเกตทัศนะ ผู้มีโมหจริต เมื่อได้เห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ว่าโดยเนื้อแท้ของตนเองแล้วก็เป็นคนเฉยๆ เพราะความซึ้งที่ไม่รู้ตัวเอง ต่อเมื่อมีผู้หนุนข้างขึ้นมาจึงมีการคล้อยตามเขาไป คือ คนอื่นเขาดีก็พลอยดีกับเขาด้วย ถ้าเขาซึ้งก็พลอยซึ้งกับเขาด้วย การได้ยิน การรู้กลิ่น เป็นต้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

๕) สังเกตธรรมปวัตติ ผู้มีโมหจริต ย่อมมีจิตใจโง่เขลาหงาย เป็นไปดังนี้

(๑) ถีนมิทฐ เป็นผู้มีจิตใจว่างเหงาม หดหู่ท้อทอยไม่เข้มแข็ง

(๒) กุกกุจจ เป็นผู้มีควมรำคาญ

(๓) วิจิกจฉา เป็นผู้มีควมลังเล สงสัย สนเทห์

(๔) อาทานคาหิตา เป็นผู้มีการยึดถือมั่น โดยปราศจากเหตุผล

(๕) ทุปปฏินิสสคคิต เป็นผู้อบรมสั่งสอนปลด เปลื้องความเห็นผิดนั้นๆ ได้ยาก^{๑๔}

๓.๒.๔ วิตกจริต

วิตกจริต คือ พันธ์แห่งจิตที่หนักไปทางคิดจับจดฟุ้งซ่าน มีข้อพึงสังเกตได้ ๕ ประการ

๑) สังเกตอริยาบถ ผู้มีวิตกจริต เมื่อเดินไปนั้นย่อมเดินไปโดยเปะปะ เมื่อวางเท้าลงและยกขึ้น ดุจดั่งคนข่มตัวมีรอยเท้าจิกปลายและสัน เวลายืนหรือนั่งก็มีอาการบงเซ่อ เหม่อๆ ลอยๆ ให้เห็น เมื่อนอนก็ไม่นำคูดคือ นอนขว้างมือและเท้าเหวี่ยงเกะกะไปโดยไม่รู้ตัว การจัดปูที่นอนก็ไม่เรียบร้อยส่วนมากชอบนอนคว่ำหน้า เมื่อถูกปลุกให้ลุกก็ลุกซำมีการงัวเงียหาวเรอ ทำอาการกระบิดกระบวนไปมานำรำคาญ

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

๒) สังเกตกิจ ผู้มีวิตกจริต เมื่อกระทำการงานอันใด มักกระทำไปโดยหยาบๆ ไม่ถี่ถ้วน เกิดความคั่งค้างเอาดีไม่ได้ เช่นการปิดกวาด เป็นต้น มือที่จับไม้กวาดก็จับอย่างหลวมๆ ทำการกวาดไปตามแต่จะได้อันไม่สะอาดทั้งไม่เรียบร้อย ทำให้มูลฝอยกระจายเกลื่อนขึ้นขณะที่กำลังกวาดอยู่

๓) สังเกตโภชนะ ผู้มีวิตกจริตเป็นผู้ชอบรสอาหารไม่แน่นอน เมื่อบริโภคก็ทำคำเล็กๆ ไม่กลมกล่อมเม็ดข้าวตกรื้อราดเกลื่อนลาดกระจายไปปากและจิตใจฟุ้งซ่าน คิดไปบริโภคไปอย่างคนใจลอย

๔) สังเกตทัศนะ ผู้มีวิตกจริต เมื่อได้เห็นรูปร่างใดอย่างหนึ่งนั้น ว่าโดยเนื้อแท้ของตนเองแล้วก็เป็นคนเฉยๆ เพราะความซึ่มที่ไม่รู้นั่นเอง ต่อเมื่อมีผู้หนุนข้างขึ้นมาก็มีการคล้อยตามเขาไป คือ คนอื่นเขาดีก็พลอยดีกับเขาด้วย ถ้าเขาชมนกก็พลอยชมกับเขาด้วย การได้ยิน การรู้กลิ่น เป็นต้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

๕) สังเกตธรรมปวัตติ ผู้มีวิตกจริต ย่อมมีจิตใจเป็นไปดังนี้ คือ

(๑) ภสสพหุลตา เป็นคนพูดพร่ำ

(๒) คณารามตา เป็นคนชอบคลุกคลีกับหมู่คณะ

(๓) กุสลาโนโยเค อรติ เป็นผู้ไม่มีความยินดีในการบุญ บริจาคทาน รักษาศีล เจริญ

ภาวนา

(๔) อนวภูตกิจจตา เป็นคนชอบพลุ่งพล่านไปทางโน้นทางนี้เปลี่ยนงานเลื่อยไปไม่

มีที่สิ้นสุด

(๕) รตติธูมาเยนา กลางคืนชอบคิดวางแผนโครงการแบบสร้างวิมานในอากาศที่จะทำใน

วันรุ่งขึ้น

(๖) ทิวาปชชลนา กลางวันเข้าก็ลงมือทำตามฝันของตนไปโทงๆ โดยไม่รู้ว่าผิดหรือ

ถูกประการใด

(๗) หุราหุรธาวันนา เป็นคนเจ้าความคิดไปในเรื่องร้อยแปด^{๑๕}

๓.๒.๕ ศรัทธาจริต

ศรัทธาจริต คือ พื้นเพแห่งจิตที่หนักไปในทางน้อมใจเชื่อ มีข้อพึงสังเกตได้ ๕ ประการ

๑) สังเกตอิริยาบถ ผู้มีศรัทธาจริต เมื่อจะเดินไปนั้น ย่อมจะเดินไปตามปกติธรรมดา มีกิริยาท่าทางอันชดช้อย ค่อยๆ วางเท้าและยกขึ้นเมื่อจะวางลงนั้น ก็วางลงอย่างสม่ำเสมอเมื่อจะยกขึ้นก็ยกขึ้นอย่างสม่ำเสมอ มีรอยเท้ากระโหย่งเมื่อยืน หรือนั่งก็นั่งดูมีอาการอันละมุนละม่อมเวลานอนก็ไม่รีบร้อน การจัดที่นอนก็เรียบร้อยสม่ำเสมอ แล้วจึงค่อยๆ เอนตัวลงนอนมีการวางอวัยวะส่วนต่างๆ น้อยใหญ่ให้เรียบร้อยนอนอยู่ในอาการอันน่าดู เมื่อถูกปลุกให้ลุกก็ค่อยๆ ลุกให้คำตอบเหมือนกับไม่มีใครเต็มใจ

๒) สังเกตกิจ ผู้มีศรัทธาจริต เมื่อจะทำการงานอันใดย่อมกระทำไปอย่างเรียบร้อย เช่น การปิดกวาด เป็นต้น สะอาดเตียนหมดจดดีไม่มีฝุ่นละอองปลิวฟุ้งตลบขึ้นมา มือที่ถือไม้กวาดนั้นก็ถือไว้เป็นอย่างดี ค่อยๆ กวาดไป อย่างชุ่มช้ำไม่รีบร้อน

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

๓) สังเกตโภชนะ ผู้มีศรัทธาจริต ชอบอาหารอันละมุนละไม มีรสอร่อยสนิดหวานมัน เมื่อบริโภคก็ทำคำข้าวให้กลมกล่อมพอเหมาะพอควรไม่เล็กเกินไป หรือโตเกินไปชอบลิ้มรสแปลกๆ รับประทานไปโดยไม่รีบร้อนได้อาหารดีที่ถูกปากอย่างเดียวกันนั้นก็มีความพอใจมาก

๔) สังเกตทัศนะ ผู้มีศรัทธาจริต เมื่อได้แลเห็นรูปที่สวยงามก็เป็นการปลาบปลื้มใจ เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสดีเครื่องสัมผัสละเอียดอ่อนที่เป็นไปอย่างธรรมดาแม้เพียงนิดๆ หน่อยๆ ก็เพ่งมองดูตั้งใจฟังอย่างสนใจเหมือนกับเกิดพิศวงงงงวยอย่างจริงๆ จังๆ คล้ายๆ กับว่าไม่เคยพบเคยเห็นสิ่งเหล่านี้แม้จะมีข้อบกพร่องอยู่บ้างก็ไม่มีการถือสาไม่ยับยั้งขึ้นมาว่าเป็นผิด หรือถูกแต่อย่างใด คงติดใจในคุณภาพแม้เพียงนิดเดียวที่มีอยู่ในสิ่งเหล่านี้ เมื่อสิ่งเหล่านี้ผ่านเลยไปแล้วก็ยังไมยอมลดละ ยังตามดูตามฟังอย่างที่เราจะเง้ามอง เมื่อจะจากไปก็จากไปอย่างมีอาลัย บางทีถึงกับกลับหลังหันมองอย่างเสียดาย

๕) สังเกตธรรมปวัตติ ผู้มีศรัทธาจริต ย่อมเป็นผู้ไม่มีมารยาสาไถย เป็นต้นแต่ประการใด คงมีจิตใจสูงที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับผู้มีราคะจริต เป็นไปดังนี้ คือ

- (๑) มุตตจาคตา เป็นผู้ยอมเสียสละ กังวลห่วงใยในสิ่งทั้งปวง
- (๒) อริยานิ ทสฺสน กามตา มีความต้องการพบเห็นพระอริยะเจ้า
- (๓) สทฺธมม โสตุกามตา ต้องการฟังพระสัทธรรม
- (๔) ปาโมชฺชพหุลตา มีความปริตาปราโมทย์อย่างสูงในเมื่อได้พบเห็นพระอริยะเจ้า และได้ฟังพระสัทธรรมแล้ว
- (๕) อสฺจตา เป็นผู้ไม่โอ้อวด
- (๖) อมายาวิตา เป็นผู้ไม่มีปัญญา^{๑๖}
- (๗) ปสาโท เป็นผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย บิดา มารดา ครู อาจารย์เป็นอย่างดี

๓.๒.๖ พุทธิจริต

พุทธิจริต คือ พื้นเพแห่งจิตที่หนักไปทางคิดพิจารณา มีข้อพึงสังเกตได้ ๕ ประการ

๑) สังเกตอิริยาบถ ผู้มีพุทธิจริต เมื่อเดินไปนั้นย่อมเดินไปตามปกติธรรมดา มีกิริยาอาการอันชดช้อย ค่อยๆ วางเท้าและยกขึ้น เมื่อจะวางลงนั้นก็วางอย่างสม่ำเสมอ เมื่อจะยกขึ้นนั้นก็ยกขึ้นอย่างสม่ำเสมอ มีรอยเท้ากระโหย่ง เมื่อยืนหรือนั่งก็นำคู่มืออาการอันละมุนละม่อม เวลานอนก็ไม่รีบร้อน การจัดที่นอนก็เรียบร้อยสม่ำเสมอ แล้วจึงค่อยๆ เอนตัวลงนอน

๒) สังเกตกิจ ผู้มีพุทธิจริต เมื่อจะทำการงานอันใด ย่อมกระทำไปอย่างเรียบร้อย เช่น การปิดกวาดเป็นต้น สะอาดเตียนหมดจดดี ไม่ให้มีฝุ่นละอองปลิวฟุ้งตลบขึ้นมา มือที่ถือไม้กวาดไว้นั้นก็ถือเป็นอย่างดี ค่อยๆ กวาดไปๆ อย่างแช่มช้าไม่รีบร้อน

๓) สังเกตโภชนะ ผู้มีพุทธิจริต ชอบอาหารอันละมุนละไม มีรสอร่อยสนิดหวานมัน เมื่อบริโภคก็ทำคำข้าวให้กลมกล่อมพอเหมาะพอควร คือคำข้าวนั้นไม่เล็กจนเกินไปหรือใหญ่จนเกินไป ชอบลิ้มรสแปลกๆ รับประทานไปโดยไม่รีบร้อน ได้อาหารดีที่ถูกปากอย่างเดียวกัน ก็มีความพอใจมาก

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

๔) สังเกตทัศนะ ผู้มีพุทธิจริตเมื่อได้แลเห็นรูปสวยงามที่เป็นการปลาบปล้ำใจ เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสดี เครื่องสัมผัสละเอียดอ่อน ที่เป็นไปอย่างธรรมดา แม้เพียงนิดๆ หน่อยๆ ก็เพ่งมองดู ตั้งใจฟังอย่างสนใจ เหมือนกับเกิดพิศวงงงงวยอย่างจริงๆ จังๆ คล้ายๆ กับว่าไม่เคยพบเคยเห็นสิ่งเหล่านี้ แม้จะมีข้อบกพร่องอยู่บ้างก็ไม่มีใครถือสา ไม่หยิบยกขึ้นมาว่าเป็นผิดหรือถูกแต่อย่างใด คงติดใจในคุณภาพแม้มีเพียงนิดเดียวที่มีอยู่ในสิ่งเหล่านี้ เมื่อสิ่งเหล่านี้ผ่านเลยไปแล้วก็ยังไมยอมลดละยังตามดู ตามฟังอย่างที่เราเรียกว่าชะเง้อมอง เมื่อจะจากไปก็จากไปอย่างมีอาลัย บางทีก็ถึงกับกลับหลังหันมามองอย่างเสียดาย

๕) สังเกตธรรมปวัตติ ผู้มีพุทธิจริตนั้น โภคะ อุปนาห มักชะ เป็นต้น เหล่านี้ไม่ค่อยจะปรากฏเกิดขึ้นแต่ประการใด คงมีจิตใจสูงที่เป็นตรงข้ามกับผู้ที่มีโทสจริต เป็นไปดังนี้ คือ

(๑) โสวจสสุตา เป็นผู้ว่าง่ายในการสั่งสอนที่มีประโยชน์ถึงแม้ผู้นั้นจะมีใช่เป็นบิดามารดา ครูอาจารย์ญาติสนิทมิตรสหายก็ตาม ถ้าคำตักเตือนแนะนำสั่งสอนใดๆ ประกอบไปด้วยประโยชน์แล้วก็ยอมรับฟังทั้งสิ้น

(๒) กลยาณมิตตตา เป็นผู้เลือกคบแต่คนดีเป็นเพื่อน โดยไม่มีการถือชั้นวรรณะ

(๓) โภชเนมตตถนุตา เป็นผู้รู้จักประมาณในการรับอาหารที่เขาให้และในการบริโภค

(๔) สตสมฺปชฌณั เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ

(๕) ชาคริยานุโยโค เป็นผู้หมั่นประกอบความเพียรมีจิตใจตั้งมั่นอยู่ในกิจที่ดี

(๖) สัเวโค เป็นผู้มีความเบื่อหน่ายและเห็นโทษในการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย

(๗) โยนิโสปรธานั เป็นผู้มีความเพียรโดยเหมาะสม คือหมั่นประกอบในทาน ศีล ภาวนา เพื่อให้ได้คติที่ดีในภพข้างหน้าต่อไปจนถึงที่สุดแห่งทุกข์ทั้งปวง^{๑๗}

๓.๒.๗ สมุฏฐานของจริต

ในเรื่องนี้มีข้อนำอศจรรยอยู่อย่างหนึ่งว่า คนเราในโลกนี้ล้วนแต่เกิดมาเป็นคนด้วยกันทั้งสิ้น แต่เหตุไฉนอหยาศัยใจจึงไม่เหมือนกัน แม้ที่สุดจนกระทั่งพี่น้องท้องเดียวกัน ก็ยังมีอหยาศัยใจแตกต่างกันไปได้ คือ บางคนมีอหยาศัยใจคอดี บางคนก็ไม่ดี คนที่มีอหยาศัยใจคอดีก็มีความประพฤติทางกาย วาจา ดีได้ด้วย ส่วนคนที่มีอหยาศัยใจคอไม่ดี มีความประพฤติทางกาย วาจา ไม่ดีไปด้วย การที่เป็นไปดังนี้นั้นเพราะเหตุอันใด มากระทำให้อหยาศัยใจของคนเราแตกต่างกันไปเช่นนี้

“ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะเนื่องมาจากการกระทำกุศลของคนทั้งหลายที่ในชาติปางก่อน ซึ่งเป็นตัวเหตุนั้นได้กระทำลงไปโดยไม่เหมือนกันนั่นเอง กล่าวคือ ในขณะที่กำลังบริจาคทาน รักษาศีล หรือเจริญภาวนาอยู่นั้นกระแสดิจิตในขณะนั้น ย่อมปรากฏไปในการมีชื่อเสียงบ้าง มีหน้ามีตาบ้างอยากได้สวยผลที่เป็นทิพยสมบัติ มนุษย์สมบัติบ้าง อันเป็นตัวต้นเหตุ มีการถือว่าเป็นนั่นเป็นนี่บ้าง อันเป็นตัวมานะมีการถือว่าเป็นตัวตนบ้าง อันเป็นตัววิภูฏิ อกุศลที่เกี่ยวข้องด้วย ตัณหา มานะ ธิฏฐิ เช่นนี้ จึงเป็นเหตุให้ผู้นั้นเป็นคนมีราคะจริตในภพต่อไป

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

ถ้ากระแสดิจใจในขณะนั้นเกิดความโกรธ ความเสียใจ ความอิจฉาริษยา ความตระหนี่ ความเดือดร้อนใจอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาแล้ว อกุศลที่เกี่ยวข้องด้วย โทสะ อีสา มัจฉริยะ กุกกุจะเช่นนี้แหละ จึงเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมีโทสจริตในภพต่อไป

ถ้ากระแสดิจใจในขณะนั้นมีความโง่เขลา ไม่รู้ในเหตุผลของการกระทำกุศลของตนแต่ประการใดหากแต่กระทำไปตามสมัยนิยม ตามกาลเวลา หรือบางทีก็เกิดการวิพากษ์วิจารณ์เคลือบแคลงสงสัยใน ทาน ศีล ภาวนา ที่ตนกำลังทำอยู่หรือบางทีก็มีจิตใจฟุ้งซ่านไปในเรื่องอื่น มิได้ตั้งใจในการกุศลที่ตนกระทำไปในขณะนั้น อกุศลที่เกี่ยวข้องด้วยโมหะ วิจิกิจฉา อุทธัจจะเช่นนี้แหละจึงเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมีโมหจริตในภพต่อไป

ถ้ากระแสดิจใจในขณะนั้นมัวแต่คิดไปในความสนุกสนาน เพลิดเพลินในเรื่องกามคุณ อารมณ์ที่เป็นกามวิตก หรือคิดไปในทางปองร้ายผู้อื่นที่เป็นพยาบาทวิตก หรือคิดไปในทางเบียดเบียนทำลายความสุขคนอื่น สัตว์อื่นให้ได้รับความเดือดร้อนที่เป็นวิหิงสาวิตก อกุศลที่เกี่ยวข้องด้วยกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตกเช่นนี้แหละจึงเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมีวิตกจริตในภพต่อไป

ถ้ากระแสดิจใจในขณะนั้น ประกอบด้วยความเชื่อ ความเลื่อมใส ในกรรมและผลของกรรม คุณของพระรัตนตรัย ตายแล้วเกิดใหม่เรื่อยๆ ไปในเมื่อยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ที่เป็นตัวศรัทธากุศลที่เกี่ยวข้องด้วยศรัทธาเช่นนี้แหละ จึงเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมีศรัทธาจริตในภพต่อไป

ถ้ากระแสดิจใจในขณะนั้น ประกอบไปด้วยปัญญา คือ รู้ดีในเหตุผลของกุศลกรรมที่ตนกำลังทำอยู่พร้อมกับความฉลาดในการกระทำกุศลนั้นๆ แล้วปรารถนาว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน ทรัพย์สิ้นเงินทอง ภรรยา สามี บิดา มารดามีใช่เป็นของของตนโดยแท้ ที่เป็นกัมมัสสกตาญาณ ตัวของตนก็ดี คนอื่นก็ดี ล้วนเป็นแต่รูป นาม ชันธ ๕ ทั้งสิ้นอาศัยซึ่งกันและกันเป็นไปอยู่ที่เรียกกันว่าเป็นสัตว์เดรัจฉาน นี่เป็นมนุษย์ นี่เป็นชาย นี่เป็นหญิง คนนั้น คนนี้ เหล่านี้ก็เพียงแต่สมมุติเรียกขึ้นตามโวหารของโลกเท่านั้น โดยความจริงแล้วหาไม่มี และรูปนามชันธ ๕ ที่อาศัยซึ่งกันและกันเป็นไปอยู่นั้นก็มีความเกิดดับที่เป็นตัววิปัสสนาญาณหรือ มีการพิจารณาเห็นว่า สัพบุรุษทั้งหลายย่อมตั้ง กาย วาจา ใจไว้ใน ทาน ศีล ภาวนาและตนก็ได้เอาเยี่ยงอย่าง เจริญรอยตามความประพฤติอันดีงามของท่านสัพบุรุษเหล่านี้อยู่ นับว่าเป็นโชคดีเป็นที่พึงของตนได้ทั้งในภพนี้และภพหน้าอย่างแน่แท้ ที่เป็นตัวปัจจุเวกขณญาณ หรือตั้งใจปรารถนาว่าด้วยอำนาจแห่งกุศลผลบุญนี้ ขอให้ตนได้เป็นคนมีปัญญา กุศลที่เกี่ยวข้องด้วยปัญญาต่างๆ ดังกล่าวแล้วเช่นนี้แหละจึงเป็นเหตุทำให้ผู้นั้นเป็นคนมีพุทธิจริตในภพต่อไป

สรุปแล้วก็คงได้ความว่า คนทั้งหลายที่มีจริตต่างๆ กันโดยดีบ้าง ไม่ดีบ้างนั้นก็เพราะเนื่องมาจากกุศลกรรมในภพก่อนที่เกี่ยวข้องด้วยกระแสดิจใจต่างๆ เกิดขึ้นแวดล้อมเป็นบริวารดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นนั่นเองเป็นเหตุที่ทำให้บุคคลทั้งหลายมีจริตประจำตัวแตกต่างกัน ฉะนั้นพุทธศาสนิกชนผู้มีความประสงค์จะให้ตนเป็นคนมีนิสัยใจคอที่เป็นจริตฝ่ายดีในภพข้างหน้าต่อไปแล้วจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องหมั่นรักษาจิตใจตนไว้ให้ดีในขณะที่ทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนาอย่าให้มีอกุศลเจตสิกเกิดขึ้นแทรกแซงได้ในขณะนั้น เพียรระวังให้กุศลเจตสิกเกิดขึ้น^{๑๘}

^{๑๘}. พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท วี.อินเตอร์ พรินท์, ๒๕๔๗), หน้า ๓๓-๓๕.

๓.๓ แนวทางในการเจริญสติปัฏฐาน ๔

ในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๑๙} เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยที่ตั้งของสติสูตรใหญ่ หรือ การเจริญสติปัฏฐานสูตรใหญ่ เป็นพระสูตรหนึ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงตรัสแสดง ขณะที่พระองค์เสด็จประทับอยู่ที่นิคมของชาวกรุง ชื่อกัมมาสัทธัมมะ แคว้นกรุง ฌ ที่แห่งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสในอุทเทสว่า “หนทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงโสกะ และปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุลุยาธธรรม เพื่อให้แจ้งนิพพานทางนี้คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๒๐}

พระโสภณมหาเถระ ท่านได้อธิบายเพิ่มเติมว่า แคว้นกรุงเป็นแคว้นหนึ่งในสมัยพุทธกาลอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย ปัจจุบันคือบริเวณกรุงนิวเดลี ส่วนนิคมกัมมาสัทธัมมะ เป็นหมู่บ้านชุมชนใหญ่มีร้านค้า พลุกพล่านไปด้วยประชาชนไม่มีกำแพงกั้นและปราศจากกษัตริย์ปกครองเหมือนนครโดยทั่วไป

ลักษณะการตั้งชุมชนในสมัยพุทธกาลแบ่งออกเป็น ๓ แบบ คือ

- ๑) หมู่บ้าน คือ สถานที่ไม่มีตลาดและไม่มีกำแพงเมือง
- ๒) นิคม คือ สถานที่มีตลาด แต่ไม่มีกำแพงเมือง
- ๓) นคร คือ สถานที่มีตลาดและมีกำแพงเมือง

ดังมีหลักฐานในเรื่องนี้ว่า “เอตถ จ อปากการปริกฺโขโป สาปโณ นิคโม. สปากการาปนฺนคฺริ. ตํ ตํ วิปริโต คาโมติ อิเมสํ ติณฺณํ วิเสโส ทฏฺฐพฺโพ.”^{๒๑}

อนึ่ง พึงทราบความต่างกันของนิคม นคร และหมู่บ้าน ทั้งสามอย่างนี้ว่า นิคม คือ สถานที่มีตลาด ไม่มีกำแพงล้อม นคร คือ เมืองที่มีกำแพงและตลาด หมู่บ้าน คือ สถานที่ตรงกันข้ามกับนิคมและนครนั้นๆ

ในคัมภีร์อรรถกถา^{๒๒} กล่าวว่า ชาวแคว้นกรุงในสมัยนั้นมีสุขภาพสมบูรณ์ด้วยฤดูกาลและอาหาร เป็นต้น ที่เหมาะสม อีกทั้งคุณุหัตถ์และบรรพชิตในแคว้นกรุง ก็มักกล่าวกันถึงการเจริญสติปัฏฐานและพากเพียรเจริญสติปัฏฐานกันอย่างมาก แม้พวกเขาส กรรมกร และบริวารชนก็พูดกันแต่เรื่องสติปัฏฐาน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระสูตรนี้แก่ชาวแคว้นกรุง แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสการเจริญสติปัฏฐานไว้โดยสังเขปก่อนในหลายพระสูตรดังที่ปรากฏในสติปัฏฐานสังยุตต์ แต่การแสดงพระสูตรนี้จัดว่าเป็นการประกาศแนวทางในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างสมบูรณ์เป็นครั้งแรก

^{๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐-๒๑๑.

^{๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๒๑} กงขา.อภิวินวฎีกา (บาลี) หน้า ๒๗๑.

^{๒๒} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๒๕๘.

๓.๓.๑ สติปัฏฐาน

ความหมายของสติปัฏฐาน ๔ คำว่า สติปัฏฐาน มาจาก สติ คือ การระลึกรู้ ปุฏฐาน คือ เข้าไปตั้งไว้ซึ่ง หมายถึง การระลึกรู้ที่เข้าไปตั้งไว้ในกองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม หรือ หมายถึง การระลึกรู้อย่างมั่นคงในกองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม^{๒๓}

คำว่า สติปัฏฐาน มีความหมาย ๓ ประการ คือ

๑) ที่ตั้งของสติ หมายถึง อารมณ์ของสติ ๔ ประการ อันได้แก่ กองรูป เวทนา จิตและสภาวะธรรม นัยนี้ ปุฏฐาน แปลว่า “ที่ตั้ง” ลง ยุ ปัจจัยในอิทธานฐานะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปติภูจาทิ เอตถาติ ปุฏฐานํ, สติยา ปุฏฐานํ สติปัฏฐานํ (สติปัฏฐาน คือ ที่ตั้งของสติ)

๒) สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ หมายถึง การลวงความยินดียินร้าย ตามนัยนี้ ปุฏฐาน แปลว่า “สภาวะที่พึงตั้งไว้” ลง ยุ ปัจจัยในกถธานฐานะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุฏเขตพพนติ ปุฏฐานํ, สติยา ปุฏฐานํ สติปัฏฐานํ (สติปัฏฐาน คือ สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ)

๓) สติที่เข้าไปตั้งไว้หรือสติที่ตั้งไว้มั่น นัยนี้ ปุฏฐาน แปลว่า “เข้าไปตั้งไว้”, “ตั้งไว้มั่น” ลง ยุ ปัจจัยในกัตธานฐานะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุฏจาทิติ ปุฏฐานํ, สติเยว ปุฏฐานํ สติปัฏฐานํ แปลว่า สติปัฏฐาน คือ สติที่เข้าไปตั้งไว้ หรือ สติที่ตั้งไว้มั่น อุปสรรค คือ ป ธาตุ ตามนัยนี้ใช้ในความหมายว่า “เข้าไป, แล่นไป” หรือ “ยิง, มั่นคง”

ในที่นี้ใช้ความหมายที่ ๓ ดังปรากฏในอรรถกถาและฎีกาของมหาสติปัฏฐานสูตร^{๒๔}

ในเวลาการเจริญสติปัฏฐานนั้นมิใช่มีเพียงสติอย่างเดียว ต้องมีธรรมอื่นประกอบร่วม อันได้แก่ วิริยะและปัญญา ในพระสูตรนี้จึงตรัสธรรมทั้ง ๓ ประการที่เกิดร่วมกับสติว่า อาตปปี สมปะชาโน สติมา (มีความเพียรเผากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ)

นอกจากธรรม ๓ ประการนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ายังแสดงสมาธิไว้โดยอ้อมด้วยเพราะสมาธิเกิดจากสติที่ต่อเนื่อง และเป็นเครื่องพัฒนาให้ปัญญาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ การแสดงสมาธิโดยอ้อมนี้เป็นสำนวนทางภาษาอย่างหนึ่งที่เรียกว่า มิคปทวลัญชนนัย คือ นัยที่เหมือนรอยเท้าเนื้อหมายความว่า เมื่อนายพรานติดตามเนื้อไป พบรอยเท้าเนื้ออยู่ข้างหน้าแผ่นดิน ถัดไปจากแผ่นดินก็อนุมานรู้ว่าเนื้อได้วิ่งเหยียบแผ่นดินไป ฉันทใด แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าจะตรัสสติและปัญญาไว้เท่านั้นก็เป็นอันตรัสสมาธิไว้โดยอ้อม ฉันทนั้น เพราะสติเป็นเหตุเกิดสมาธิ และสมาธิเป็นเหตุเกิดปัญญาดังคัมภีร์ฎีกาของมหาสติปัฏฐานสูตร กล่าววว่า อนิง พิงทราบการถือเอาแม้สมาธิในเรื่องนี้ด้วยการกล่าวถึงสติ เพราะสตินั้นนับเข้าในสมาธิขั้น

^{๒๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๔-๒๖.

^{๒๔} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๖๘-๖๘., ที.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๕๗-๕๙.

ธรรมทั้ง ๔ ประการ ข้างต้น คือ วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา เป็นองค์ประกอบในการเจริญสติปัฏฐาน กล่าวคือ วิริยะ ทำให้ผู้ปฏิบัติจดจ่อในรูปนามปัจจุบันด้วยความเพียรทางกายและใจ สติเป็นเครื่องระลึกจำตามกำหนดรูปนามอย่างต่อเนื่องไม่ขาดช่วง สมาธิทำให้จิตแนบชิดตั้งมั่นอยู่ในสภาวะธรรมที่กำหนดรู้ด้วยสติ จัดว่าเป็นวิปัสสนา ขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วขณะในวิปัสสนา ปัญญาทำให้หยั่งเห็นลักษณะพิเศษของสภาวะธรรมแต่ละอย่างได้ชัดเจนว่ามีเพียงรูปนามที่ไม่ใช่บุคคล เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี และมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม ธรรม ๔ ประการเหล่านี้จะช่วยให้เหล่าสัตว์รู้เห็นตามความเป็นจริงดังกล่าว

คำว่า “สติ” ได้มีผู้รู้ได้ให้ความหมายไว้หลายอย่างดังต่อไปนี้

สติ มีการอธิบายไว้ครบลักษณะทุกแง่ทุกมุมนั้นจะปรากฏอยู่ในคัมภีร์ธัมมสังคณี และคัมภีร์วิภังคปกรณ์ ในพระอภิธรรมปิฎก กับในคัมภีร์ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส (พระสูตรตันตปิฎก) ซึ่งกล่าวว่า “ยา สติ อนุสสติ ปกฺกิสสติ สติ สรณตา ธารณตา อปฺลาปนตา อสมมุสนตา”^{๒๕} แปล และอธิบายขยายความได้ดังนี้

๑) อนุสสติ แปลว่า ระลึกถึง นึกถึง หมายถึง ระลึกย้อนหลัง เช่น ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ฯลฯ

๒) ปกฺกิสสติ แปลว่า ระลึกได้ ระลึกไว้ เช่น เพียงเพื่อรู้ไว้เท่านั้น เพียงเพื่อระลึกไว้เฉพาะเท่านั้น และรู้ตัวอยู่ระลึกไว้

๓) สติ แปลว่า ระลึกอยู่ นึกอยู่ หมายถึง สติที่ระลึกหรือกำกับอยู่เป็นปัจจุบันเฉพาะหน้า เช่น มีความเพียร ระลึกอยู่ รู้ตัวอยู่ มีสติอยู่ หายใจเข้ามีสติอยู่ หายใจออกมีสติอยู่

๔) สรณตา แปลว่า เตือน หมายถึง เตือนให้ระลึกขึ้นได้ เตือนให้นึกได้ เช่น เมื่อไปพบเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แล้วหวนกลับนึกถึงเรื่องหรือเหตุการณ์ อีกอย่างหนึ่งขึ้นมาได้

๕) อปฺลาปนตา แปลว่า แนบชิดอยู่ (อารมณ์) หมายถึง แนบชิดอยู่กับอารมณ์เสมอ

๖) ธารณตา แปลว่า จำได้ ทรงไว้ เช่นผู้ทรงไว้ซึ่งคำสอนที่ฟังมา ผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมวินัย

๗) อสมมุสนตา แปลว่า ไม่หลงลืม

ตามที่กล่าวมานี้ ชี้ให้เห็นถึงคุณลักษณะและอาการหรือสภาวะอย่างหนึ่ง ๆ ของสติว่ามีอย่างใดบ้างและพระพุทธโฆสจารย์ ได้อธิบายไว้ว่า สตินั้นมีลักษณะแนบชิด (อารมณ์) มีหน้าที่ทำให้ไม่หลงลืมมีประโยชน์ในการระวังรักษาใจหรือมีใจมุ่งหน้าสู่อารมณ์ เป็นผล มีความจำได้มั่นคงเป็นทางดำเนิน หรือมีกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นต้น เป็นเหตุเกิดและเข้าใจว่า สตินั้นเป็นประดุจนายประตุ เพราะคอยระวังรักษาประตุทั้ง ๖ คือ ดวงตา (จักขุทวาร) เป็นต้น และผู้ประกอบด้วยสติดังกล่าวนี้เรียกว่า สติมา ผู้มีสติ ตามที่ระบุไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร

สติ เป็นหลักธรรมหนึ่ง ที่แทรกอยู่ในหมวดธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น สตินทริยในอินทริย ๕ สติพละ ในพละ ๕ สติสัมโพชฌงค์ในโพชฌงค์ ๗ สัมมาสติ ในมรรคมีองค์ ๘ และที่สำคัญคือ สติที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “อัปมาทะ” คือความไม่ประมาท พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า โส

^{๒๕} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๒., ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๒๕., ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๐๒.

ปนเส อตถโต สติยา อวิปวาโส นาม นิจจํ อุปฺภูตตายสติยา เจตํ นาม^{๒๖} แปลความว่า อันความไม่ประมาทนั้นนั้น โดยความหมายก็คือ การไม่อยู่อย่างปราศจากสติ และคำว่า ความไม่ประมาทนี้ เป็นชื่อของสติที่เข้าไปตั้งอยู่เป็นประจำนั่นเองบางแห่งท่านอธิบายว่า สติสมปชฌญโยเคน ปวตฺตา จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา อปฺปมาโท ชั้นที่มิใช่รูป ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ดำเนินไป โดยประกอบด้วยสติ และสัมปชัญญะ คือ ความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท หมายถึง ความมีสติตื่นตัวอยู่ตลอดเวลาไม่หลงลืมในการงานทั้งปวงและกล่าวตามคัมภีร์มหาสติปัฏฐานสูตรว่า เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อใกล้เสด็จดับขันธปรินิพพาน ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาสอนเป็นพุทธพจน์สุดท้ายว่า “อปฺปมาเทน สมปาเทถ” เธอทั้งหลายจงทำกิจทั้งปวงให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด^{๒๗}

พระพุทธโฆสจารย์ กล่าวว่าสตินั้นเป็นที่พึงประสงค์ในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อเหมือนเกลือที่ต้องใช้ในการปรุงอาหารทุกชนิด และเหมือนอำมาตย์ผู้รอบรู้การงานทั้งปวงย่อมเป็นผู้ที่ต้องประสงค์ในราชกิจทุกอย่าง เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมีพุทธพจน์ไว้ว่า สตินั้นมีประโยชน์ในที่ทั้งปวง เพราะจิตมีสติเป็นที่พึงสติกก็มีประโยชน์ในการระวังรักษา ปราศจากสติเสียแล้วการประคองจิตหรือการข่มจิตก็ไม่ได้^{๒๘}

อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นว่า สตินั้นเป็นกุศลเจตสิกหรือเป็นสังขารชั้นฝ่ายกุศล เป็นข้อธรรมสำคัญยิ่งช่วยให้สำเร็จประโยชน์ในทุกกรณี เพราะว่าสตินั้นช่วยให้ระลึกรู้สิ่งที่ทำได้ จำคำที่พูดไว้ถึงแม้ว่าเป็นเวลานานได้ ช่วยให้มีความยับยั้งชั่งใจ ควบคุมการกระทำ การพูด การคิดให้เป็นระเบียบ ไม่ผิดพลาด เปรียบเสมือนนายสารถิ ผู้มีความระมัดระวังควบคุมรถให้วิ่งไปถูกทาง ฉะนั้นสตินั้นเป็นเครื่องกันกระเสกเสถสัดต้นหาไม่ให้เกิดขึ้นในใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาหรือสติปัฏฐาน ๔ จำเป็นต้องใช้สติเข้ากำกับทุกขณะ เพื่อให้จิตจดจ่อตั้งมั่นอยู่กับสภาวะอารมณ์ปัจจุบัน ผู้ปฏิบัติจึงต้องปลุกฝังสติไว้ให้มั่น ซึ่งเรียกว่า สติปัฏฐาน

๓.๓.๒ การเจริญสติปัฏฐาน ๔

ก. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การพิจารณาเห็นกาย ในกายอยู่^{๒๙} ตามคู้รู้ทัน หมายถึง มีสติตามรู้สภาวะธรรมทางกาย เห็นในกายว่าเป็นกอง เป็นที่รวมแห่งอวัยวะใหญ่น้อยแบ่งเป็น ๖ หมวด คือ

๑) อานาปานสติ หมวดว่าด้วยการกำหนดลมหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้ายาว คือ ไปในที่สงัด นั่งขัดสมาธิ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก โดยอาการต่างๆ

๒) กำหนดอิริยาบถ คือ เมื่อยืน เดิน นั่ง นอนหรือร่างกายอยู่ในอาการอย่างไรๆ ก็รู้ชัดในอาการที่เป็นอยู่นั้นๆ

^{๒๖} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๖๖.

^{๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๐๗., ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๕๘.

^{๒๘} สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาสภมหาเถร), คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พระพุทธโฆสเถระ รัชกาลที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒๗.

^{๒๙} ดุรายระเอียดใน ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒.

๓) สัมผัสปัญญา คือ สร้างสัมผัสปัญญาในการกระทำทุกอย่าง เคลื่อนไหวทุกๆ อย่าง เช่น การก้าวเดิน การเหยียดมือ การเหยียดมือ นุ่งห่มผ้า กิน ต้ม เคี้ยว ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การตื่น การหลับ การพูด การนั่ง เป็นต้น

๔) ปฏิกุณฺณสิการ คือ พิจารณาร่างกายของตน ตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ซึ่งมี ส่วนประกอบที่ไม่สะอาดต่างๆ มากมายมารวมอยู่ด้วยกัน

๕) ธาตุมนสิการ คือ พิจารณาร่างกายของตน โดยให้เห็นแยกประเภทเป็นธาตุ ๔ แต่ละอย่างๆ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ

๖) นวสีวธิกา คือ มองเห็นศพที่อยู่ในสภาพต่างๆ กัน โดยระยะเวลา ๙ ระยะ ตั้งแต่ ตายใหม่ๆ ไปจนถึงกระดูกผุ แล้วในแต่ละกรณีนั้น ให้อ้อนมานึกถึงร่างกายของตนว่าจะต้องเป็นอย่าง นั้นเหมือนกัน

ข. เวทนานุปัสสนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตามดูรู้ทันเวทนา ๙ คือ เมื่อเกิดความรู้สึก สุข ทุกข์ อุเบกขา ทั้งที่เป็นชนิดสามิส (อิงอามิส คืออาศัยกามคุณ) และนิรามิส (ไม่อิงอามิส คืออิงเนกขัมมะ) ก็รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้นๆ

๑) เสวยสุขเวทนาอยู่ มีสติรู้ชัดว่า กำลังเสวยสุขเวทนา

๒) เสวยทุกขเวทนาอยู่ มีสติรู้ชัดว่า กำลังเสวยทุกขเวทนา

๓) เสวยอุทกขมสุขเวทนาอยู่ มีสติรู้ชัดว่า กำลังเสวยอุทกขมสุขเวทนา

๔) เสวยสุขเวทนามีอามิสอยู่ มีสติรู้ชัดว่า กำลังเสวยสุขเวทนามีอามิส

๕) เสวยสุขเวทนาที่ไม่มีอามิสอยู่ มีสติรู้ชัดว่า กำลังเสวยสุขเวทนาที่ไม่มีอามิส

๖) เสวยทุกขเวทนามีอามิสอยู่ มีสติรู้ชัดว่า กำลังเสวยทุกขเวทนามีอามิส

๗) เสวยทุกขเวทนาที่ไม่มีอามิสอยู่ มีสติรู้ชัดว่า กำลังเสวยทุกขเวทนาที่ไม่มีอามิส

๘) เสวยอุทกขมสุขเวทนามีอามิสอยู่ มีสติรู้ชัดว่า กำลังเสวยอุทกขมสุขเวทนามีอามิส

๙) เสวยอุทกขมสุขเวทนาที่ไม่มีอามิสอยู่ มีสติรู้ชัดว่า กำลังเสวยอุทกขมสุขเวทนาที่

ไม่มีอามิส^{๓๐}

ค. จิตตานุปัสสนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตามดูรู้ทันจิต ๑๖ ประการ คือ จิตของตนในขณะนั้นๆ เป็นอย่างไร เช่น จิตมีราคะ ไม่มีราคะ จิตมีโทสะ ไม่มีโทสะ ฯลฯ ก็รู้ชัดตามที่มีนเป็นอยู่ในขณะนั้นๆ

จิตที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน ในมหาสติปัฏฐานมี ๑๖ ดวงคือ

๑) สราคจิต จิตที่มีราคะ ได้แก่ โลก มุลจิต ๘ ดวง

๒) วิตรากจิต จิตปราศจากราคะ ได้แก่ กุศลจิต ๑๗ ดวง กับวิบากจิต ๓๒ ดวง

๓) สโทสจิต จิตมีโทสะ ได้แก่ โทสมูลจิต ๒ ดวง

๔) วิตโทสจิต จิตปราศจากโทสะ ได้แก่ กุศลจิต ๑๗ ดวง กับวิบากจิต ๓๒ ดวง

๕) สโมหจิต จิตมีโมหะ ได้แก่ โมหมูลจิต ๒ ดวง

๖) วิตโมหจิต จิตปราศจากโมหะ ได้แก่ กุศลจิต ๑๗ ดวง กับวิบากจิต ๓๒ ดวง

^{๓๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘/๓๑๓.

- ๗) สังขิตตจิต จิตหดหู่เชื่อมซึ่ม ท้อถอยจากอารมณ์ ได้แก่ จิตมีถิ่นะ มิทธะ
 ๘) วิกขิตตจิต จิตฟุ้งซ่าน ได้แก่ จิตที่สหระคตด้วยอุทัจจะ
 ๙) มหัคคตจิต จิตถึงความยิ่งใหญ่ ได้แก่ รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต
 ๑๐) อมหัคคตจิต จิตไม่ถึงความยิ่งใหญ่ ได้แก่ กามาวจรจิต
 ๑๑) สอตุตตรจิต จิตที่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ได้แก่ กามาวจรจิต
 ๑๒) อนตุตตรจิต จิตที่ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ได้แก่ รูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิต แม้ในจิตทั้ง
 ๒ อย่างนั้น ในอรรถกถา महाสติปัฏฐาน แก้วว่า รูปาวจรจิต จัดเป็นสอตุตตรจิต อรูปาวจรจิต เท่านั้น
 จัดเป็น อนตุตตรจิต
 ๑๓) สมาหิตจิต จิตตั้งมั่น ได้แก่ จิตเป็นอุปปจารสมาธิ หรืออัปนาสมาธิ
 ๑๔) อสมาหิตจิต จิตไม่ตั้งมั่น ได้แก่ จิตเว้นจากสมาธิทั้ง ๒ อย่างนั้น คือ เว้นจาก
 อุปปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ
 ๑๕) วิมุตติจิต จิตที่หลุดพ้น ได้แก่ จิตที่หลุดพ้นด้วย ตังควิมุตติ และวิกขัมภณวิมุตติ
 เท่านั้น ไม่ได้หมายความถึง สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ และนิสสรณวิมุตติ
 ๑๖) อวิมุตติจิต จิตไม่หลุดพ้น ได้แก่ จิตที่ปราศจาก ตังควิมุตติ และปราศจากวิกขัมภณ
 วิมุตติ ทั้ง ๒ อย่างนั้น^{๓๑}

ง. ธัมมานุปัสสนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตามดูรู้ทันธรรม คือ

- ๑) นิรวณ คือ เครื่องกันความดีรู้ชัดในขณะนั้นๆ ว่า นิรวณ ๕^{๓๒} แต่ละอย่างๆ มีอยู่ใน
 ใจตนหรือไม่ ยังไม่เกิดขึ้น เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว ละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นอีก
 ต่อไปอย่างไร รู้ชัดตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ
 ๒) ชันธ คือ กำหนดรู้ว่าชันธ ๕ แต่ละอย่าง คืออะไร เกิดขึ้นและดับไปได้อย่างไร
 ๓) आयตนะ คือ รู้ชัดในอายตนะภายในภายนอก แต่ละอย่างๆ รู้ชัดในสังโยชน์ที่
 เกิดขึ้น เพราะอาศัยอายตนะนั้นๆ รู้ชัดว่าสังโยชน์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วละเสียได้
 อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปอย่างไร
 ๔) โพชฌงค์ คือ รู้ชัดในขณะนั้นๆ ว่า โพชฌงค์ ๗ แต่ละอย่างๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่
 ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเต็มบริบูรณ์ได้อย่างไร^{๓๓}
 ๕) อริยสัจ คือ รู้ชัดอริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง ตามความเป็นจริงว่าเป็นอะไร เป็นอย่างไร

ในตอนท้ายของทุกข้อที่กล่าวมา มีข้อความอย่างเดียวกันว่า “ให้พิจารณาเห็นภายในกาย
 ภายใน (ของตนเอง) อยู่บ้าง พิจารณาเห็นภายในกายภายนอก (ของคนอื่น) อยู่บ้าง พิจารณาเห็นภายใน
 ในกายทั้งภายในภายนอกอยู่บ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไปในกายอยู่

^{๓๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, (กรุงเทพมหานคร:
 ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๖๔.

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖.

^{๓๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๕/๓๒๑.

บ้าง เธอมีสติปรากฏชัดว่า “กายมีอยู่” เพียงพอเป็นความรู้ และพอสำหรับระลึกเท่านั้น เธอเป็นอยู่อย่างไม่มีองอาศัย ไม่มีดีมันสิ่งใดๆ ในโลก”

๓.๓.๓ การกำหนดรู้การเกิดขึ้นของโลกเจตสิกในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๑) กายานุปัสสนา คือการ กำหนดรู้สภาวะสัมผัส คือโผฏฐัพพารมณ์แห่งวาโยธาตุอันกระทบที่ปลายจมูก หรือริมฝีปากบนพร้อมกับการรู้กายวิญญาณ เป็นการเจริญอานาปานสติ [ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก] เจริญวิปัสสนา ซึ่งการเจริญอานาปานสตินี้ พึงทราบว่าเป็นได้ทั้งสมถะและวิปัสสนา ขึ้นอยู่กับอารมณ์ที่มีสติรู้ว่าเป็นบัญญัติ หรือปรมาตถ์ หากรู้ลมหายใจโดยความเป็นบัญญัติ ภาวนานั้นก็ยังเป็นสมถะ ต่อเมื่อรู้โดยความเป็นปรมาตถ์แล้วเท่านั้น ภาวนาจึงได้ชื่อว่า เป็นวิปัสสนา ก็วิปัสสนาญาณนั้นย่อมรู้สภาวะลักษณะ าระยะ และปัจจุปัฏฐาน เป็นต้น ดังต่อไปนี้

(๑) ความตึงหย่อนที่ปรากฏเหมือนสิ่งที่ถูกดึงเข้าออก เป็นลักษณะพิเศษของวาโยธาตุ ภาษาบาลี เรียกว่า วิตถมณลกขณา^{๓๔}

(๒) ทำให้เคลื่อนไหวจากกระยะหนึ่งไปสู่อีกกระยะหนึ่ง เป็นกิจของวาโยธาตุ ภาษาบาลี เรียกว่า สมุทธีรณรสา

(๓) การผลัดกัน เป็นอาการปรากฏของวาโยธาตุ ภาษาบาลีเรียกว่า อภินิหารปจจุฏฐานา

การเกิดดับของลมหายใจเข้าออกย่อมประจักษ์แก่ผู้ที่ระลึกรู้ลมหายใจตามหลักการปฏิบัติวิปัสสนาดังกล่าวนี้ โยคินั้นย่อมรู้ชัดว่ามีเพียงกองลมที่เคลื่อนไหว ไม่มีบุคคล ตัวตน เรา เขา ผู้ปฏิบัติอยู่อย่างนั้นเป็นผู้ไม่ถูกตัดหาและทิวฐิเข้าอิงอาศัยและไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก] “นี่เป็นบทลงท้ายของพระสูตร” ดังนั้นผู้วิจัยจึงตั้งหัวข้อ การกำหนดรู้การเกิดขึ้นของโลกเจตสิกในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน “เป็นต้น”

ในการเจริญสติปัฏฐานคำว่าสติ สติในการปฏิบัติมี ๒ ชั้น คือสติในการยังกิเลสขึ้นหนึ่งกับสติที่ยังบัญญัติอีกชั้นหนึ่ง สติยังกิเลสเป็นอย่างไร ถ้าเป็นไปในทางตา คือขณะใดที่มองเห็นรูปใดรูปหนึ่งแล้วเกิดความชอบใจบ้าง เกิดความไม่ชอบใจบ้าง ถ้าไม่มีสติก็คงมองคงฟังไปกิเลสก็เกิดต่อเนื่องกันไป แต่ถ้าเมื่อรู้ตัวว่านี่เรามองแบบอภิชาตเพ่งเล็งอย่างได้โลภะรู้ตัวว่าโลภะเกิดแล้วหยุดได้ นั่นคือสติ ในขณะที่กำหนดรู้ว่าเป็น ความชอบใจก็ให้กำหนดว่า ชอบใจหนอๆ จนกว่าความชอบใจนั้นจางไปหายไป “ซึ่งเป็นขั้นตอนของการกำหนดรู้การเกิดขึ้นของโลกเจตสิก” หรือมองแล้วไม่ชอบใจ ถ้ายังแพ้ กิเลสอยู่ก็ยังไม่ยอมมองต่อแล้วก็ไม่ชอบใจต่อ แต่ถ้ามีสติต้องหยุดได้ ต้องสงบได้ นั่นคือสติของการกำหนดรู้โลกเจตสิก ก็ทำให้คนที่เจริญสติปัฏฐานถ้าไม่เคยเจริญสติในชั้นสำรวมอินทรีย์แล้ว จะกระทำไม่ได้ เพราะสติปัฏฐานลึกกว่าอยากว่า คือต้องยังทั้งหมดชั้นสติสำรวมอินทรีย์ยังครั้งหนึ่งหมายความว่า ถ้ามองแล้วเกิดอกุศลเกิดกิเลส เกิดโทษแล้วยังได้ ถ้ามองแล้วรู้ว่าเกิดประโยชน์มองแล้วได้กุศลเกิดกุศลไม่ต้องยัง ผู้ที่จะเจริญสติปัฏฐานได้จึงหมายถึงว่า ผู้นั้นเคยยังบ่อยๆ ด้วยอินทรีย์สังวร เคยยังอยู่เสมอๆ จนคุ้นเคยสติคุ้นเคยการยัง หรือในขั้นหยาบกว่านี้ก็คือขณะใดถ้าจะกระทำ

^{๓๔} จำรุธย ธรรมดา พระไตรปิฎกนิสสยะ มหาสติปัฏฐานสูตร, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้าหน้า ๒๕.

บาปทุจริตทางกายแล้วยังได้ทางวาจาแล้วหยุดพูดได้อย่างน้อยที่สุดเมื่อรู้สึกไม่พอใจแล้วอย่าพูดหนึ่ง
อยู่ นั่นคือมีสติในระดับเบื้องต้นเท่านั้น แต่ถ้ายังไม่ได้อย่างว่าจะเจริญสติปัฏฐานเลย ขึ้นระดับความ
เป็นโทษทางกายทางวาจาก็ทำไม่ได้แล้วนี้เป็นขั้นแรกที่สุด ขั้นการสำรวมอินทรีย์เป็นขั้นกลางยัง
ครึ่งหนึ่ง โดยที่กิเลสที่เกิดขึ้นในใจเรานี้ไม่มีใครรู้เราเท่านั้นที่รู้ ไม่มีใครมาบอกให้เราฟัง เพราะไม่มีใคร
รู้ แต่ทางวามีคนบอกให้เราฟังได้ ทางกายมีคนบอกให้เราฟังได้ ทางใจนี้ไม่มีใครบอกให้เราฟัง ขณะ
ได้ยินเสียงไม่มีใครรู้ว่าเราไม่พอใจในเสียงนั้นตัวเราเท่านั้นที่รู้ ถ้าเราต้องคอยให้คนอื่นบอกอยู่เสมอเรา
ก็ยังไม่ดี เราก็ไม่ฟัง เพราะเรารู้สึกว่าไม่มีใครรู้ อย่างนั้นเจริญสติปัฏฐานไม่ได้จิตยังหยาบอยู่ ก็ต้องฝึก
ยิ่ง ฝึกสำรวมอินทรีย์ก่อน แต่จะให้สำรวมอินทรีย์จนครบถ้วนจนบริบูรณ์ก็ไม่ว่าวันไหนจะได้เจริญสติ
ปัฏฐานก็ต้องควบคู่กันไปโดยตั้งใจยังสำรวมอินทรีย์อยู่เสมอ แล้วฝึกเจริญสติยังบัญญัติทั้งหมด พอเริ่ม
สังเกตได้ว่า เราสามารถจะยังการอยากรู้อยากเห็นได้ ยิ่งว่าการมองแล้วเกิดประโยชน์ หรือมองแล้วเกิด
กิเลส ถ้ารู้ว่าจะเสียวมาดูแล้วเกิดกิเลสแล้วยังได้เอาชนะกิเลสได้ ไม่ยาก กระทำได้ง่ายอย่างนี้เหมาะ
ดีที่จะเจริญสติ แต่ถ้าว่าไม่มีใครรู้ว่าเราเสียวมาทางนี้ อย่างนี้จิตเราหยาบยังต้องฝึกอีกมากยังฝึก
อยากอยู่ การเจริญสตินั้นอยากกว่านี้มากถ้าไม่เข้าใจในการเจริญสติ หรือไม่คุ้นเคยในการเจริญสติ แม้
อยู่กับธรรมะตลอดชีวิตก็จะไม่เข้าใจในการเจริญสติปัฏฐานขั้นต้นสุด คือยังบัญญัติ^{๓๕}

การเจริญสติปัฏฐานไม่สามารถเข้าใจได้ด้วยการอ่าน การคิด การนึกไปตามคำพูดเพราะ
สิ่งที่เรารู้นั้นเราเคยรู้แบบที่เราคิดมาเราไม่เคยรู้แบบหยุดคิด ก็ทำให้การปฏิบัติถ้าไม่เข้าใจก็จะทำให้
ยิ่งคิดหนักเข้าไปอีก อะไรคือการคิดหนัก พอเรียนมารูปมีแต่รูปเดินไป เดินไปเราก็คิดว่ารูปเราเดิน
หนักกว่าเดิมเข้าไปอีกเดิมก็ตัวเราเดินก็หนักอยู่แล้ว พอมารูปเราเดินหนักกว่าเพราะเป็นตัวเราเดิน
รู้สึกตัวเราเดินแต่คิดว่ารูปเราเดิน หรือเดินก็หนักอยู่แล้วก็มากอยู่แล้วเท่าคนธรรมดาอยู่แล้ว ยังมา
คิดย่ำบางส่วนอีกว่าเท้ากำลังก้าวไป ฟันนี้กำลังเดิน ฟันนี้คู้ ฟันนี้เหยียด ร่างกายเราตรงแบบนี้มานึก
หนักกว่าเก่าเข้าไปอีก ทบทวนร่างกายตั้งแต่เท้าจรดศีรษะแล้วก็นึกว่านี่คือสติ นี่เป็นรูป คิดในใจตลอด
จะเพิ่มพูนบัญญัติทั้งสองอย่างคือ ๑ อรรถบัญญัติทั้งภาพที่นึก ๒ สัททบัญญัติ^{๓๖} ทั้งชื่อที่กำกับที่เรียก
เข้าไปที่เข้าเข้าไปกับติดหนักกว่าคนธรรมดาที่ไม่ได้ปฏิบัติ การเจริญสติเป็นของยากสำหรับผู้ที่ไม่รู้ แต่
ง่ายที่สุดสำหรับคนรู้ ถ้าโดยทั่วไปแล้วศึกษาธรรมะง่ายกว่า เพราะศึกษาแล้วก็คิดตามแล้วก็จำ แล้วก็
เข้าใจ คือได้ความรู้ขึ้น แต่ปฏิบัติยาก เพราะปฏิบัติไม่ใช่จะนับคำนวณเอาว่าเราเรียกกี่วันจะได้
หนังสือกี่หน้า แต่ถ้าเจริญสติได้การปฏิบัติจะง่ายกว่าเพราะไม่ต้องจำ เรียนกลับยากกว่าเพราะต้องจำ
ต้องท่อง ก็คล้ายๆ กับการรู้ ถ้ารู้โดยบัญญัติแล้ว พอมองมาที่ไร้มองมา นี่คือหนังสือ นี่คือสีแดง นี่คือ
สีขาวง่าย แต่จะให้ยิ่งคือสืตามองตรง แต่จะไม่เพ่งมามากถ้าไม่เคยฝึก แต่ถ้าเคยฝึกแล้วสืตามแต่ไม่
จ้องไปง่ายกว่าเพราะไม่ต้องทำอะไรมีสติเฉยๆ ก็รับได้ ที่จ้องไปยากกว่าเพราะต้องสงสายนอกไป
ว่าอยู่ไหน ต้องแปลอีกสีขาว สีแดง ต้องมีกระบวนการมากมายกว่าจะรู้ว่านี่หนังสือหนึ่งเล่ม

ในการเจริญสติในคำว่าเห็นกายในกาย ในความหมายนี้ ถ้าไม่เข้าใจสภาวะกายแล้ว ก็จะ
คิดถึงร่างกายก่อนแล้วก็อยู่กับร่างกายนี้แหละ เดินเราก็รู้อยู่แล้วว่าเราเดิน เราก็กำหนดเดิน บางครั้งก็

^{๓๕}. พรชัย เจริญดำรงเกียรติ, ปฏิบัติธรรมตามพระไตรปิฎก: [ออนไลน์], แหล่งที่มา:
<http://www.putbhaddanta.crg/> [๒๐ มิ.ย.๒๕๖๐].

^{๓๖}. เรื่องเดียวกัน

แถมไปในบัญญัติต่างๆ เช่นชาวเดินบ้าง ช้ายเดินบ้าง ตัวเราเดินบ้าง เป็นรูปเดินบ้าง อากาเรเดินบ้าง คิดไปต่างๆ นานา ก็ทำให้ในการปฏิบัติถ้าผู้ปฏิบัติกำหนดไม่ถูกจะไม่มีโอกาสสอดคล้องกับธรรมะที่เรียนเลย จะไม่มีโอกาสเข้าใจธรรมะและไม่สามารถจะเชื่อมโยงระหว่างธรรมะที่ศึกษา กับธรรมะที่นำมาปฏิบัติให้สอดคล้องกันได้เลย ก็จะไปสู่หนทางที่ว่าเรียนก็ไปอย่างหนึ่งปฏิบัติก็ไปอย่างหนึ่ง หลุดพ้นก็ไปอีกอย่างหนึ่งไม่เกี่ยวข้องกันเลย กลายเป็นต้องบอกทุกชั้นว่านี่เรียนๆ นี่ปฏิบัติอยู่นะ นี่หลุดพ้นแล้วนะ ได้ญาณชั้นนี้ ชั้นนั้นแล้วนะทุกอย่างนำไปสู่วิธีเดียวกันคือบอก นึกคิด แต่แท้ที่จริงแล้วแค่บัญญัติเท่านั้นไม่ใช่สิ่งที่เป็นปติเวท คือแทงตลอด การแทงตลอดหมายความว่าเดิมมีตนอยู่ติดขัดอยู่ แต่แทงตลอด ดังนั้นถ้าปฏิบัติแล้วยังรู้วิธีเดิมๆ จะแทงตลอดได้อย่างไร ถ้าเดิมเข้าใจแบบไหนเข้าใจวิธีการแบบไหนพอมานำปฏิบัติก็นึกแบบนั้น วิธีการแบบนั้น อย่างนี้จะเรียกว่าแทงตลอดไม่ได้ ก็เป็นการนึกแล้วรู้เหมือนกัน นึกในบัญญัติคำพูดเหมือนกัน จะเรียกอริขมะเข้าถึงอย่างยั้งไม่ได้เพราะเป็นการคิดเหมือนกัน เป็นวิธีการเดียวกัน ดังนั้นการเจริญสติ ถ้าเข้าใจการปฏิบัติแล้วเป็นของง่ายที่สุด แต่ถ้าไม่เข้าใจแล้วหาตลอดชีวิตยังไม่เจอ ยิ่งห่างไกลออกไปทุกที ในการเจริญสติปฏิฐานกำหนดกายเห็นภายในกาย ถ้าว่าโดยสภาวะของผู้ปฏิบัติแล้ว มีความต่างคือ บางคนกำหนดรูปก่อนเห็นรูปก่อนแล้วเห็นนามทีหลัง บางคนกำหนดนามก่อนเห็นนามก่อนแล้วเห็นรูปทีหลัง บางคนมีปัญหาเร็วเห็นรูปนามควบคู่พร้อมกันไป ผู้มีปัญหาเห็นรูปนามควบคู่กันไปพร้อมเพียงกันไป ตัวอย่างเช่น พระสารีบุตรธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ^{๓๗} แต่ธรรมนี้ที่รู้ปณามแล้ว เกิดแต่เหตุ ก็เหตุปัจจัยแล้วทั้งรูปทั้งนาม เกิดดับก็วิปัสสนาแล้วนี่คือคนมีปัญหา บางคนฟังชั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ กำหนดได้ต่อเนื่องกันไป ทั้งรูปทั้งนาม บางคนฟังอริยสัจสี่ แค่อุปาทานชั้น ๕ นั้นแหละก็กำหนดรูปนามได้ บางคนรู้นามก่อนรู้รูปทีหลัง

สติพิจารณาเห็นกายนี้ ตามที่ตำราอยู่ ตามที่เป็นไปอยู่โดย ความเป็นธาตุว่า^{๓๘} ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลมมีอยู่ในกาย ตามความเป็นจริง กายทั้งปวง กำหนดรู้กายอันเป็นภายนอก กายอันเป็นภายใน (ภายในได้แก่กายลม คือ หายใจเป็นสิ่งปรุงแต่งกาย) ลมหายใจเข้าลมหายใจออกมีความสัมพันธ์กับพอง-ยุบ พองอาศัยลมหายใจเข้าจึงเกิดขึ้น ยุบอาศัยลมหายใจออกจึงปรากฏ เพราะฉะนั้น พอง-ยุบ จึงมีความสัมพันธ์กันกับลมหายใจเข้า-ออก โยคีบุคคลจะกำหนดเอาส่วนไหน บริกรรมภาวนา ก็ได้ ไม่ถือเอาเป็นประมาณ เหตุผลก็อยู่ตรงที่ว่า ทำตามจริตของบุคคล การกำหนดอาการเคลื่อนไหวตามอริยาบถ ๔ ยืน เดิน นั่ง นอน อริยาบถย่อย คู้เหยียด ก้มเงย ต้มกิน เคี้ยว กลืน ฯลฯ เทคนิคหนึ่งที่จะช่วยให้การฝึกสติได้เป็นอย่างมากก็คือ การเดินจงกรม

พระอรธรรกถา คือ พระอรหันต์ทั้งหลายอธิบายว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสติปฏิฐาน ๔ เพื่อประโยชน์ในการละอกุศลของบุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคลบางพวกเป็นผู้มีตัณหาจริตอย่างหยาบ บุคคลบางพวกเป็นผู้มีตัณหาจริตอย่างละเอียด บุคคลบางพวกเป็นผู้มีทิฐฐิความยึดอย่างหยาบ บางพวกเป็นผู้มีทิฐฐิความยึดอย่างละเอียด บุคคลผู้มีตัณหาอย่างหยาบคือ มีตัณหาชนิดพอใจอยากได้ปรารถนายิ่งกันในกาย ยินดีในกายตนบ้าง ในกายผู้อื่นบ้าง บุคคลผู้มีตัณหา อย่างละเอียด คือผู้ที่มีความยินดีพอใจอยากได้ไฝหาสุขเวทนา แสวงหาสุขเวทนา เมื่อได้ก็ยินดีพอใจยึดติด เมื่อไม่ได้ก็ขัด

^{๓๗} พรชัย เจริญดำรงเกียรติ, ปฏิบัติธรรมตามพระไตรปิฎก: [ออนไลน์],

^{๓๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๗.

เคื่องใจ บุคคลบางพวกเป็นผู้ที่มีทิฐิอย่างหยาบยึดเอาจิตว่าเป็นตน เรามีจิต เราเห็น เราได้ยิน เรามีจิตโลภบ้าง โกรธบ้าง หลงบ้างจิตเราสงบบ้าง จิตเราไม่สงบบ้าง บางคนมีทิฐิอย่างละเอียดยึดเอาธรรมว่าเป็นของตน ธรรมคือเรามีศรัทธาบ้างไม่มีศรัทธาบ้าง เรามีศรัทธามากบ้างน้อยบ้าง เรามีสติ น้อยบ้างมากบ้าง เรามีโลภะโทสะโมหะมากบ้างน้อยบ้าง ยึดเอาเจตสิก คือธรรมว่าเป็นตนเป็นของตน

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงแสดงสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐานเพื่อละตัณหาจริตอย่างหยาบ ผู้ที่มีตัณหาจริตอย่างหยาบคือ ยินดียิ่งนักปรารถนายิ่งนักแสวงหายิ่งนักในกาย เมื่อกำหนดกายแล้วเห็นกายโดยความเป็นสภาวะว่าจากเดิมที่เราแสวงหายินดีติดใจอยากได้นั้นแท้จริงแล้วไม่ใช่ตนของตนเลยที่หามานั้นสูญเปล่า กายสภาวะนี้นำไปสู่ความพ้นทุกข์ แต่กายบัญญัตินั้นเป็นสิ่งที่ขัดข้องมีแต่ความเสื่อม พอปฏิบัติมาได้สักระยะหนึ่งแล้วได้ไปประสบกับบุคคลที่แรงที่ตัวเองไม่เคยมี คือเมื่อก่อนนั้นสติเกิดช้าแต่ตอนนี้สติเกิดง่ายที่สุด เมื่อคิดเท่านั้นเห็นความกระจำง้างของสภาวะธรรมก็เกิด จึงเชื่ออย่างสนิทใจว่ามาถูกทางแล้ว เพราะได้เห็นความสงบเห็นสติที่ต่อเนื่อง เห็นจิตที่ไม่มีกิเลส เป็นเหตุแห่งความเปลือยใจว่าเรามีสติ ดีใจว่าเราเกิดปัญญา ดีใจว่าจิตเราสงบไม่มีกิเลส เกิดปิติแล้วก็ดีใจว่าเราเดินทางถูกแล้ว ไปย่ำด้วยโลภะ ย่ำด้วยทิฐิในสภาวะธรรมจึงเกิดการติดขัดเนิ่นช้าด้วยโลภะ ด้วยทิฐิ ด้วยมานะ ดีใจที่ได้ ยึดมั่นว่าเราได้ ทงตนว่าเราได้เหนือคนอื่น ต่อเมื่อใดปัญญาที่รู้แจ้งชัดแม้สติก็เป็นไตรลักษณ์ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นควรเห็นแจ้งในสติด้วยการเห็นไตรลักษณ์ แม้ปัญญาก็มีอาการของไตรลักษณ์ ไม่ควรไปยึดไม่ควรไปยึดควรกำหนดเฉพาะที่เป็นปัจจุบัน ปิติไม่ใช่ที่พึง ปัสสัทธิไม่ใช่ที่พึง อธิโมกข์ไม่ใช่ที่พึง อุเบกขาไม่ใช่ที่พึง แต่สติที่เห็นในสภาพเหล่านั้นนั่นเองเป็นที่พึงสภาวะใดที่จะเกินกว่าสติสำคัญกว่าสตินั้นไม่มี สติจึงเกิดขึ้นใหม่ปัญญาจึงรู้แจ้งทุกๆ สภาวะไม่ติดในอุปกิเลสเหล่านี้แม้เป็นบุคคลจึงพ้นอุปสรรคดำเนินไปสู่มรรคปฏิบัติทางเพื่อสำเร็จมรรคโดยส่วนเดียว^{๓๙}

๓.๓.๔ การกำหนดรู้การเกิดขึ้นของโลกเจตสิกในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการเจริญเวทนานุปัสสนาที่เกี่ยวกับสุขไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่าในเวลาเสวยสุขเวทนาคือมีความรู้สึกเป็นสุข พึงรู้สภาวะนั้นโดยมีสติรู้ว่า “สุข” ถ้าสามารถรู้ด้วยวิธีนี้ได้อย่างต่อเนื่อง ในไม่ช้าก็จะสามารถรู้สุขเวทนานั้นตามความเป็นจริง สุขเวทนาคือความรู้สึกเป็นสุขทางกาย อันได้แก่ ความโล่ง เบาสบายและความรู้สึกเป็นสุขทางใจ อันได้แก่ ความยินดีเบิกบาน โสมนัสยินดีความจริงแล้วแม้แต่เด็กที่ยังไม่หย่านม หรือคนทั่วไปก็รู้ได้ว่าเป็นสุข แต่เป็นความรู้โดยความมีตัวตนว่า “ตนเป็นสุข” และเข้าใจผิดคิดว่าความสุขนี้ ก็เป็นของเที่ยงไม่แปรปรวนและเป็นการรู้แบบสามัญทั่วไป มิใช่เป็นการรู้แบบที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมุ่งหมายเอาในการเจริญมหาสติปัฏฐาน การรู้ของบุคคลทั่วไปนั้นไม่สามารถที่จะหยั่งรู้สุขเวทนาในทุกขณะที่สุขนั้นเกิดขึ้นได้โดยส่วนใหญ่แล้ว จิตใจจะชานไปในอารมณ์ต่างๆ แม้บางครั้งจะรู้บ้าง แต่ก็ไม่จริงคือไม่รู้ว่าเป็นเพียงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นมาตามเหตุตามปัจจัย จึงไม่อาจละอัตตสัญญาได้ ความสำคัญว่ามีตัวตน ผู้ปฏิบัติที่รู้เวทนาตามความเป็นจริงย่อมรู้ชัดว่ามีเพียงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นจากระยะหนึ่งไปสู่อีกระยะหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนไม่ใช่เราไม่ใช่ของเรา จึงไม่สามารถละตัณหาและมิจฉาทิฐิได้ สำหรับผู้รู้สุขเวทนาอยู่แบบที่วานี้ การรู้นั้นไม่ใช่วิปัสสนาญาณและย่อมไม่

^{๓๙} พรชัย เจริญดำรงเกียรติ, ปฏิบัติธรรมตามพระไตรปิฎก: [ออนไลน์],

สามารถที่จะอาศัยการรู้ดังกล่าวเป็นฐานเพื่อเจริญวิปัสสนาญาณให้บังเกิดขึ้นในชั้นสันดานของตนได้
สรุปว่า การรู้เช่นบุคคลทั่วไปตั้งแต่เด็กเล็กถึงผู้ใหญ่ผู้นั้น ยังไม่ใช่การรู้ที่เรียกว่า สติปัญญาญาณ ทាំងนี้
เนื่องจากการรู้ที่ปราศจากวิปัสสนาญาณและสติสัมปชัญญะ นั้นเอง ดังนั้น การที่พระผู้มีพระภาค
เจ้าท่านทรงแสดงการรู้สุขเวทนาและเวทนาอื่นๆ เช่น ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา จึงมิได้เกี่ยวข้องกับ
การรู้สุขทั่วๆ ไปแต่มุ่งถึงการรู้สำหรับผู้เพียรพยายามมีสติรู้อย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งสามารถรู้ชัด
สภาวะของสุขเวทนานั้น ในการรู้สุขทั่วๆ ไปเมื่อมีความสุขเกิดขึ้นก็จะมีเรา มีตัวเรา เป็นตัวเป็นตนที่
เป็นสุขยึดมั่นด้วย “ตัณหา” โลภะ^{๔๐}

ทุกขเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกายซึ่งเรียกว่า กายิกทุกข์ เช่น ความเจ็บ ปวด
เมื่อย ชา คั้น ร้อน เย็น จุกเสียด เหนื่อย หรือความรู้สึกเป็นทุกข์ทางใจเรียกว่า เจตสิกทุกข์หรือ
โทมนัส เช่น ความเศร้าโศก เสียใจ กลัว ไม่สบายใจ ร้อนใจ วิตกกังวล ผู้ปฏิบัติควรรู้ทุกขเวทนาตาม
อาการนั้นๆ ว่า เจ็บ ปวด เมื่อย ชา คั้น ร้อน เย็น จุกเสียด เหนื่อย หรือเศร้าโศก เสียใจ กลัว ไม่สบาย
ใจ ร้อนใจ ห่วง กำหนดรู้ตามสภาวะลักษณะของทุกขเวทนา ไม่มีเราที่เป็นทุกข์ไม่ใช่ตัวเราที่เจ็บปวด
เมื่อยเป็นต้นนั้นผู้ที่กำหนดรู้ทุกขเวทนาอดทนตามรู้ว่า ปวดหนอยๆ ย่อมสามารถรู้สภาวะลักษณะ
กล่าวคือความทนได้ยากของทุกขเวทนาและสามัญลักษณะกล่าวคือ ไตรลักษณ์ได้ แม้จะไม่ทราบว่าเป็น
นี้เรียกว่าทุกขเวทนา ก็จัดว่าได้รับรู้สภาวะที่แท้จริงของทุกขเวทนาแล้ว

การรู้อุเบกขาเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นกลาง ไม่สุขไม่ทุกข์ในบาลีเรียกว่า อทุกขมสุข
เวทนา ก็อุเบกขาเวทนานี้หากเป็นมันหบุคคลผู้เริ่มต้นเจริญวิปัสสนาใหม่ๆ แล้วจะไม่ประจักษ์ชัดเจน
คือ ยากที่จะรู้ด้วยปัจจัยขญาณเหมือนสุขเวทนาและทุกขเวทนาได้ “อุเบกขาเวทนาเป็นสิ่งที่รู้ได้ยาก
เหมือนอวิชา” จะอย่างไรก็ตามโดยผิวเผินแล้วเราอาจคิดว่าอุเบกขาเวทนาและอวิชาสามารถรู้ได้
ด้วยสุตมยญาณ ซึ่งก็ไม่เห็นจะยากอะไร แต่นั้นเป็นการรู้ด้วยสุตมยญาณ แต่หากเป็นการรู้ด้วยปัจ
จักขวิปัสสนาญาณแล้ว ย่อมเป็นการยากยิ่ง อุเบกขารู้ยากว่าสุขและทุกข์ ส่วนอวิชาารู้ยากกว่าโลภะ
และโทสะ เช่นเวลาเกิดโลภะและโทสะนั้นมีอวิชาเกิดร่วมด้วยโดยทำหน้าที่ปกปิดโทษของความโลภ
และความโกรธทำให้บุคคลพอใจที่จะโลภและโกรธ จึงยากที่ผู้ปฏิบัติจะสามารถทะลายความมืดคือ
อวิชานี้ได้ อุเบกขาก็เช่นเดียวกัน ย่อมไม่ประจักษ์ในเวลาปกติ แต่จะปรากฏขึ้นหลังจากสุขเวทนา
หรือทุกขเวทนาหายไปแล้ว จะอย่างไรก็ตามเมื่อผู้ปฏิบัติบรรลิวิปัสสนาขั้นสูงแล้ว อุเบกขาเวทนาอาจ
ปรากฏชัดในบางคราวผู้ปฏิบัติพึงกำหนดรู้อุเบกขาเวทนาว่า “เฉยหนอยๆ” ซึ่งเกี่ยวกับการรู้อุเบกขา
เวทนาที่รู้ได้ยาก ไม่ปรากฏชัดประจักษ์ความมืด อุเบกขาเวทนานั้นปรากฏแก่ผู้เข้าใจโดยนัยดังนี้ว่า
อุเบกขาเวทนามีอาการวางเฉยเป็นกลางในลักษณะปฏิเสธความชอบใจหรือไม่ชอบใจเกิดขึ้นในเวลา
ที่สุขเวทนาหรือทุกขเวทนาหายไป เหลือไว้แต่เพียงสภาวะความรู้สึกเฉยๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ เป็นสภาวะที่
เกิดความรู้สึกกลางๆ นั้นแหละคืออุเบกขาเวทนา

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกสุขเวทนาออกเป็น ๒ อย่าง คือ สามิสสุข คือสุขอิงอามิส
กล่าวคือกามคุณ และนिरามิสสุข^{๔๑} คือ สุขไม่อิงอามิสกามคุณ สุขอิงกามคุณหรือสามิสสุข หมายถึง

^{๔๐} จำริญญ ธรรมดา, พระไตรปิฎกนิสสยะ มหาสติปัญญาสูตร, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด
ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๐.

^{๔๑} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๕/๓๑๕.

ความพอใจเกี่ยวกับกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสอันได้แก่ สิ่งที่ตนรักพอใจซึ่งอยู่ภายในและภายนอกร่างกายในบางแห่งเรียกว่า เคหสิตโสมนัส คือ โสมนัสสองเรือน โสมนัสประเภทนี้มี ความเพลิดเพลिनต่ออารมณ์ต่างๆ เช่นต่อรูปที่พบเห็นในเวลารับเอารูปที่สวयงามเป็นอารมณ์ หรือ ชอบใจเสียงในเวลารับเอาเสียงที่ไพเราะเป็นอารมณ์ผู้ปฏิบัติพึงกำหนดตามรู้ความชอบใจนั้นโดยมีสติรู้ว่า “ชอบหนอ” เป็นการกำหนดรู้เท่าทันเพื่อมิให้เกิดโลภะความพอใจหรือชอบใจ เมื่อเสวยสุขเวทนา อิงกามคุณ ย่อมรู้ชัดว่าเสวยสุขเวทนาอิงกามคุณอยู่

นิรามิสสุขผู้เจริญวิปัสสนาโดยการตามรู้สภาวะธรรมที่มาปรากฏทางทวารทั้ง ๖ อย่าง ต่อเนื่องอยู่นั้น เมื่อญาณแก่กล้าแล้วย่อมประจักษ์เห็นความเกิดดับของอารมณ์ปัจจุบันเหล่านั้น นับว่า ได้หยั่งรู้ความไม่เที่ยงคืออนิจจัง ย่อมอนุมานรู้ว่าแม้อารมณ์ ๖ ที่เป็นอดีตและปัจจุบันทั้งหมด ก็มี สภาวะไม่เที่ยงเช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติดังกล่าวย่อมเกิดความปิติและโสมนัส ความปิติโสมนัสนี้เรียกว่า นิรามิสสุข หมายถึงความสุขที่เกิดขึ้นโดยไม่อิงกามคุณ ในบางครั้งยังเรียกว่า เนกขัมมสิตโสมนัส คือ โสมนัสสองเนกขัมมกุศลกล่าวคือวิปัสสนา เมื่อผู้ปฏิบัติทราบความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความคลาย ความดับของรูปทั้งหลายแล้วเห็นด้วยปัญญาตรงตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า รูปในกาลก่อนและใน บัดนี้นั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาย่อมเกิดโสมนัสขึ้น โสมนัสเช่นนี้เรียกว่า เนกขัมมสิตโสมนัสกล่าวคือโสมนัสที่อาศัยเนกขัมมกุศลกล่าวคือวิปัสสนา ในญาณหยั่งรู้ความเกิดดับ ปิติโสมนัสนี้มักปรากฏชัด ชนิดที่ปัจเจกธรรมใดๆ ก็ไม่สามารถสกัดกั้นได้ ผู้ปฏิบัติพึงมีสติตามกำหนด รู้ปิติโสมนัสโดยมีสติรู้ว่า “ชอบหนอ” หรือสุขหนอ” ก็จะหยุดยั้งความชอบที่เป็นโลภะได้ เมื่อเสวยสุข เวทนาที่ไม่อิงกามคุณ ก็ย่อมรู้ชัดว่ากำลังเสวยสุขเวทนาที่ไม่อิงกามคุณอยู่

หรือบางท่านก็ไม่ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติธรรมเท่าที่ควรจึงเกิดความเสียใจที่ เกี่ยวกับวิปัสสนา ความเสียใจประเภทนี้เรียกว่า นิรามิสทุกข์ คือทุกข์ไม่อิงกามคุณ ในบางครั้งเรียกว่า เนกขัมมสิตโทมนัส คือโทมนัสสองวิปัสสนาในขณะที่ทุกข์ดังกล่าวเกิดขึ้นนั้น ผู้ปฏิบัติพึงมีสติกำหนดรู้ ว่า “เสียใจหนอ” เมื่อเสวยทุกข์เวทนาที่ไม่อิงกามคุณอยู่ ก็ย่อมรู้ชัดว่ากำลังเสวยทุกข์เวทนาที่ไม่อิง กามคุณอยู่ การรู้เวทนาภายในภายนอกและทั้งภายในและภายนอกนั้น พึงทราบโดยนัยเดียวกันในทุก ขณะที่ผู้ปฏิบัติรู้ทุกข์เวทนานั้นการรู้เห็นสภาวะที่เวทนานั้นเกิดแล้วเกิดเล่า เรียกว่าเป็นการรู้สมุทัย กล่าวคือการเกิด ส่วนการรู้เห็นถึงการดับของเวทนานั้น ท่านเรียกว่าเป็นการรู้เห็นวยะกล่าวคือการดับ นอกจากนี้แล้ว คำว่า สมุทยะและวยะ ยังหมายรวมเอาถึงเหตุแห่งการเกิดและเหตุแห่งการดับของ เวทนานั้นด้วย แม้การเห็นธรรมที่เป็นเหตุเกิดและเหตุดับของเวทนานั้น ท่านก็เรียกว่าเป็นการเห็น สมุทยะและเห็นวยะของเวทนาด้วยตามลำดับเช่นในกรณีที่ท่านเห็นว่าเนื่องจากได้ประสบกับอารมณ์ที่จิต ปรารถนา (อิฏฐารมณ์) จึงเกิดสุขเวทนา หากไม่มีอารมณ์ดังกล่าว สุขเวทนาจึงไม่เกิด เนื่องจากได้ ประสบกับอารมณ์ที่จิตไม่ปรารถนา (อนิฏฐารมณ์) จึงเกิดทุกข์เวทนา หากไม่มีอารมณ์ดังกล่าวก็หาได้ เกิดทุกข์เวทนานั้นไม่ เนื่องจากได้ประสบกับอารมณ์กลางๆ (มัชฌัตตารมณ์) จึงเกิดทุกขมสุขเวทนา (อุเบกขาเวทนา) หากไม่มีอารมณ์ดังกล่าว อทุกขมสุขเวทนาหาไม่ เนื่องจากมีกรรมที่ได้ทำไว้ในปาง ก่อน สุข ทุกข์ อุเบกขาจึงมี หากไม่มีกรรมเก่าดังกล่าว เวทนาเหล่านั้นก็หาไม่ เนื่องจากโมหะหรือ

อวิชชาดับบังอยู่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ อุเบกขาจึงเกิดขึ้น หากสามารถจัดอริชาได้แล้วเวทนาเหล่านั้นก็หาไม่^{๔๒}

ผู้ยังเห็นความเกิดดับของเวทนาอย่างนี้ ย่อมเกิดสตรัสรู้ว่ามีเพียงความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือวางเฉย ไม่มีบุคคล เรา ของเรา บุรุษ สตรี ผู้นั้นย่อมข้ามพ้นสังขารขณนิमितและสัจฐานบัญญัติปราศจากความยึดมั่นสิ่งใดๆ ในโลก กล่าวคืออุปาทานขันธ ผู้นั้นย่อมเข้าไปตั้งสติว่าเวทนามีอยู่ เวทนามันมีไว้เพียงสักว่าเอาไว้รู้ เพียงสักว่าเอาไว้ระลึกได้เท่านั้น ผู้นั้นเป็นผู้อยู่อย่างไม่ถูกตัณหา และทิฏฐิเข้าอิงอาศัยครอบงำ และไม่ยึดติดในสิ่งใดๆ มีความเพียร เครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ ถอนความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้

๓.๓.๕ การกำหนดรู้การเกิดขึ้นของโลกเจตสิกในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

เจริญสติกำหนดจิตเห็นจิตในจิตด้วยปัญญา จิตในจิตหมายความว่า จิตมีหลายอย่างหลายประเภทขณะเจริญสติกำหนดจิตเพียงอย่างเดียวประเภทเดียว ขณะปัจจุบันขณะนั้นมีใช้ส่งจิตคิดออกไปว่า จิตเป็นอย่างนั้นก็มี จิตเป็นอย่างนี้ก็มิ จิตเป็นอย่างนั้นก็มิอย่างนั้นไม่ใช้การเจริญสติ เป็น การคิดถึงจิต การเจริญสติกำหนดจิตจึงหมายถึงกำลังมีจิตอยู่ ขณะเจริญสติกำลังกำหนดจิตอยู่ขณะ กำลังปฏิบัติขณะเจริญขณะกำหนด จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานเมื่อจิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะเมื่อจิต ปราศจากราคะก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะจิตมีราคะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “โลกมูลจิต” จิตที่มีความโลก เป็นมูลเป็นประธานโดยมีความยินดีพอใจปรารถนาอยากได้ในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ขณะเห็น แล้วเกิดความยินดี ขณะได้ยินแล้วเกิดความยินดีติดใจอยากได้ หรือคิดคำนึงแล้วเกิดความยินดีติดใจอยากได้ นี่คือโลกมูลจิต ขณะจิตมีราคะหรือเป็นโลกมูลจิตไม่มีสติแม้จะมีโลกะยินดีติดใจมากมาย เพียงใดก็ตามขณะเกิดโลกะไม่มีสติขณะใดเมื่อรู้ตัวขึ้นมีสติหยุดกระแสความโลภได้ขณะนั้นชื่อว่าสติ ตัดกิเลส โลภรู้แล้วหยุดถ้าเมื่อมีความโลภมีสติหยุดแต่ไม่เจริญสติปัฏฐานต่อหรือไม่รู้เหตุในการเจริญ สติปัฏฐานต่อก็จะรู้สึกตัวโดยความเป็นตนบ้างเป็นความเกี่ยวเนื่องกับตนว่าเราโลภเราดีใจเราชอบใจ แล้วเราก็มีสติหยุดหยั่งได้เราไม่โลภแล้วๆ ก็พลือเลอต่อดคิดเรื่องอื่นบ้างเมื่อลอยบ้างเลื่อนลอยต่อบ้างมี สติเพียงระยะเวลาเล็กน้อยก็พลือไปต่อแต่บางครั้งบางครั้งโลภะมีกำลังแรงมากรู้ว่าโลภขณะรู้มีสติ หยุดแล้วก็เกิดความโลภใหม่โลภะขณะสติ สติต้านทานโลภะไม่ได้แม้รู้ว่าเรากำลังโลภกำลังอยากได้แต่ก็ ยังอยากได้ต่ออย่างทำต่อคิดต่อไม่หยุดหยั่งมีสติหยุดความโลภแล้วก็เกิดความโลภต่อ อกุศลกิเลสความโลภ ขณะไม่มีสัมปชัญญะ คือไม่รู้จักรู้จักเป็นโทษเป็นอกุศลไม่สามารถข่มระงับอกุศลจิตนี้ได้บุคคลที่เจริญสติ ปุฏฐานเจริญสติกำหนดจิตโดยตรงคือ จิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะจิตปราศจากราคะก็รู้ว่าจิตปราศจาก ราคะขณะโลกะพลือไปขณะมีสติรู้หยุดเมื่อหยุดแล้วจิตสงบไม่โลภต่อเมื่อจิตสงบกำหนดจิตต่อมีสติ กำหนดจิตที่ปราศจากราคะระงับกำหนดรักษาไว้ด้วยสติจิตจึงปราศจากราคะสงบจากราคะต่อเนื่อง นับสติปัฏฐานที่สติกำลังรู้จิตปราศจากราคะนับการมีสติที่เมื่อรู้ว่ามีมีความโลภก็รู้ว่ามีความโลภขณะรู้คือ หยุดได้ด้วยสติปัฏฐานที่สติกำหนดจิตที่สงบจากความโลภได้และนับต่อเนื่องว่าเมื่อจิตมีราคะก็รู้ ว่าจิตมีราคะเมื่อจิตปราศจากราคะก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะนั้นว่าเป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็น

^{๔๒} .จํารูญ ธรรมดา, พระไตรปิฎกนิสสยะ มหาสติปัฏฐานสูตร, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๐.

เส้นทางของจิตตานุสัสสนาสติปัฏฐานโดยบุคคลบางคนเจริญสติปัฏฐานทางตรงกำหนดจิตเห็นความต่างว่าจิตมีราคาแล้วสงบจิตปราศจากราคะแล้วกำหนดต่อ กำหนดจิตต่อประกอบรักษาเจริญสติต่อ^{๔๓}

เมื่อจิตมีโทสะก็รู้ว่าจิตมีโทสะเมื่อจิตปราศจากโทสะก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะขณะจิตมีโทสะโกรธเคืองขุ่นเคืองไม่มีสติถ้ามีแต่โทสะมีแต่ความโกรธไม่รู้ว่าจิตมีโทสะเพราะกำลังมีปฏิฆะกำลังโกรธขุ่นเคืองว่าเขาเบียดเบียนเราเป็นต้นต่อเมื่อมีสติรู้โกรธโดยความเป็นบัญญัติบุคคลก็คิดว่าเราโกรธเขาแล้วจิตเรามีความโกรธแล้วขณะรู้มีสติหยุดโทสะจิตไม่เป็นโทสะเมื่อหยุดแล้วถ้าไม่มีสัมปชัญญะมาระงับยับยั้งต่อว่าอันนี้เป็นโทษนี้เป็นบาปอกุศลก็กลับมีโทสะคือโกรธอีกได้แต่ถ้ามีสติและมีสัมปชัญญะยับยั้งว่านี้เป็นโทษนี้เป็นบาปอกุศลจิตก็ไม่หวนกลับไปเป็นโทสะมีโทสะอีก ถ้าไม่เจริญสติปัฏฐานต่อ โกรธแล้วหยุดแล้วคำนึงถึงเรื่องนั้นบ้างเรื่องนี้บ้างจิตก็พุ่งออกไปถ้าไม่มีสัมปชัญญะเลยโกรธแล้วหยุดมีเพียงสติหยุดแล้วก็กลับโกรธอีกไม่มีสติไม่มีสัมปชัญญะต่อเนื่องแต่ถ้ามีสติหยุดมีสัมปชัญญะยังไว้เห็นโทษไม่หวนไปโกรธอีกถ้าไม่มีสติปัฏฐานเกิดต่อก็จะไม่เห็นความต่อเนื่องว่าจิตมีโทสะแล้วจิตปราศจากโทสะเมื่อมีสติขันธ์ต้นหยุดกระแสโทสะได้จึงรู้ว่าจิตเมื่อครุมีโทสะตอนนี้สงบหยุดได้ด้วยสติเมื่อเจริญสติต่อกำหนดจิตประกอบรักษาสังเกตจิตที่ปราศจากโทสะสงบจากโทสะไม่เศร้าหมองไม่เร่าร้อนด้วยความโกรธสงบจากความโกรธกำหนดจิตประกอบรักษาจึงเห็นจิตที่มีความสงบปราศจากโทสะต่อเนื่อง^{๔๔}

เมื่อจิตมีโมหะก็รู้ว่าจิตมีโมหะเมื่อจิตปราศจากโมหะก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะขณะมีโมหะสงสัยลังเลบ้างพุ่งออกไปบ้างโดยส่วนมากเมื่อรู้หยุดกระแสโมหะได้เจริญสติกำหนดจิตต่อจิตนี้มีความสงบไม่เศร้าหมองกำลังมีสติพ้นจากโมหะความหลงพ้นจากความไม่มีสติกำหนดจิตที่สงบปราศจากโมหะเมื่อจิตหลุดหู่เชื่องซึมท้อถอยก็รู้ว่าจิตหลุดหู่เมื่อจิตพุ่งชานก็รู้ว่าจิตพุ่งชาน ผู้ปฏิบัติเป็นผู้เจริญสติปัฏฐานกำหนดจิตทางตรงแต่บางครั้งบางครั้งเมื่อจิตมีราคาก็รู้ว่าจิตมีราคามีโลภะยินดีติดใจอยากได้พอเจริญสติก็มีโลภะอีกมีบ่อยๆ สติไม่สามารถเอาชนะโลภะได้บางครั้งบางครั้งต้องอาศัยสมาธิคือ อสุภกรรมฐานปฏิกุศลสัญญาการพิจารณาความไม่งามเมื่อกำหนดเมื่อพิจารณาบ่อยๆ ราคะสงบลงจากจิตโดยส่วนมากไม่ปรากฏรบกวนติดขัดสมาธิ คืออสุภกรรมฐานการพิจารณาซากศพนั้นก็ไปในซากศพก็ตามปฏิกุศลสัญญาการพิจารณาถึงความไม่งามในกายก็ตามเป็นกรรมฐานเหมาะสมที่จะละราคาก่อนเป็นเหตุให้ต่อมาภายหลังผู้นั้นกำหนดจิตแล้วจิตตั้งมั่นสงบต่อเนื่องราคะไม่กลุ่มลุ่มครอบงำจิตเหมือนเดิมผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าอาศัยสมาธิ คือโคจรกรรมฐานละอกุศลละกิเลสละราคาก่อน แล้วจึงเจริญสติปัฏฐานต่อเนื่องมีความเจริญมั่นคงในการเจริญสติปัฏฐานได้เป็นกรรมฐานที่เหมาะสมแก่ผู้มีราคจริต บางคนมีโทสะรู้แล้วสงบระงับแล้วก็มีโทสะบ่อยๆ เป็นอย่างนี้บ่อยๆ เป็นบุคคลที่ควรเจริญสมาธิก่อนคือเจริญเมตตากรรมฐานเมื่อเจริญบ่อยๆแล้วโทสะถูกข่มถูกระงับไปเมื่อมีสติรู้มีโทสะถูกระงับไปอย่างรวดเร็วไม่ปรากฏรบกวนขึ้นอีกเจริญสติปัฏฐานต่อภายหลังได้ง่ายเมตตากรรมฐานจึงเป็นกรรมฐานที่เหมาะสมแก่ผู้มีโทสจริตมีโทสะเกิดบ่อยๆ กระทำแล้วเจริญสติปัฏฐานเร็วขึ้นแม้ต้องเจริญถึงสองกรรมฐานคือเมตตากับสติปัฏฐานแต่กลับเร็วกว่าเจริญสติปัฏฐานทางตรงเพราะทางตรงถูกโทสะเบียดเบียนครอบงำอยู่เสมอ บางคนอาศัยสมาธิละโมหะก่อนแล้วจึงเจริญสติกำหนดจิต บาง

^{๔๓} พรชัย เจริญดำรงเกียรติ, ปฏิบัติธรรมตามพระไตรปิฎก: [ออนไลน์],

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน,

คนกระทำจิตให้มีศรัทธามีกำลังแรงกล้าขึ้นให้มีศรัทธาปสาทะจิตเป็นกุศลแรงกล้าตั้งมั่นขึ้นแล้ว กำหนดจิตได้ง่ายเห็นได้ง่าย^{๔๕}

ผู้ปฏิบัตินั้นเมื่อเจริญกรรมฐานคือ พุทธานุสติแล้วจิตปรากฏชัดเป็นกุศลตั้งมั่นชัดกำหนด จิตต่อ่ง่ายกว่ากำหนดจิตทางตรงตั้งแต่แรก พุทธานุสติก็เป็นกรรมฐานเหมาะสมขณะนั้นแก่ผู้นั้น จิตที่ปรารถนาต้องการสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือจิตที่มีความยินดีในสิ่งใดสิ่งหนึ่งเรียกว่า สราคจิต แปลว่า “จิตที่ยังมีราคะ” เมื่อจิตนั้นเกิดขึ้นผู้ปฏิบัติควรมีสติรู้ในทุกขณะที่เกิดขึ้นโดยนัยเป็นต้นว่า “ปรารถนา” “ต้องการ” เมื่อมีสติรู้เช่นนั้นอยู่จิตดังกล่าวอาจหายไป แม้เพราะการมีสติรู้เพียงครั้งเดียวก็ได้ หากยังไม่ดับหายไปก็ควรมีสติรู้ต่อเรื่อยๆ ในทุกขณะที่เกิดขึ้น ในที่สุดจิตดังกล่าวก็จะดับไปเอง เมื่อจิตนั้นดับ จิตทั้งหลายที่บริสุทธิ์หมดจดปราศจาก ความปรารถนา ต้องการก็จะเกิดขึ้นแทนจิตเหล่านั้น เรียกว่า วิตรากจิต แปลว่า “จิตปราศจากราคะ” แม้ในขณะที่จิตเหล่านี้เกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติพึงมีสติรู้การเกิดขึ้นของจิตเหล่านี้ด้วย จิตที่โกรธ จิตที่ซัดเคือง จิตที่เสียใจ จิตที่เกลียด จิตที่ประทุษร้ายจิตที่ต้องการให้คนอื่นฉิบหาย จิตเหล่านี้ เรียกว่า สโทสจิต แปลว่า “จิตมีโทสะ” เมื่อจิตเหล่านี้เกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติควรมีสติกำหนดรู้ว่า โกรธหน่อๆ เกลียดหน่อๆ ดังนี้เป็นต้น เมื่อผู้ปฏิบัติมีสติกำหนดรู้อย่างนี้จิตดังกล่าวก็จะดับไปแม้เพราะการมีสติกำหนดรู้เพียงครั้งเดียวก็ได้ ถ้ายังไม่ดับไปก็ให้มีสติกำหนดรู้ไปเรื่อยๆ ทุกขณะที่จิตนั้นเกิด ในที่สุด จิตนั้นก็จะดับหายไป ต่อจากนั้นจิตที่บริสุทธิ์หมดจดปราศจากความโกรธเคืองก็จะเกิดขึ้นแทน ซึ่งจิตนี้เรียกว่า วิตโทสจิต แปลว่า “จิตที่ปราศจากโทสะ” ทุกๆ ครั้งที่วิตโทสจิตนั้นเกิดก็ให้ผู้ปฏิบัติตามกำหนดมีสติด้วย

จิตที่หลงเป็นไปพร้อมกับความสงสัยและความฟุ้งซ่าน เรียกว่า สโมหจิต แปลว่า “จิตมีความหลง” ซึ่งเป็นจิตที่มีความหลงเกิดขึ้นต่างหากนอกจากโลภะและโทสะ แต่ถ้าว่าจิตที่เกิดขึ้นโดยที่ความยินดีไม่คอยปรากฏเกิดขึ้น แต่เป็นจิตที่คิดถึงกามอารมณ์เป็นจิตที่ต้องการจะโอ้อวด เป็นจิตที่สำคัญว่ามีตัวตน จิตเช่นนี้เรียกว่า โลภมูลสโมหจิต^{๔๖} แปลว่า “จิตที่หลงโดยมีโลภะเป็นมูลเหตุ” ส่วนจิตที่กลัว จิตที่เศร้าโศกเสียใจ จิตที่รันทด จิตที่ไม่มีความสุข จิตที่รังเกียจ จิตที่เกลียด จิตที่อิจฉา ริษยา จิตที่เสียใจภายหลัง จิตเหล่านี้เรียกว่า โทสมูลสโมหจิต แปลว่า “จิตหลงที่มีโทสะเป็นมูลเหตุ” เมื่อจิตที่เป็นไปกับด้วยความไม่รู้กล่าวคือโมหะเกิดขึ้น ให้ผู้ปฏิบัติตามมีสติกำหนดรู้จิตเหล่านั้นทุกๆ ขณะที่เกิดขึ้นและเมื่อจิตเหล่านั้นดับไป จิตทั้งหลายที่บริสุทธิ์หมดจดจากโมหะก็จะเกิดขึ้นเรียกจิตเหล่านั้นว่า วิตโมหจิต แปลว่า “จิตที่ปราศจากโมหะ” ผู้ปฏิบัติพึงตามมีสติกำหนดรู้แม้ซึ่งจิตเหล่านั้น ทุกๆ ขณะที่เกิดขึ้น จิตที่เกียจคร้าน จิตที่ท้อถอย จิตที่หดหู่ เรียกว่า สังขิตตจิต จิตที่ฟุ้งซ่าน เรียกว่า วิกขิตตจิต จิตที่ตั้งมั่นมีสมาธิเรียกว่า สมาหิตจิต จิตที่ไม่ตั้งมั่นไม่มีสมาธิเรียกว่า อสมาหิตจิต ส่วนจิตที่มีสติรู้ เรียกว่า วิมุตตจิต เพราะเป็นจิตที่พ้นจากกิเลสโดยตังควิมุตติ จิตที่ตรึกนึกคิดโดยปราศจากการมีสติรู้ เรียกว่า อวิมุตตจิต เพราะเป็นจิตที่ยังไม่พ้นจากกิเลส

อนึ่ง การรู้มหัคคตจิต อมหัคคตจิต สอตุตรจิต และอนตุตรจิต พึงทราบว่าเป็นวิสัยของบุคคลผู้ได้ฌานเท่านั้น ก็บุคคลผู้ได้ฌานทั้งหลายเหล่านั้นนั้นแลย่อมสามารถที่จะพิจารณาตามรู้จิต

^{๔๕} พรชัย เจริญดำรงเกียรติ, ปฏิบัติธรรมตามพระไตรปิฎก: [ออนไลน์],

^{๔๖} จำรูญ ธรรมดา, พระไตรปิฎกนิสสยะ มหาสติปัฏฐานสูตร, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒๑.

ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในส่วนทั้งข้างหน้าและข้างหลังของฉานว่า อมหัตคตจิตและสอตุตรจิต บุคคลเหล่านั้นเท่านั้นที่จะสามารถรู้ฉานจิตพร้อมกับขณะที่ออกจากฉานว่าเป็นมหัตคตจิตและอนตุตรจิต ในเวลาที่บุคคลเปลี่ยนจากการเข้ารูปฉานมาเป็นอรุปรฉานนั้น ก็จะรู้รูปฉานว่าเป็นสอตุตรจิต และรู้อรุปรฉานว่าเป็นอนตุตรจิต เพราะฉะนั้น ถ้าเป็นผู้ปฏิบัติที่ยังไม่ได้ฉาน ก็ย่อมไม่สามารถที่จะรู้จิตดังกล่าวเหล่านั้น จึงควรรู้จิตต้นๆ ตามที่ได้กล่าวไปแล้วทุกๆ ขณะที่เกิดขึ้นให้ได้ การรู้ตามสภาพความเป็นจริงเมื่อได้รู้จิตทุกๆ ขณะที่เกิด ตามนัยที่กล่าวมาแล้วนี้ เรียกว่า จิตตานุปัสนา ผู้รู้จิตที่กำลังเกิดขึ้นได้ในขณะที่จิตนั้นๆ กำลังเกิดขึ้นนั้น ย่อมสามารถรู้อารมณ์ ตรีการมณ รับอารมณ ทำเป็นอารมณ ย่อมเห็น ย่อมได้ยิน ย่อมรู้กลิ่น ย่อมรู้รส ย่อมรู้สัมผัส อันนี้เป็นลักษณะของวิชาน ลักษณะคือการรู้สภาวะของจิตผู้ปฏิบัติย่อมรู้ว่า จิตนั้นย่อมนำหน้านามธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับตนนั้นเกิดขึ้นพร้อมกัน แต่ที่กล่าวว่านำหน้า เนื่องจากเป็นเหมือนกับว่าเป็นหัวหน้าในขณะที่รับอารมณ จึงได้กล่าวว่า จิตนำหน้า หรือที่เรียกว่ามีจิตเป็นประธาน^{๔๗}

ผู้ปฏิบัติย่อมสามารถรู้ได้ว่าจิตแต่ละดวงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องกันโดยไม่ขาดสาย นี่เป็นการรู้ปัจจุภูฏฐานของจิต จิตนั้นมีการสืบต่อเป็น ปัจจุภูฏฐาน เรียกตามภาษาบาลี ว่า สนทนพปัจจุภูฏฐาน หรือ ปฏิสนธิปัจจุภูฏฐาน เมื่อผู้ปฏิบัติรู้ว่าการที่จิตเกิดขึ้นนั้นเพราะมีรูปเป็นที่อาศัยมีอารมณเป็นที่ยึดเหนี่ยวมีการกระทบกับอารมณและมีนาม เช่น เวทนาเสวยอารมณเป็นต้นร่วมอยู่ จิตนั้นจึงเกิดขึ้นได้ นี้เรียกว่าเป็นการรู้ปทัฏฐานของจิต จิตนั้นมีวัตถุและอารมณเป็นปทัฏฐานหรือเหตุใกล้ หรือมีนามรูปเป็นปทัฏฐาน เรียกในภาษาบาลีว่า วตถารมณพทัฏฐาน และนามรูปพทัฏฐาน^{๔๘} การรู้จิตที่เป็นภายนอกและที่เป็นทั้งภายในภายนอก การรู้ว่าจิตเกิดดับๆ ทุกๆ ครั้งที่จิตทั้งหลายเกิด เรียกว่า รู้สมุทยะและวยะ ก็สมุทยะนี้แปลว่า “การเกิด” วยะ แปลว่า “การดับ” การรู้โดยอาศัยประสบการณ์ที่ได้เห็นและได้ยินมา แล้วนำมาพิจารณาเช่น รู้ว่าการที่จิตเกิดขึ้นนั้น ย่อมมีได้เพราะอาศัยรูปและอาศัยนาม แม้หากว่ารูปนามไม่มี จิตก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ การรู้ว่า การที่จิตเกิดขึ้นเพราะอาศัยกรรมเก่า หากไม่มีกรรมเก่า จิตนั้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ การที่รู้ว่า จิตเกิดขึ้นเพราะจิตนั้นยังไม่ปราศจากอวิชา แต่ถ้าเมื่อใดปราศจากอวิชา จิตนั้นก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ การที่รู้ว่าจิตเกิดขึ้นได้นั้น เพราะยังอาศัยต้นหาความปรารถนาต้องการ หากปราศจากต้นหา จิตนั้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ดังนี้ ทั้งหมดจัดว่าเป็นการรู้สมุทยะ “เหตุเกิดของจิต” และวยะ “ธรรมที่เป็นเหตุให้จิตนั้นดับ” สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า สมุทยธมมานุปัสสี^{๔๙} ว่า จิตตสมิ วิหริติ. ดังนี้ เป็นต้น

การกำหนดสติพิจารณาจิต หมายความว่าจิตเป็นธรรมชาตินี้เป็นการรู้อารมณภายนอก มีสติรู้ความเป็นไปของจิต หมายถึงจิตที่ถูกรู้ว่ากำลังรู้อะไรอยู่ จิตกำลังมีอารมณอะไรอยู่นี้เป็นการรู้จิตภายใน เช่นรู้ว่าขณะนี้ จิตมีราคะก็รู้ชัดว่าจิตกำลังมีราคะ จิตมีโทสะ ก็รู้ชัดว่าจิตกำลังมีโทสะ จิตมีโมหะ ก็รู้ชัดว่าจิตกำลังมีโมหะ จิตที่กำลังถูกนิรณคือความฟุ้งซ่านครอบงำ ก็รู้ชัดว่าจิตกำลังถูก

^{๔๗} จำรูญ ธรรมดา, พระไตรปิฎกนิสสยะ มหาสติปัฏฐานสูตร, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒๓.

^{๔๘} ขุนสรรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุทร), ลักษณะที่จิตจะ มูลนิธิปริยญาธรรม วัดสังเวชวิศยาราม, หน้า ๔๑.

^{๔๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๒๗๔.

นิรวณ คือ ความฟุ้งซ่านครอบงำ รวมความว่า สติเป็นตัวรู้ว่าจิตกำลังรู้อะไร จิตกำลังมีอะไร สติ ปัญญา สัมปชัญญะ เป็นธรรมะสามเกลอ รู้เท่าทันจิตว่าขณะนี้จิตกำลังรู้อะไรอยู่ แล้วสติ ปัญญา สัมปชัญญะ จะป้องกันจิตไม่ให้ตกไปในทางที่ชั่ว

๓.๓.๖ การกำหนดรู้การเกิดขึ้นของโลกเจตสิกในธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง การมีสติกำหนดพิจารณาสภาพธรรมทั้งหลาย ๕ ประการ เช่น นิรวณ ๕^{๕๐} ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔ (ในที่นี้แสดงเพียงนิรวณ ๕ เท่านั้น) โดยมีเนื้อหาหลักธรรม ดังต่อไปนี้

นิรวณ แปลว่า ธรรมเครื่องกั้นศักยภาพของจิตไม่ให้อำนาจเพิกงอกสูง คือ ฌาน วิปัสสนา มรรค และผล บุคคลที่ถูกนิรวณครอบงำย่อมไม่รู้ประโยชน์ตนและผู้อื่น ไม่อาจบรรลุสมาธิและปัญญา นิรวณ ๕ มีปรากฏอยู่ในใจของผู้ใด ผู้นั้นไม่สามารถบรรลุคุณงามความดีชั้นต่างๆ ได้ นิรวณธรรมเป็น อกุศลเจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิตมากบ้างน้อยบ้างตามสมควร เมื่อนิรวณธรรมเกิดขึ้นจึงมีอาการ ต่างๆ กันและยังเป็นเครื่องกั้นคุณความดีอีกด้วย

๑) กามฉันทนิรวณ (ความพอใจในกาม) ความอยาก ความต้องการอารมณ์หรือวัตถุที่เป็น กามคุณ ความพึงพอใจความยินดีชอบใจในกามอารมณ์ เรียกว่า กามฉันทนิรวณ แม้ความปรารถนา ต้องการฌาน มรรค ผล นิพพาน ผู้ปฏิบัติวิปัสสนา กามฉันทะที่มีความพึงพอใจใน รูปสวยๆ เสียงอัน ไพเราะ อยากได้กลิ่นที่หอมๆ รสอาหารที่อร่อย อยากได้สัมผัสที่อ่อนนุ่ม เพราะมีความติดใจ “โลภะ” อยากได้แต่สิ่งที่ถูกใจบางครั้งอยากได้ของที่สวยงาม ในตอนแรกความอยากไม่รุนแรงเท่าไร แต่พอ คิดบ่อยๆ เข้าก็หยุด โลภะไม่ได้ โลภะชนะทุกครั้ง ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะขาดสติ ในการกำหนดรู้เวลาที่ กามฉันทะเกิดขึ้นในขณะที่กามฉันทะนั้นเกิดขึ้น ถ้ามีสติเกิดขึ้น ก็พร้อมบริกรรมภาวนาว่า อยาก หนอๆ หรือ ต้องการหนอๆ หรือ ปรารถนาหนอๆ เป็นต้น สติเท่านั้นที่จะหยุด โลภะได้ผู้ปฏิบัติต้อง ทำให้สติเกิดบ่อยๆ กำหนดรู้อาการที่อยากนั้นบ่อยๆ

๒) พยาบาทนิรวณ (ความคิดร้าย) จิตโกรธ จิตขุ่นเคือง ความรังเกียจ ความต้องการ เบียดเบียนผู้อื่น ความปรารถนาให้ผู้อื่นฉิบหาย เรียกว่า พยาบาทนิรวณ ในขณะที่พยาบาทนิรวณนั้น ปรากฏเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาพึงกำหนดรู้อาการที่จิตมีความโกรธ โทสะความคิดปองร้าย เป็นเรา คิด เป็นเราที่เกลียดเขาเป็นเราที่ขุ่นเคือง เพราะไม่รู้ตามความเป็นจริงของสภาพธรรมว่าเป็นธรรมโทสะ ความผูกโกรธแก้ได้ด้วย การเจริญเมตตากรรมฐานฝึกให้จิตมีเมตตาบ่อยๆ ก่อนอื่นต้องรู้จักรักตนเอง ก่อน ตัวเราเกลียดทุกข์อยากมีความสุขฉันทใด บุคคลอื่นก็เกลียดทุกข์รักสุขฉันทนั้นเหมือนกัน การเจริญ เมตตากรรมฐานช่วยปราบละพยาบาทนิรวณ หรือบางครั้งเมตตาไม่ออกก็ให้กำหนดรู้เท่าทันพร้อม บริกรรมภาวนาว่า โกรธหนอๆ หรือ เกลียดหนอๆ เป็นต้น

๓) ถีนมิทธนิรวณ (ความหดหู่และเซื่องซึม) ความเซื่องซึม ความง่วงเหงา ความท้อถอย ความท้อแท้ ความเกียจคร้านแห่งจิตและเจตสิกทั้งหลาย เรียกว่า ถีนมิทธนิรวณ ในขณะที่ถีนมิทธ นิรวณนั้นปรากฏเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติเจริญวิปัสสนาพึงกำหนดรู้ อาการความง่วงเหงา ความท้อแท้ เป็นต้น นั้น เท่ากับผู้ปฏิบัติกำหนดรู้เท่าทันอกุศลจิตและเจตสิกธรรมที่เกิดพร้อมกับอกุศลจิตมีโลภมูลจิต

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒.

เป็นต้นนั้นพร้อมบริกรรมภาวนาว่า เชื่องซึมหนอๆ หรือ ท้อแท้หนอๆ หรือ เกียจคร้านหนอๆ เป็นต้น เมื่อกำหนดบ่อยๆ เขาก็ทำให้หยุดยั้งกุศลธรรมไม่ให้เกิด ถ้ามีสมาธิแก่กล้าก็จะสามารถข่มระงับ ถินมิตถาวรณนี้ได้ชั่วคราว ถ้าผู้ปฏิบัติเจริญสติจนถึงขั้นวิปัสสนาญาณเกิดแล้วก็สามารถละอกุศลความหดหู่และเชื่องซึมนี้ได้

๔) อุทธัจจกุกกัจจนีวรณ์ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ แห่งจิตทั้งหลาย เรียกว่า อุทธัจจนีวรณ์ ความเสียใจภายหลังหรือความวิปถึสาธ เรียกว่า กุกกัจจนีวรณ์ ในขณะที่อุทธัจจนีวรณ์และกุกกัจจนีวรณ์ นั้นปรากฏเกิดขึ้น พร้อมด้วยสัมปยุตตธรรมที่เกิดพร้อมกันที่คอยช่วยสนับสนุนให้เกิดความฟุ้งซ่านบ้าง ชัดข้องบ้าง ชุ่นเคืองบ้างผู้ปฏิบัติเจริญวิปัสสนาพึงกำหนดรู้ความชัดเคือง ชุ่นข้อง สภาวะธรรมเหล่านี้กำหนดรู้ได้โดยยากมาก เพราะเวลาสภาพธรรมเกิดขึ้นที่ไร ก็จะเป็นตัวเราที่ชัดเคือง ที่ชุ่นข้อง แต่เมื่อใดที่มีสติรู้แล้วก็จะยังมีสติที่ยัง อารมณ์ที่ชัดเคืองนั้นก็หยุดได้เป็นบางขณะที่มีสติพร้อมบริกรรมภาวนาว่า ฟุ้งซ่านหนอๆ หรือ เตื่อร้อนหนอๆ ชัดข้องหนอๆ ชุ่นเคืองหนอๆ เป็นต้น

๕) วิจิกิจฉานีวรณ์ (ความลังเลสงสัย) เมื่อโยคีมีความสงสัยทั้งหลาย เช่น สงสัยในพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ธรรมทั้งปวง มีอยู่จริงหรือไม่หนอ พระสัทธรรม มีอยู่จริงหรือไม่หนอ พระสงฆ์ผู้ได้มรรคผลนิพพาน มีอยู่จริงหรือไม่หนอ ผลธรรมทั้งหลายมีสังขารเป็นต้นที่เกิดขึ้นเพราะเหตุมีอวิชชาเป็นต้น มีอยู่จริงหรือไม่หนอ เพียงแค่กำหนดด้วยวิธีการนี้เป็นวิปัสสนาและสามารถให้เข้าถึงมรรคผลนิพพานได้นั้น มีอยู่จริงหรือไม่หนอ ดังนี้ เป็นต้น ความสงสัยนี้ เรียกว่า วิจิกิจฉานีวรณ์ ในขณะที่วิจิกิจฉานีวรณ์ นั้นปรากฏเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติเจริญวิปัสสนาพึงกำหนดรู้อาการของความลังเลสงสัยนั้นให้เท่าทันในขณะที่ปัจจุบัน เมื่อมีการกำหนดรู้เท่าทันก็เป็นเหตุให้อวิชชา หรือความไม่รู้ ความหลง ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ แต่ถ้ามี โมหะแรง กว่าสติก็ยังลังเลสงสัยอยู่ พอมีสติระลึกถึงก็จะหยุดยั้งความลังเลสงสัยนั้นได้ ระงับได้ชั่วคราว พร้อมบริกรรมภาวนาว่า สงสัยหนอๆ เป็นต้น กำหนดบ่อยๆ เลื่อยๆ ไป ทำให้เป็นความเคยชินเป็นการสัสมรรวมระวังในอินทรีย์สังวร

สรุปความว่า นีวรณ์ ธรรมเครื่องกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี หมายถึง นีวรณ์ ๕ มีปรากฏอยู่ในใจของผู้ใด ผู้นั้นไม่สามารถบรรลุคุณงามความดีขั้นต่างๆ ได้ นีวรณ์ ๕ เมื่อเกิดขึ้นต้องมีความเพียรในการกำหนดรู้สภาวะธรรมนั้นๆ อย่าได้รังเกียจนีวรณ์เพราะนีวรณ์เหล่านี้เป็นนามธรรมเมื่อมีความเกิดขึ้นแล้วย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา

๓.๓.๗ การกำหนดละโลกเจตสิกในอายตนะภายในและอายตนะภายนอก

ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า ภิกษุพิจารณาเห็นธรรม คือ อายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรม คืออายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้จักตา รู้จักรูป และรู้จักสังโยชน์ที่อาศัย ตาและรูปทั้ง ๒ นั้นเกิดขึ้น อนึ่ง สังโยชน์ที่ยังไม่เกิด จะเกิดขึ้นด้วยประการใดย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว จะละเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้นด้วย ภิกษุย่อมรู้จักหู รู้จักเสียง ย่อมรู้จักจมูก รู้จักกลิ่น รู้จักรส ย่อมรู้จักกาย รู้จักโผฏฐัพพะ ภิกษุย่อมรู้ชัดตา รู้ชัดรูป และสังโยชน์ใดอาศัยตาและรูปทั้ง ๒ นั้นเกิดขึ้นก็รู้ชัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัด

เหตุ นั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ชัดเหตุ นั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุ นั้น^{๕๑}

ก) การพิจารณาอายตนะ

(๑) พิจารณาให้รู้จักตา รู้จักรูป รู้จักสังโยชน์ ความเกี่ยวข้องเกิดขึ้นเพราะอาศัยตา และรูป

(๒) ให้รู้จักหู รู้จักเสียง รู้จักสังโยชน์ ความเกี่ยวข้องเกิดขึ้นเพราะอาศัยหูกับเสียง

(๓) ให้รู้จักจมูก รู้จักกลิ่น รู้จักสังโยชน์ ความเกี่ยวข้องเกิดขึ้นเพราะอาศัยจมูกกับ กลิ่น

(๔) ให้รู้จักลิ้น รู้จักรส รู้จักสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะอาศัยลิ้นกับรส

(๕) ให้รู้จักกาย รู้จักโผฏฐัพพะ รู้จักสังโยชน์ เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายสัมผัส

(๖) ให้รู้จักมนะ รู้จักธัมมะ คือเรื่องที่ใจรู้ รู้จักสังโยชน์เกิดขึ้นเพราะอาศัยใจ มนะและ ธรรม^{๕๒}

ในอรรถกถาท่านพระสารีบุตร และแสดงปัญญาในการกำหนดธรรมต่างๆ ที่เป็นภายใน อันเป็นที่ตั้งที่เกิดแห่งอารมณ์ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ คือ จักขุ โสตะ ชานะ ชิวหา กาย และมนะ^{๕๓}

ในวัตถุนานัตตญาณนิตเทศ ญาณกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรควา

พระโยคาวจรกำหนดจักขุที่เป็นภายใน กำหนดโสตะที่เป็นภายใน กำหนดชานะที่เป็น ภายใน กำหนดชิวหาที่เป็นภายใน กำหนดกายที่เป็นภายใน กำหนดมนะที่เป็นภายใน

พระโยคาวจรกำหนดจักขุที่เป็นภายในคือ กำหนดว่า “จักขุเกิดเพราะอวิชชา” กำหนดว่า “จักขุเกิดเพราะตณหา” กำหนดว่า “จักขุเกิดเพราะกรรม” กำหนดว่า “จักขุเกิดเพราะอาหาร” “กำหนดว่า จักขุเกิดเพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔” กำหนดว่า “จักขุเกิดแล้ว” กำหนดว่า จักขุมาร่วมกันแล้ว กำหนดว่า จักขุไม่มีแล้วเกิดมี มีแล้วจักขุไม่มีกำหนดจักขุโดยความเป็นของมีที่สุด คือกำหนดว่า “จักขุไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา” กำหนดว่า “จักขุไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เสื่อมไปเป็นธรรมดา คลายไปเป็นธรรมดา ดับไปเป็น ธรรมดา” กำหนดจักขุโดยความไม่เที่ยง ไม่กำหนด โดยความเที่ยง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ ไม่ กำหนดโดยความเป็นสุข กำหนดโดยความเป็นอนัตตา ไม่กำหนดโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด ย่อมทำราคาให้ดับ ไม่ให้เกิดขึ้น ย่อมสละคืนไม่ยึดถือ เมื่อ กำหนดโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญา (ความหมายรู้ว่าเที่ยง) ได้เมื่อกำหนดโดยเป็นทุกข์ ย่อม ละสุขสัญญา (ความหมายรู้ว่า เป็นสุข) ได้เมื่อกำหนดโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญา (ความหมายรู้ว่าอัตตา) ได้เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิ (ความยินดี) ได้เมื่อคลายกำหนดย่อมละราคา ได้เมื่อทำราคา (ความกำหนด) ให้ดับ ย่อมละสมุทัย (เหตุเกิด) ได้เมื่อสละคืนย่อมละอาทานะ (ความ ยึดถือ) ได้พระโยคาวจรกำหนดจักขุที่เป็นภายในอย่างนี้ การกำหนดโสตะ ชานะ ชิวหา กาย และมนะ

^{๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๗/๑๑๖.

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๗/๑๑๕-๑๑๖.

^{๕๓} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๖๗/๗๗.

กัณยนี้^{๕๔} การกำหนดธรรมต่างๆ ที่เป็นภายนอก คือ รูป สัททวะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รส (รส) โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์

ในโคจรนันทตนิทเทส ญาณกถา ขุททกนิกายปฏิสัมภิตามรรคว่า

กำหนดว่า “รูปเกิดเพราะอวิชชา” กำหนดว่า “รูปเกิดเพราะตัณหา” กำหนดว่า “รูปเกิดเพราะกรรม” กำหนดว่า “รูปเกิดเพราะอาหาร” กำหนดว่า “รูปอาศัยมหาภูตรูป ๔” กำหนดว่า “รูปเกิดแล้ว” กำหนดว่า “รูปมารวมกันแล้ว” กำหนดว่า “รูปไม่มีแล้วเกิดมี มีแล้วจักไม่มี” กำหนดรูปโดยความเป็นของมีที่สุด คือกำหนดว่า “รูปไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา” กำหนดว่า “รูปไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่งอาศัยปัจจัยเกิดขึ้นมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เสื่อมไปเป็นธรรมดา คลายไปเป็นธรรมดา ดับไปเป็นธรรมดา” กำหนดรูปโดยความไม่เที่ยง ไม่กำหนดโดยความเที่ยง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ ไม่กำหนดโดยความเป็นสุข กำหนดโดยความเป็นอนัตตา ไม่กำหนดโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่ายไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด ย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิดขึ้น ย่อมสละคืนไม่ยึดถือ เมื่อกำหนดโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อกำหนดโดยความเป็นทุกข์ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อกำหนดโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืนย่อมละอาทานะได้ พระโยคาวจรกำหนดรูปที่เป็นภายนอกอย่างนี้^{๕๕}

ในสัททวะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ กัณยนี้เหมือนกัน

การปฏิบัติวิปัสสนากาวานานันอายุตนะก็เป็นอารมณ์หนึ่งในวิปัสสนากัมมิ ๖ เพราะอายุตนะ ๑๒ เป็นสะพานเครื่องเชื่อมต่อให้เกิดความรู้สึกรู้คิดต่างๆ ที่เกิดขึ้นทำให้เกิดการเรียนรู้และดำรงชีวิตแบบผสมผสานที่ต้องมองความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในแง่บวกและลบของโลกแห่งความจริงและสมมติ ที่สอนให้เราตกต่ำไปตามกระแสของโลกธรรม นั้นเรียกว่าอายุตนะ ๑๒ และเป็นภูมิพื้นที่ให้เกิดวิปัสสนาญาณรู้แจ้งเห็นจริง เช่นเดียวกับขั้น ๕ และอายุตนะ ๑๒ นี้หาใช้อื่นไกลไม่ได้แก่ ปรมัตถ์ธรรมนั่นเอง ซึ่งจะแสดงองค์ธรรมดังต่อไปนี้

(๑) รูปายตนะ + รูปารมณ์ (วัณณะสี) คือ เกิดการเรียนรู้เรื่องสีที่เป็นความรู้สึกนึกคิดออกมาเป็นรูปร่างหน้าตาที่ชัดเจนจนสร้างความเข้าใจได้ตามความรู้สึกของแต่ละคน

(๒) สัทททายตนะ + สัทททารมณ์ (เสียง) คือ เกิดการเรียนรู้เรื่องเสียงที่เป็นความรู้สึกนึกคิดออกมาเป็นรูปร่างหน้าตาที่ชัดเจนจนสร้างความเข้าใจได้ตามความรู้สึกของแต่ละคนที่ได้ยินได้ฟัง

(๓) คันธายตนะ + คันธารมณ์ (กลิ่น) คือ เกิดการเรียนรู้เรื่องกลิ่นที่เป็นความรู้สึกนึกคิดออกมาเป็นรูปร่างหน้าตาที่ชัดเจนจนสร้างความเข้าใจได้ตามความรู้สึกของแต่ละคนที่รับรู้ทางจมูก

(๔) รสอายตนะ + รสสารมณ์ (รส) คือ เกิดการเรียนรู้เรื่องรสที่เป็นความรู้สึกนึกคิดออกมาเป็นรูปร่างหน้าตาที่ชัดเจนจนสร้างความเข้าใจได้ตามความรู้สึกของแต่ละคนทางการดื่มกิน

^{๕๔} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๖/๑๐๙-๑๑๐.

^{๕๕} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๗/๑๑๒.

(๕) โผฏฐัพพายตนะ + โผฏฐัพพารมณ (เครื่องกระทบ) คือ เกิดการเรียนรู้เรื่องความสัมผัสที่เป็นความรู้สึกนึกคิดออกมาเป็นรูปร่างหน้าตาที่ชัดเจนจนสร้างความเข้าใจได้ตามความรู้สึกของแต่ละคนทางกายที่ได้สัมผัส

(๖) ธัมมายตนะ + สุขุมรูป ๑๖ เจตสิก ๕๒ นิพพาน ๑ คือ ขบวนการของจิตที่เกิดการสัมพันธ์ทั้งภายนอกและภายในจนเกิดการสร้างผลที่แสดงออกมาในรูปแบบของการแสดงพฤติกรรมที่เกิดขึ้น ต่อสิ่งที่เรารับรู้ทั้งด้านดีและไม่ดี จึงมีผลปรากฏออกมาให้เห็นมีทั้งสภาวะที่ปรากฏทางร่างกายและจิตใจ

อายตนะ ๑๒ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่เกิดในทวารทั้ง ๖ และอารมณ์ ๖ เป็นบ่อเกิดของธรรมเหล่าอื่น เป็นที่ไหลมาแห่งบุญและบาป มีจิตและเจตสิกขบอบอยู่ที่นี้ยอมไหลไปสู่ทุกขในสังสารวัฏ อายตนะนี้เป็นสัญญาหรือประเภทของจิตและเจตสิก สรุปลแล้วที่เป็นเฉพาะรูปธรรม ๑๐ เฉพาะนามธรรม ๑ และเป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรมมี ๑ เพราะฉะนั้น อายตนะ ๑๒ ก็คือรูป นาม นั่นเอง^{๕๖}

ในขณะที่กำหนดว่า เห็นหนอ สภาวะธรรม ๕ อย่าง คือ จักขุประสาทสี (รูปารมณ) จักขุวิญญาณ ผัสสะทางตา หรือเวทนาที่เกิดทางต่าย่อมปรากฏในขณะนั้นๆ ตามสมควร ดังมีอธิบายขยายความพิสดารต่อไปนี้

๑. การตามรู้จักขุประสาท มีสภาวะธรรมดังนี้
 - ความใสที่ส่องเห็นรูปได้ เป็นลักษณะพิเศษของจักขุประสาท
 - การจูงใจไปในรูปารมณ เป็นหน้าที่
 - การเห็นได้ทางจักขุประสาท เป็นอาการปรากฏ
 - การมีดวงตา เป็นเหตุไถ่
๒. การตามรู้รูปารมณ มีสภาวะธรรมดังนี้
 - การปรากฏให้รู้ทางตา เป็นลักษณะพิเศษของรูปารมณ
 - การถูกเห็นได้ เป็นหน้าที่
 - การที่สภาวะเห็นดำเนินไปในจักขุประสาท เป็นอาการปรากฏ
 - การอาศัยมหาภูตรูป เป็นเหตุไถ่
๓. การตามรู้จักขุวิญญาณ มีสภาวะธรรมดังนี้
 - การเห็นรูป เป็นลักษณะพิเศษของจักขุวิญญาณ
 - การรับสี เป็นอารมณ์ เป็นหน้าที่
 - การนำจิตไปสู่อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ
 - จักขุประสาทและสี เป็นเหตุไถ่
๔. การตามรู้ผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมดังนี้
 - การกระทบกับสี เป็นลักษณะพิเศษของผัสสะทางตา

^{๕๖} พระมหาบุญหนา อโสภ, พระไตรปิฎก ฉบับทางพันทุกซ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิลป์สยามบรรณกิจและการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓.

การประสานอารมณ์ เป็นหน้าที่
การประจักษ์ระหว่างจักขุประสาท สี และการเห็น เป็นอาการปรากฏ
อารมณ์ที่มาปรากฏ เป็นเหตุไถ่

๕. การตามรู้สุขเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมดังนี้
การเสวยอารมณ์ที่น่าพอใจ เป็นลักษณะพิเศษของสุขเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา
การทำให้รู้สึกพอใจ เป็นหน้าที่ของสุขเวทนา
การเกิดความพอใจทางจิต เป็นอาการปรากฏ
ความสงบใจ เป็นเหตุไถ่
๖. การตามรู้ทุกข์เวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมดังนี้
การเสวยอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ เป็นลักษณะพิเศษของทุกข์เวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา
การทำให้รู้สึกไม่พอใจ เป็นหน้าที่ของทุกข์เวทนา
การเกิดความไม่พอใจทางจิต เป็นอาการปรากฏ
หทัยวัตถุ เป็นเหตุไถ่
ความวางเฉยที่เกิดขึ้นในขณะเห็น เป็นลักษณะพิเศษของอุเบกขาเวทนาที่เกิดจาก
ผัสสะทางตา
การทำสภาวะเห็นเป็นกลางคงอยู่ เป็นหน้าที่ของอุเบกขาเวทนา
การเกิดความสงบไม่ยินดียินร้าย เป็นอาการปรากฏ
ความมีจิตไม่ปิตินดี เป็นเหตุไถ่

แม้ในขณะที่กำหนดว่า ได้ยินหนอ, ได้รู้กลิ่นหนอ, ได้ลิ้มรสหนอ, ในขณะสัมผัส
สภาวะธรรม ๕ อย่าง คือ ที่เกิดขึ้นนั้นก็มียोगค์ประกอบโดยนัยลักษณะที่ปรากฏดังได้อธิบายมาแล้วนี้^{๕๗}

ข) การพิจารณาอายตนะ เป็นคู่

กระบวนการรับรู้ทางอายตนะ ๑๒^{๕๘} กระบวนการรับรู้โดยผ่านอายตนะ ๑๒ ได้ดังนี้

อายตนะทั้ง ๑๒ นี้ ก็เป็นรูป ๕ คู่ อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นรูปธรรม
ทั้งหมด ภายนอก คือ สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นรูปธรรม ส่วนคู่ที่ ๖ ภายใน ได้แก่ มนายนะ
เป็นนามทั้งหมด ส่วนอายตนะภายนอก ธรรมายตนะนั้น เป็นรูปก็มีเป็นนามก็มี เจตสิกนั้นเป็น
นามธรรม สุขุมรูปเป็นรูปธรรม ส่วนนิพพานเป็นนามธรรม

อายตนะคู่ที่ ๑ รู้ชัดตา รู้ชัดรูป สัมผัสอินทรีย์ตาและรูปทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัด
สัมผัสอินทรีย์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสัมผัสอินทรีย์ยังไม่เกิดขึ้น มิได้ด้วยเหตุใด ก็รับรู้ชัดเหตุนี้ การละสัมผัสอินทรีย์

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร:
ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๔-๑๘๕.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ,
(กรุงเทพมหานคร: เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๗.

เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุหนึ่ง และสังโยชน์ที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ชัดเหตุหนึ่ง^{๕๙}

อายตนะภายใน ได้แก่ (จักขายตนะ) คือประสาทตา สิ่งที่มากระทบ อายตนะภายนอก คือ (รูปารมณ) อันได้แก่ สีต่างๆ มากระทบกันทำให้เกิดการเห็นขึ้น เกิดสภาพเห็นขึ้น อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม ประสาทตาเป็นรูป สีที่กระทบตาเป็นรูป สภาพเห็นเป็นนาม

อายตนะคู่ที่ ๒ รู้ชัดหู รู้ชัดเสียง สังโยชน์ใดอาศัยหูและเสียงทั้งสองนั้นเกิดขึ้นก็รู้ชัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ ที่ยังไม่เกิดขึ้น มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุหนึ่ง การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุหนึ่ง และสังโยชน์ที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุหนึ่ง^{๖๐}

อายตนะภายในได้แก่ (โสตายตนะ) คือประสาทหู สิ่งที่มากระทบ อายตนะภายนอกก็คือ (สัททายตนะ) คือเสียงต่างๆ เสียงมา กระทบประสาทหู ซึ่งก็เป็นรูปธรรมด้วยกัน เสียงก็เป็นรูป ประสาทหูก็เป็นรูป กระทบกันก็เป็นเหตุให้เกิดสภาพได้ยินขึ้น สภาพได้ยินเป็นนามธรรม เสียงเป็นรูป ประสาทหูเป็นรูป ได้ยินเป็นนาม มนายตนะเป็นนาม

อายตนะคู่ที่ ๓ รู้ชัดจมูก รู้ชัดกลิ่น สังโยชน์ใดอาศัยจมูกและกลิ่นทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุหนึ่ง การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุหนึ่ง และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุหนึ่ง^{๖๑}

อายตนะภายใน ได้แก่ (ฆานายตนะ) คือ ประสาทจมูก สิ่งที่มากระทบ (อายตนะภายนอก) ก็คือ (คันธายตนะ) ได้แก่ กลิ่นต่างๆ กลิ่นก็เป็นรูป ประสาทจมูกก็เป็นรูป กระทบกันแล้วก็เป็นเหตุให้เกิดการรู้กลิ่นขึ้น ตัวรู้กลิ่นนี้เป็น มนายตนะ เป็นจิต แต่เป็นจิตที่เกิดที่จมูกทำหน้าที่ รู้กลิ่น กลิ่นก็อย่างหนึ่ง รู้กลิ่นก็อย่างหนึ่ง กลิ่นนั้นเป็นรูป รู้กลิ่นเป็นนาม สติที่ระลึกรู้ พอรู้กลิ่น ก็ระลึกรู้ สภาพ รู้กลิ่นเกิดการรับรู้ทางจมูกขึ้นมา

อายตนะคู่ที่ ๔ รู้ชัดลิ้น รู้ชัดรส สังโยชน์ใดอาศัยลิ้นและรสทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุหนึ่ง การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุหนึ่ง และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุหนึ่ง^{๖๒}

อายตนะภายใน ได้แก่ (ชีวหายตนะ) คือ ประสาทลิ้น สิ่งที่มากระทบ อายตนะภายนอก ก็คือ (รสายตนะ) ได้แก่ รสต่างๆ เป็นรูปธรรมทั้งคู่ กระทบกันก็ทำให้เกิดการรู้รสขึ้นสภาพรู้รสนั้น เป็นมนายตนะ เป็นจิตที่เกิดขึ้นที่ลิ้น ทำหน้าที่รู้รส รสก็อย่างหนึ่ง รู้รสก็อย่างหนึ่ง รสนั้นเป็นรูป รู้รสนั้นเป็นนาม รสก็เป็นรสต่างๆ ไม่รู้ว่าเป็นรสอะไร ปรมัตถธรรมแค่รสต่างๆ ไม่รู้ว่าเป็นรสแก่นั่นแก่นี้ รส

^{๕๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๒๐.

^{๖๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๒๐.

^{๖๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๒๐.

^{๖๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๒๐.

ขนม รสอะไรต่างๆ แคะรู้รสเท่านั้น นั่นคือปรมัตถ์ ก็ทำสติระลึกรู้เวลากินข้าวรสกระทบลิ้น ระลึกรู้สภาพรสรู้รส แต่พอมันเลยไปสู่สมมติบัญญัติรู้ว่ารสนี้เป็นรส รสไก่อ่าง รสน้ำปลา รสหวาน เราก็รู้มารู้ที่ใจ คือ มนายนตนะ ตัวจิตที่เกิดที่ใจที่ไปคิดนึกให้รู้ว่าเป็นสมมติบัญญัติต่างๆ แล้วถ้ามันเลยไปสู่ว่าพอใจ ไม่พอใจรสอันนี้ชอบดี ก็กำหนดความพอใจ อันไหนไม่ชอบก็กำหนดรู้ความไม่ชอบใจ ที่เป็นธรรมายตนะเกิดขึ้น

อายตนะคู่ที่ ๕ รู้ซัดกาย รู้ซัดโณภูฏัพพะ สังโยชน์ใดอาศัยกายและโณภูฏัพพะทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ซัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ซัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ซัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้วไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ซัดเหตุนั้น^{๖๓}

อายตนะภายใน ได้แก่ (กายายตนะ) คือ ประสาทกาย กระทบกับอายตนะภายนอกก็คือ (โณภูฏัพพายตนะ) เครื่องกระทบทางกายมีปฐวีโณภูฏัพพารมณฺ์ เตโชโณภูฏัพพารมณฺ์ วาโยโณภูฏัพพารมณฺ์ คือ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุดินก็มีลักษณะแค้นแข็ง แข็งน้อยก็เป็นความอ่อน ธาตุไฟก็มีลักษณะเป็นความร้อน ความร้อนน้อยก็คือความเย็น ธาตุลมลักษณะเคร่งตึง ตึงน้อยก็คือความหย่อน ฉะนั้นสิ่งที่มากระทบทางกาย ก็จะมีคุณสมบัติบ้าง ร้อนบ้าง อ่อนบ้าง แข็งบ้าง หย่อนบ้าง ตึงบ้าง กระทบกับกายประสาทซึ่งเป็นรูปธรรม เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา

อายตนะคู่ที่ ๖ รู้ซัดใจ รู้ซัดธรรมารมณฺ์ สังโยชน์ใดอาศัยใจและธรรมารมณฺ์ ทั้งสองนั้นเกิดขึ้น รู้ซัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ซัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ซัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ซัดเหตุนั้น^{๖๔}

อายตนะภายนอก ได้แก่ (มนายตนะ) คือใจ ที่มากระทบกับอายตนะภายนอก ก็คือ (ธัมมายตนะ) กระทบกันก็ทำให้เกิดรู้เรื่องราวต่างๆ ขึ้น ก็กำหนดรู้จิตใจที่นึกคิด ตัวธัมมายตนะที่กระทบที่ใจ คือ เจตสิกต่างๆ รวมทั้งรูปละเอียด คือสุขุมรูป ส่วนนิพพานนั้น ยังไม่เกิดขึ้น ถ้าเกิดขึ้นเมื่อไร ก็เป็นอันว่า เข้าสู่ความเป็นอริยบุคคล นิพพานก็เป็น ธัมมายตนะ มากระทบที่ใจ นิพพานเป็นอารมณ์กิเลสที่มีอยู่ในจิตใจ ก็จะถูกประหารให้น้อยลง เบาบางลง ฉะนั้นขณะที่เจริญสติ กำหนดรู้รูปนามอยู่เสมอนี้ มันก็จะบรรเทากิเลสไปได้ แต่ถ้าญาณปัญญาเกิดขึ้นจะละกิเลสเป็นขณะ เรียกว่า ตทังคปหาน และเมื่อมรรคจิตเกิดขึ้น จึงจะละโดยเด็ดขาดเป็นสมุจเฉตปหานการหยั่งเห็นด้วยการละนิจจสัญญา เป็นต้น ต่อมาเมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้นก็จะรู้ซัดถึงความเกิดดับของสภาวะเห็นหรือรูปที่เห็นได้ ต่อจากนั้น ก็รู้ซัดในความดับของสภาวะเห็นรูปที่เห็นรวมทั้งสังขารทั้งหมด ปัญหานี้เป็นปหานปริยญา ในระดับมรรคต่อมาผลจิตย่อมเกิดขึ้นต่อจากมรรคจิตโดยรับรู้พระนิพพานเป็นอารมณ์เหมือนมรรคจิต ครั้นบรรลุมรรคผลขั้นสูงคือ อรหัตตมรรค และอรหัตตผล กิเลสทั้งปวงย่อมหมดสิ้นไปโดยสิ้นเชิง

^{๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๒๐.

^{๖๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๒๐.

ค) การปฏิบัติสำรวมอายตนะที่ปรากฏในคัมภีร์

ในสามัญญผลสูตร ถึงผลแห่งความเป็นสมณะ เมื่อปฏิบัติสำรวมทวาร ๖ สามารถยกระดับจิตผู้ปฏิบัติถึงได้ฌาน ๔ และสามารถพัฒนาให้ได้วิชา ๘^{๖๕} และใน ปัญจกิกขุวัตถุ ก็มีกล่าวถึงว่า การสำรวมอายตนะยังประโยชน์ให้สำเร็จ ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ดังพระคาถาว่า

จกขุณา ส่วโร สาธุ	สาธุ โสเตน ส่วโร
ฆาเนน ส่วโร สาธุ	สาธุ ชิวหาย ส่วโร.
กาเยน ส่วโร สาธุ	สาธุวาจาย ส่วโร
มนสา ส่วโร สาธุ	สาธุ สพพตถ ส่วโร
สพพตถ ส่วโต ภิกขุ	สพพทุกขา ปมฺจจติ.
ความสำรวมทางตา	เป็นการดี
ความสำรวมทางหู	เป็นการดี
ความสำรวมทางจมูก	เป็นการดี
ความสำรวมทางลิ้น	เป็นการดี
ความสำรวมทางกาย	เป็นการดี
ความสำรวมทางใจ	เป็นการดี
ความสำรวมในทวารทั้งปวง	เป็นการดี
ภิกษุผู้สำรวมแล้วในทวารทั้งปวง	ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ^{๖๖}

ง) อุปมาอายตนะเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด

บุคคลที่ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยไม่ได้กำหนดอายตนะที่เกิดขึ้นในขณะที่ปฏิบัติอยู่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุปมาเปรียบเหมือนสัตว์ ๖ ชนิด ดังที่มาในฉัปปาณโกปมสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย บุรุษจับสัตว์ ๖ ชนิด ซึ่งมีที่อยู่ต่างกัน มีที่หากินต่างกันแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว คือจับงูแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับจระเข้แล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับนกแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขจิ้งจอกแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับลิงแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว ขมวดเป็นปมไว้ตรงกลางแล้วจึงปล่อยไป

ลำดับนั้น สัตว์ทั้ง ๖ ชนิด ซึ่งมีที่อยู่ตรงกัน มีที่หากินต่างกันเหล่านั้นพึงดึงไปสู่วิวาทิน และที่อยู่ของตนๆ คือ

- ๑) งู ดึงไปด้วยต้องการว่า จักเข้าไปสู่จอมปลวก
- ๒) จระเข้ ดึงไปด้วยต้องการว่า จักลงน้ำ

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๖-๒๔๙/๓๕-๘๔.

^{๖๖} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๖๐-๓๖๑/๘๐., พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖๐/๑๔๖.

๓) นก	ดิ่งไปด้วยต้องการว่า จักบินขึ้นสู่อากาศ
๔) สุนัข	ดิ่งไปด้วยต้องการว่า จักเข้าบ้าน
๕) สุนัขจิ้งจอก	ดิ่งไปด้วยต้องการว่า จักเข้าป่าช้า
๖) ลิง	ดิ่งไปด้วยต้องการว่า จักเข้าป่า

เมื่อใดสัตว์ทั้ง ๖ ชนิดนั้นต่างก็จะไปตามใจของตนพึงลำปาก เมื่อนั้นสัตว์เหล่านั้นก็พึงตกอยู่ในอำนาจ ไปตามสัตว์ที่มีกำลังกว่า แม้ฉนั้นใด ข้อนี้ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน ภายคตาสติที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้ว

ความสำรวม คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่ยินดีในรูปที่น่ารักไม่ยินร้าย ในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ตั้งมั่นกายคตาสติ มีอัปปมาณจิตอยู่ และรู้ชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ

ภิกษุทั้งหลาย ความสำรวมเป็นอย่างนี้แล คำว่า หลักหรือเสออันมั่นคงนี้เป็นชื่อของกายคตาสติเพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า กายคตาสติเราทั้งหลายจักเจริญทำให้มาก ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนืองๆ สังสมแล้วปรารถนาเสมอดีแล้วภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล ^{๖๗}

จ) ลักษณะของอายตนะในมหาสติปัฏฐานสูตร

ลักษณะของอายตนะในมหาสติปัฏฐานสูตรได้อธิบายไว้ว่า

- ๑) ตา - ชอบดูสิ่งที่มีลวดลายและเรื่องปกปิดเร้นลับ ไม่ชอบแลดูสิ่งที่เรียนง่ายที่เปิดเผย เป็นธรรมดา เหมือนนงุชอบเลื้อยไปที่รกไม่ราบเรียบ
 - ๒) หู - เป็นรูช่องให้เสียงลอดผ่าน เหมือนจระเข้ชอบอยู่ในโพรงหรือถ้ำใต้น้ำ
 - ๓) จมูก - ชอบสูบดมกลิ่นในอากาศเหมือนนกชอบโฉบบินไปในอากาศ
 - ๔) ลิ้น - ชอบลิ้มรสอาหารหลากหลายของชาวบ้าน เหมือนสุนัขบ้านชอบคลุกคุลีนอนในบ้าน
 - ๕) กาย - ชอบสัมผัสของมนุษย์ต่างเพศเหมือนสุนัขจิ้งจอกชอบกินเนื้อมนุษย์ในป่าช้า
 - ๖) ใจ - มีธรรมชาติซัดส่ายไปไม่หยุดนิ่งเหมือนลิงที่ซุกซนไม่หยุดนิ่ง
- ฉ) รูปนาม และอายตนะ

ตามธรรมดารูปนามนั้น ย่อมปรากฏในทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เสมอ คือ ขณะที่จิตรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ แต่ละทวาร รูปนามจะปรากฏเป็นธรรมนิยามพร้อมกัน

ยกตัวอย่าง ขณะที่จิตเห็นรูปทางตา จักขุประสาทรู้อันเป็นเหตุส่องให้เห็นรูปารมณกับรูปารมณที่ผ่านมากกระทบกับจักขุประสาทนั้นสองรูปนี้จัดเป็นรูปขันธ์ จิตผู้เห็นรูปารมณนั้นเป็นวิญญาณขันธ์ การเสวยรูปารมณ ว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์นั้นเป็นเวทนาขันธ์ความจำสึสนวรรณะเป็นต้นของรูปารมณ เป็นสัญญาขันธ์ ความดีใจในรูปารมณอันน่ารักหรือความเสียใจในรูปารมณอันน่าชังนั้นเป็นสังขารขันธ์ การใช้สติควบคุมใจให้กำหนดรู้รูปนาม ที่ปรากฏเกิดขึ้นในทวารทั้ง ๖ นั้น ให้ทันกับจิงหะที่มันเกินขึ้นพอดีคือ ไม่ก่อนไม่หลังเช่นนี้ ชื่อว่าจิต ได้อายตนะ ๑๒ อันเป็นอารมณ์ปัจจุบัน หรือได้รูปนาม

^{๖๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๘/๒๖๓.

ปัจจุบันอารมณ์ ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา พึงสำเนียงให้รู้รูปนามปัจจุบันให้เป็นที่เข้าใจเสียก่อนเป็นประการเบื้องต้น^{๖๘}

สรุป จะเห็นได้ว่า การเห็นรูปครั้งหนึ่งๆ นั้น รูปนามจะปรากฏเกิดขึ้นพร้อมกันทุก ๆ ครั้ง ไม่มีขาดไม่มีเกิดเลย แม้ในการได้ยินเสียงทางหูได้ดมกลิ่นทางจมูก ได้ลิ้มรสทางลิ้น ได้รู้สัมผัสคือ เย็น ร้อนอ่อนแข็งทางกาย และรับรู้ธรรมารมณ์ทางใจ आयตนะก็ปรากฏขึ้นในทวารนั้นๆ ครบทั้งรูปนาม โดยทำนองเดียวกันนี้ การใช้สติควบคุมใจให้กำหนดรู้รูปนาม ที่ปรากฏเกิดขึ้นในทวารทั้ง ๖ นั้น ให้ทันกับจังหวะที่มันเกิดขึ้นพอดี คือ ไม่ก่อนไม่หลังเช่นนี้ ชื่อว่าจิต ได้ आयตนะ ๑๒ อันเป็นอารมณ์ปัจจุบัน หรือได้รูปนามปัจจุบันอารมณ์ ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา พึงสำเนียงให้รู้รูปนามปัจจุบันให้เป็นที่เข้าใจเสียก่อนเป็นประการเบื้องต้น

๓.๔ ประโยชน์ที่ได้รับจากการละโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ความอยากในการปฏิบัติก็เป็นโทษะต้นทหาอย่างหนึ่งได้กล่าวไว้แล้วในบทของนิเวรณ คือ กามฉันทนิเวรณความพอใจปรารถนาต้องการให้เกิดฉันท วิปัสสนา มรรคผล นิพพานในการปฏิบัติผู้ปฏิบัติพึงหวังผลที่จะได้รับอย่างใดอย่างหนึ่งตามแต่ที่ตนได้กระทำให้เกิดมีขึ้น ในทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวไว้ว่า การให้ทานถือเป็นการเสียสละทรัพย์ที่ตนมีให้เป็นทานแก่บุคคลหรือบริจาคให้แก่การกุศลบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นการละความตระหนี่ หวงแหนในทรัพย์สมบัติของตนให้เป็นทาน อันเป็นธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อโลกเจตสิกทำให้เกิดความเอิบอิมใจมีความสบายใจที่ได้เสียสละนี้สำหรับบุคคลทั่วไปในทางโลกในทางธรรมการละโลกเจตสิกได้ถือว่าเป็นผู้ที่ได้เข้าใกล้พระสัทธรรมหรือเรียกว่าเป็นผู้ที่มีดวงตาเห็นธรรมได้เป็นพระอริยในระดับต้นๆ คือผู้ที่ปฏิบัติอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิต และธรรมทางใดทางหนึ่งก็สามารถเข้าถึงความเป็นผู้ที่ละกิเลสเบื้องต้นได้เป็นพระอริยบุคคล คือพระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ในที่สุด เป็นผู้หมดกิเลสไม่มีเชื้อให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไปและประโยชน์ในการละโลกเจตสิกที่ทำให้เป็นพระอริยบุคคลนั้นมียุทธตามลำดับของการละกิเลสเป็นขั้นๆ ตามที่ละโลกเจตสิกและเจตสิกธรรมที่สัมปยุตกันกับจิตนั้นได้มากน้อยตามแต่ความเป็นผู้มีบุญวาสนาที่ได้สั่งสมมาในภพก่อนๆ เมื่อมาปฏิบัติได้ถูกทางตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐาน ๔ ว่า เอกายโน (ทางสายเดียว) มีความหมายอยู่ ๒ ประการ คือ

- ๑) ทางสายเดียวที่มุ่งตรงสู่พระนิพพาน ไม่มีทางสายอื่นจากนี้
- ๒) ทางสายตรงสายเดียว ไม่มีทางสายอื่นอันจะทำให้เดินหลงทาง หรือผิดทาง เมื่อบุคคลดำเนินไปตามหนทางแห่งสติปัฏฐาน ๔ นี้แล้วย่อมจะบรรลุถึงพระนิพพานได้ในที่สุด

^{๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔๑.

ตั้งข้อความในคัมภีร์อรรถกถาว่า

ตสฺมา เอกายโน อโย ภิกฺขเว มคฺโคติ เอตถ เอกมคฺโค อโย ภิกฺขเว มคฺโค, น เทวธาปถภูโตติ เอวมตฺถโถ ทฎฺฐุโพ.^{๖๙} ดังนั้น จึงทราบข้อความในพระบาลีนี้ว่า เอกายโน อโย ภิกฺขเว มคฺโค. อย่างนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเดียว ไม่ใช่ทางสองแพร่ง” แม้ในพระไตรปิฎกจะมีเรื่องกล่าวถึงผู้ฟังพระสัทธรรมแล้วบรรลุเมื่อฟังจบ แต่ไม่มีใครบรรลุธรรมโดยมิได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง ความจริงแล้วทุกคนต้องบรรลุธรรมด้วยการเจริญสติปัฏฐานอันเป็นทางสายเดียวนี้ เพราะวิปัสสนาญาณและมรรคญาณเป็นปัญญาที่เกิดมาจากการอบรมจิต เมื่อจิตระลึกรู้สภาวะธรรมล้วนๆ และมีสมมติตั้งมั่นอยู่ในสภาวะธรรมปัญญาที่เกิดร่วมกับสติและสมาธิย่อมจะพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับปัญญาดังกล่าวเรียกว่า ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการอบรมจิต

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความดับทุกข์ว่าเป็นความดับตัณหา (โลกเจตสิก) ที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์การปฏิบัติธรรมในพระศาสนาจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อละตัณหาที่มาปรากฏทางทวารทั้ง ๖ คือ ทางจักขุทวาร (ตา) โสตทวาร (หู) ฆานทวาร (จมูก) ชิวหาทวาร (ลิ้น) กายทวาร (กาย) และมโนทวาร (ใจ) ที่เป็นต้นเหตุให้เกิดตัณหา ในข้อนี้ต่างจากคำสอนของนิครนนาถบุตฺร ที่เรียกว่าลัทธิจรวาก ซึ่งมุ่งสอนในการทำให้ร่างกายอ่อนกำลังและแตกดับไปด้วยการบำเพ็ญอัตตกิลมณायุค การปฏิบัติดังกล่าวเป็นการแก้ไขในทางปลายเหตุ ไม่ใช่ต้นเหตุอย่างแท้จริง^{๗๐} ความดับทุกข์มิได้ด้วยความดับตัณหาโดยแท้ ส่วนความดับทุกข์โดยวิธีอย่างอื่นจากนี้เป็นเพียงความดับชั่วคราว เหมือนการเปลี่ยนอิริยาบถที่ทำไว้นานๆ ด้วยการเหยียด คู้ เดิน ยืน นั่ง และนอน การรับประทานอาหารในเวลาที่เกิดความหิว หรือการรับประทานยาในขณะที่เกิดความเจ็บป่วย สิ่งเหล่านี้สามารถดับทุกข์ได้เพียงชั่วคราวหนึ่ง ไม่อาจดับทุกข์ได้ตลอดไป

ความดับตัณหานี้มีได้ด้วยวิปัสสนาญาณและมรรคญาณเท่านั้น เหมือนแสงสว่างที่ปรากฏขึ้นเพื่อทำลายความมืด ในบางที่เปลียบเหมือนกับสายฟ้าแลบและสายฟ้าผ่า^{๗๑} เมื่อผู้ที่มีความจำเป็นต้องเดินทางในความมืดไม่มีแสงไฟช่วยส่องทางให้เห็นได้เกิดมีฟ้าแลบขึ้นมาครั้งหนึ่งบุคคลผู้นั้นก็พอมองเห็นทางว่าตนได้มาถึงไหนแล้วและจะไปทางไหนต่อไป เขาเดินทางต่อไปอีกระยะหนึ่งก็เกิดมีฟ้าแลบขึ้นอีกก็ทำให้มองเห็นทางได้ชัดกว่าเก่าเป็นอย่างนี้ไปอีกจนเกิดสายฟ้าที่ผ่าลงมาสายฟ้าที่ผ่าลงมานี้มีความรุนแรงและแสงสว่างก็มีมากขึ้นจนเห็นหมดทุกอย่างในบริเวณกว้างขวาง เปลียบได้กับตัณหาและกิเลสที่ถูกไล่ไปเป็นชั้นๆ เมื่อตัณหาถูกกำจัดไปได้โดยเด็ดขาด รูปนามที่เป็นผลของตัณหาย่อมไม่เกิดขึ้น จิตว่าผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุนิโรธสัง ความจริงแล้วความดับตัณหาด้วยอหัตตมรรคญาณเป็นการละตัณหาได้โดยสิ้นเชิง ในที่นี้กล่าวถึงความดับนี้เป็นหลักด้วยอุกักภูณฺนย คือ นัยที่กล่าวถึงสิ่งที่สูงสุด แต่ยังหมายถึงความดับตัณหาในระดับของโสตปัตติมรรคญาณเป็นต้นไปอีกด้วย เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดว่า “เห็นหนอ” ในขณะที่เห็นแล้วสามารถหยั่งเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนของ ตาที่เห็นรูป หรือเป็นแต่สภาวะที่เห็นสักแต่ว่าเห็นไม่ใช่เป็นตัวเราที่เห็น หรือในการได้ยินเสียงก็เป็นแต่สภาวะที่ได้ยินสักแต่ว่าได้ยินเป็นต้น จิตว่าละอริชชาได้ชั่วคราวเป็นตทังคนิโรธ เมื่อ

^{๖๙} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๕๙., ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๔๔.

^{๗๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๔๐๓-๔๐๔.

^{๗๑} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๐๖/๓๒๙.

ละอิวชาได้ ตัณหาที่ยินดีพอใจในขณะเห็นย่อมไม่เกิดขึ้น จิตว่าละตัณหาได้ชั่วขณะเช่นเดียวกัน เมื่อ ตัณหาไม่มี ความยึดมั่นและการทำกรรมดีกรรมชั่วก็ไม่มีและผลที่เกิดจากกรรมอันได้แก่ วิญญาณ นามรูป आयตนะ ๖ ผัสสะและเวทนา ย่อมดับไปในขณะที่ตัณหาดับเมื่อประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ การละตัณหาด้วยวิปัสสนาที่เป็นตังคณิโรธนี่จะเป็นปัจจัยให้ผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุการละตัณหาอย่าง เต็ดขาดเป็นสมุจเฉทนิโรธ และสามารถดับทุกข์ที่เนื่องด้วยตัณหาอื่นๆ ได้กล่าวคือ

โสดาปัตติมรรคญาณ “ละโลกเจตสิกที่อยู่ในทิวฐิตตสัมปยุตตจิต ๔ ดวง” ทิวฐิตเจตสิก และ วิจิกิจจาเจตสิก ได้โดยเด็ดขาด และยังทำให้ละโลกเจตสิกที่อยู่ในทิวฐิตตวิปปยุตตจิต ๔ ที่นำไปสู่ อบายให้เบาบางลงเป็นการละตัณหาที่ส่งผลให้ไปเกิดในอบายภูมิและดับทุกข์ในอบายภูมิ พร้อมด้วย ทุกข์ในการเกิดมากกว่า ๗ชาติ “ในกามสุคติภูมิ” ถ้าเป็นพระโสดาบันที่มีบารมีปานกลางก็จะเกิดได้อีก ๒-๖ ชาติ ถ้าเป็นพระโสดาบันที่มีบารมีแก่กล้า เรียกว่า เอกพีซี ก็จะเกิดอีกเพียงชาติเดียว

สกทาคามีมรรคญาณ ประหาณกิเลสไม่ได้โดยเด็ดขาดแต่สามารถละกิเลสที่เหลือให้เบาบางลงเท่านั้น และดับทุกข์ในการเกิดมากกว่า ๒ ชาติในกามสุคติภูมิ

อนาคามีมรรคญาณ ละตัณหาอย่างละเอียดที่เป็น สุขุมะ คือสามารถละกามราคะที่อยู่ในทิวฐิตตวิปปยุตตจิต ๔ และปฏิฆะคือ ความผูกโกรธ ความพยาบาท ละโทสมูลจิต ๒ ดวงได้อีกเด็ดขาด พระอนาคามีจึงไม่มีกามราคะและปฏิฆะความโกรธได้ ด้วยเหตุนี้พระอนาคามีจึงไม่เกิดในกามสุคติภูมิ แต่ได้ สิทธิพิเศษที่เรียกว่า มรรคสิทธิญาณให้ไปเกิดในสุทธาวาส ๕ ชั้นตามแต่อินทรีย์ ๕ ที่แก่อ่อนไม่เท่ากัน^{๗๒}

อรหัตตมรรคญาณ ละตัณหาที่อยู่ในทิวฐิตตวิปปยุตตจิต ๔ มานเจตสิกและสัมปยุตตธรรม ทั้งหมดที่อยู่ในทิวฐิตตวิปปยุตตจิต ๔ อุทธัจจเจตสิกที่ไม่โมหมูลจิต ๒ และกิเลสที่เหลือทั้งหมดที่อยู่ใน อกุศลจิตอีก ๕ ดวงหมดไม่มีเหลือ เพราะกิเลสทั้งหมดถูกประหาณด้วยมรรคญาณเป็นหน้าที่ของ มรรคญาณในการละกิเลส หรือประหาณกิเลสทำให้หมดเชื่อในการเกิดจึงดับทุกข์ในวัฏสงสารทั้งหมด

ในอรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ เอกนิบาต ได้กล่าวถึงการละโลกะความโลภของนาง ขุชชุตตราหลังจากได้ฟังพระธรรมจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้บรรลุธรรมเป็นโสดาปัตติผลจากการ ได้ฟังพระสัทธรรมนั้น เมื่อก่อนหน้านั้น นางมีหน้าที่ไปซื้อดอกไม้มาให้กับพระนางสามาวดีซึ่งเป็น เมสสีของพระเจ้าอุเทน พระราชาจะจ่ายค่าดอกไม้วันละ ๘ กหาปณะแต่เพราะความโลภในของๆผู้อื่น เอาเป็นของตนเองนางก็จ่ายค่าดอกไม้ให้กับนายมาลาการแค่ ๔ กหาปณะเก็บไว้เป็นของตนเองเสีย ๔ กหาปณะเป็นอย่างนี้ทุกๆวัน จนอยู่มาวันหนึ่ง^{๗๓} “พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว ประทับนั่งในเรือนของนายมาลาการผู้เป็นหัวหน้า ขณะนั้นนางขุชชุตตราได้รับทรัพย์ ๘ กหาปณะ แล้วไปยังเรือนนั้นเพื่อซื้อดอกไม้ไปให้นางสามาวดี นายมาลาการผู้เป็นหัวหน้าเห็นนางแล้วก็กล่าวว่า แม่อุตตรา วันนี้ (ฉัน) ไม่มีเวลาที่จะให้ดอกไม้แก่เธอ ฉันกำลังอังคาสภิกษุสงฆ์มีพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นประมุขแม้เธอก็จะเป็นสหายในการเลี้ยงดูเถิด เมื่อทำอย่างนี้แล้ว เธอก็จักพ้นไปจากการทำการรับ ใช้บุคคลอื่น (เสียที่) ครั้งนั้นนางขุชชุตตราก็ได้ทำการรับใช้พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายในโรงครัว นาง

^{๗๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๔๐๓-๔๐๕.

^{๗๓} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๘.

ได้เรียนธรรมทั้งหมดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วด้วยอำนาจ “อุปนิสสินกถา” ต่อมาได้ฟังอนุโมทนาแล้วได้บรรลุโสดาปัตติผล

ในวันอื่นๆนางให้ ๔ กหาปณะเท่านั้นแล้วรับเอาดอกไม้ไป แต่ในวันนั้นเพราะได้เห็นสังขะนางไม่ยังจิตให้เกิดความอยากได้ในสิ่งของของบุคคลอื่นให้หมดทั้ง ๘ กหาปณะแล้วรับเอาดอกไม้ไปยังสำนักของนางสามาวดี^{๗๔}

ลำดับนั้น พระนางสามาวดีนั้นได้ถามนางว่า แม่อุตตรา ในวันอื่นๆ เธอนำดอกไม้มาให้ไม่มากแต่วันนี้นำมาให้มาก พระราชาของเราทั้งหลายทรงเลื่อมใสมากขึ้นหรือ? นางได้ทูลเรื่องทั้งหมดไม่ปกปิดเรื่องที่ตนได้ทำไปแล้ว เพราะไม่สามารถที่จะกล่าวเท็จได้ และเมื่อนางถูกถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นเพราะเหตุไรวันนี้จึงนำดอกไม้มากก็ทูลตอบว่า วันนี้หม่อมฉันได้ฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้ทำให้แจ้งซึ่งอมตะเพราะเหตุนี้ หม่อมฉันจึงลวงพระองค์ท่านไม่ได้ เมื่อได้บรรลุซึ่งอมตะธรรมก็ไม่ทำให้ผิดศีลข้อที่ ๒ เป็นการมีสติรู้สึกตัวกำหนดละโลภะความอยากได้ของๆ บุคคลอื่นเป็นบุคคลตัวอย่างในพระพุทธศาสนาบุคคลหนึ่งที่หน้ายกย่อง”นี่คือประโยชน์ที่ได้รับจากการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในแนวทางของการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายได้ปฏิบัติกันสืบต่อมา โดยมีพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้บอกทางไว้ให้เดินตามว่าทางนี้เป็นทางสายเอกสายเดียวไม่มีทางสายอื่น ไม่มีทางสองแพร่ง มีสายเดียวเท่านั้นที่จะทำให้หมดทุกข์ในการ เกิด แก่ เจ็บ และตายได้ ผู้ปฏิบัติที่ได้ดำเนินตามทางในอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการคือ ปฏิบัติอยู่ใน ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติอันยอดเยี่ยม

๓.๕ สรุปท้ายบท

เมื่อผู้ปฏิบัติตามในสติปัฏฐาน ๔ อย่างถูกต้องตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วมีการตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ปล่อยไปตามกระแสแห่งพระธรรมเทศนานั้น เมื่อฟังจบก็ได้บรรลุซึ่งอมตะธรรมก็ไม่ทำให้ผิดศีลข้อที่ ๒ เป็นการมีสติรู้สึกตัวกำหนดละโลภะความอยากได้ของๆ บุคคลอื่นเป็นบุคคลตัวอย่างในพระพุทธศาสนาบุคคลหนึ่งที่หน้ายกย่อง”ที่สามารถละกิเลสความโลภในจิตใจที่เป็นเหตุนำไปสู่อบายภูมิ และมีสติกับสัมปชัญญะระลึกได้ว่าไม่ควรที่จะกระทำทุจริตอีกต่อไปและยังยอมรับสารภาพความผิดที่ได้กระทำมาด้วยไม่สามารถที่จะกล่าวคำที่เป็นเท็จได้อีก เพราะมีศีลที่บริสุทธิ์แล้ว “นี่คือประโยชน์ที่ได้รับจากการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในแนวทางของการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายได้ปฏิบัติกันสืบต่อมา โดยมีพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้บอกทางไว้ให้เดินตามว่าทางนี้เป็นทางสายเอกสายเดียวไม่มีทางสายอื่น ไม่มีทางสองแพร่ง มีสายเดียวเท่านั้นที่จะทำให้หมดทุกข์ในสังสาร์วัฏ เข้าถึงความหมดกิเลสที่เป็นเหตุให้พ้นจากการ เกิด แก่ เจ็บ และตายได้”

^{๗๔} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๙.

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

จากการศึกษา เรื่อง โลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยมีวัตถุประสงค์ในเรื่องนี้ คือ ศึกษาโลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสารโดยการค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ พระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาไทยและบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาไทยฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๒๕ และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เช่นคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมรรคคัมภีร์ปกรณ์วิเสส และตำราต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาโลกเจตสิกที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา โดยนำข้อมูลมาเรียบเรียงตรวจสอบแล้วมาแก้ไข และเขียนบรรยายเชิงพรรณนา

๔.๑. สรุปผลการวิจัย

๔.๑.๑ ศึกษาโลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ศึกษาโลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทพบว่า โลกเจตสิกมีคำไวพจน์ที่ใช้แทนกันได้ มีมากถึง ๑๐ ประการตามที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ ๒ ต่างกันที่พยัญชนะแต่มีความหมายตรงกัน และอาการที่ปรากฏก็เหมือนกัน หรือใกล้เคียงกันซึ่งเป็นสาเหตุทำให้จิตใจเศร้าหมอง ซึ่งเป็นอาการของจิตโลกเจตสิกที่ประกอบกับจิตมีความยินดี ตัดใจในอารมณ์ เรียกว่า ตัณหา ความกำหนัดอยากได้ในกามอารมณ์นั้น เรียกว่า “กามตัณหา” ตัณหาที่เกิดพร้อมด้วยสัสตทิฏฐิ เรียกว่า “ภวตัณหา” ตัณหาที่เกิดพร้อมด้วยอุจเฉททิฏฐิ เรียกว่า “วิภวตัณหา” เป็นสิ่งที่ผูกมัดสัตว์ไว้ตั้งไว้ให้ติดข้องอยู่ในสังสารวัฏอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โลภะเป็นเจตสิกที่เป็นอกุศลเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตปรุงแต่งจิตให้เป็นไปในอารมณ์ ๖ คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ ที่อยากได้ อยากมี อยากเป็น ซึ่งเป็นอาการของกิเลสที่ขัดขวางการพัฒนาในด้านจิตใจที่ไหลไปตามกระแส ของกามอารมณ์ ยึดมั่นในอารมณ์มีความห่วงแหนไม่ยอมปล่อย เหมือนเชือกที่ผูกสัตว์ไว้ไม่ให้หลุดพ้นไปจากกองทุกข์ได้ อันเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลาย เวียนเกิด เวียนตาย อยู่ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ

ลักษณะของโลกเจตสิกในพระไตรปิฎกยังคงสอดคล้องกัน คือ มองโลกเจตสิกในเชิงลบเหมือนกัน ในพระไตรปิฎกปรากฏที่ศนะหรือ แนวคิดหลายมิติ คือ (๑) โลกเจตสิกทำให้คนประพฤตินิสัยธรรม (๒) โลกเจตสิกทำให้จิตใจเศร้าหมอง (๓) โลกเจตสิกตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คัมภีร์ที่อธิบายความพระบาลี หรือ พระไตรปิฎกซึ่งรจนาโดยพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย ฎีกา คือ คัมภีร์ปกรณ์ ที่พระฎีกาจารย์แต่งและอธิบายเพิ่มเติมจากคัมภีร์อรรถกถาอีกชั้นหนึ่ง อย่างไรก็ตามแม้พระไตรปิฎกจะเป็นคัมภีร์หลัก และได้อธิบายลักษณะของโลกะแล้วก็ตาม แต่การศึกษาลักษณะของ

โลภะที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถายังคงเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นต่อการพัฒนาองค์ความรู้ และเพิ่มคุณค่าทางจริยธรรมเพราะทำให้ทราบและเข้าใจที่ศนะ หรือแนวคิด ตลอดจนพัฒนาการทางความคิดของนักปราชญ์ในแต่ละยุคซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของ สภาพแวดล้อมทางด้านสังคมการเมือง

การศึกษาโลภะในอรรถกถาฎีกาทำให้ทราบว่าพระอรรถกถาจารย์และพระฎีกาจารย์ได้อธิบายขยายความในประเด็นที่เกี่ยวกับความหมายของความโลภในพระไตรปิฎกออกให้เข้าใจง่ายพร้อมด้วยข้อเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นลักษณะของความโลภได้อย่าง ชัดเจน เช่น โลภะมีลักษณะยึดมั่นในอารมณ์เหมือนลิงติดตัง เป็นต้น การศึกษาเกี่ยวกับความสำคัญของโลกเจตสิก ทำให้ทราบว่าโลภะมีหลายระดับที่ลดหลั่นกัน คือ (๑) อย่างละเอียดเป็นกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายในจิตใจบางครั้งอาจรู้สึก ว่าหมด กิเลสแล้ว แต่เมื่อมีเหตุมากระตุ้นจึงแสดงตัวออกมา (๒) อย่างกลางเป็นกิเลสที่กลุ่มลุ่มจิตใจ (๓) อย่างหยาบเป็นอาการของความโลภที่อยากได้สิ่งของๆ บุคคลอื่นในขั้นที่รุนแรงซึ่งเป็นสาเหตุของการกระทำทุจริตทาง กาย วาจา ทำให้ทราบว่าสาเหตุของโลภะด้านปัจจัยภายในมาจาก อวิชชา ความไม่รู้โหมเหวความหลง และชาติโยนิโสมนสิการ ในด้านปัจจัยภายนอก คือ อารมณ์ ที่มากระทบและยึดมั่นด้วยอำนาจของ ตัณหา ตัณหาหรือโลภะ เรียกอีกอย่างว่า สมุทัย หรือสมุทัยสังขจ ซึ่งองค์ธรรมของสมุทัย มีโลกเจตสิกตัวเดียว ช่างน่าทึ่งเสียจริงๆ ซึ่งโลกเจตสิกตัวเดียวนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์นับได้ว่า ตัณหาเป็นผู้สร้างโลกได้อย่างแท้จริงทีเดียว

๔.๑.๒. โลภเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

โลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาพบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาทั่วไปก็เกิดจากความอยากของตนเป็นพื้นฐาน และคิดว่าความอยาก ความพอใจนั้นเป็นกุศล ที่เกิดใกล้เคียงกันมากในขณะที่โลภะเกิดขึ้นและดับลง เจตนาเจตสิกที่เป็นกุศลเกิดต่อทันทีเพราะมีสติ และสัมปชัญญะเกิดร่วมด้วย ฉะนั้นจะกล่าววโลภะเป็นเหตุให้เกิดกุศลเจตนาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาก็ได้

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงต้องการให้ผู้ปฏิบัติพบกับสภาวะธรรมที่เป็นจริงด้วยปัญญาของตนเอง คือ ภาวนามยปัญญา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมอบแบบฝึกหัดอันล้ำค่าผ่านหลักการทางสติปัญญา ๔ ด้วยการเริ่มค้นหาความจริงในกายก่อน เพราะกายเป็นของหยาบ พิจารณาได้ง่ายกว่า ร่างกายของคนทั้งหลายประกอบขึ้นด้วย กายและจิต ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า กายานุปัสสนาสติปัญญา เวทนานุปัสสนาสติปัญญา จิตตานุปัสสนาสติปัญญา และธรรมานุปัสสนาสติปัญญา การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นการเจริญปัญญา หรือการพัฒนาปัญญา หรือการอบรมปัญญา หรือการเห็นแจ้งด้วยปัญญา คือความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงของสภาธรรม เกิดความรู้เท่าทันสิ่งที่เกิดขึ้น เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และมีใจเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหาและความทุกข์ทั้งหลาย วิปัสสนาภาวนาเป็นการอบรมเจริญปัญญา ถึงความเป็นวิปัสสนา คือ เห็นแจ้งประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาธรรมตามความเป็นจริงของสภาธรรม เช่น สภาธรรมที่เป็นนามธรรมก็เป็นนามธรรม สภาธรรมที่เป็นรูปธรรมก็เป็นรูปธรรม สภาธรรมที่เป็นนามธรรมเกิดแล้วก็ดับ สภาธรรมที่เป็นรูปธรรมเกิดแล้วก็ดับ อยู่ในความไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล เรา ของเรา เป็นไปตามธรรมชาติของธาตุ ๖ คือ ปรฐวีธาตุ อโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ วิญญานธาตุ และอากาศธาตุ

มีข้อนำอัครรรยอยู่อย่างหนึ่งว่า คนเราในโลกนี้ล้วนแต่เกิดมาเป็นคนด้วยกันทั้งสิ้น แต่เหตุไฉนอัครรรยจิตใจจึงไม่เหมือนกัน แม้ที่สุดพี่น้องท้องเดียวกันก็ยังมีอัครรรยจิตใจแตกต่างกันไปได้ คือ บางคนมีอัครรรยใจคอดี บางคนก็ไม่ดี ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่าเนื่องมาจากการกระทำ กุศลกรรมของคนที่ทั้งหลายในชาติปางก่อน ซึ่งเป็นตัวเหตุ นั้นได้กระทำลงไปไม่เหมือนกันนั่นเอง กล่าวคือ ในขณะที่กำลังบริจาทานรักษาศีล หรือเจริญภาวนาอยู่นั้นกระแสดใจในขณะนั้น ย่อมปรากฏไปในการอยากมีชื่อเสียงบ้าง อยากมีหน้ามีตาบ้าง อยากได้เสวยผลที่เป็นทิพยสมบัติ มนุษย์สมบัติบ้าง อันเป็นตัว ตัณหา มีการถือว่าตัวเป็นนั่น เป็นนี่บ้าง อันเป็นตัวมานะ มีการถือตัวว่าเป็นตัวตนบ้าง อันเป็นตัวทิฐฐิ อุกุศลที่เกี่ยวข้องด้วย ตัณหา มานะ ทิฐฐิ เช่นนี้จึงเป็นเหตุให้ผู้นั้นเป็นคนมีราคะจริตในภพต่อไป ในจิตอื่นก็ทำนองเดียวกันนี้ พุทธศาสนิกชนผู้มีความประสงค์จะให้ตนเป็นคนมีนิสัยใจคอที่เป็นจิตฝ่ายดีในภพข้างหน้าต่อไป ต้องหมั่นรักษาศีลใจตนไว้ให้ดีในขณะที่ทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา

๔.๒. ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง โลกเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ผู้ศึกษามุ่งประเด็นศึกษาโลกเจตสิก ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และโลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ซึ่งถือว่าเป็นการนำลักษณะ กิจ อาการที่ปรากฏ และผลที่เกิดขึ้นของโลกเจตสิก มาใช้ในการกำหนดรู้ในเวลาที่เกิดความอยากได้ เกิดความโลภ เพื่อละความถือมั่นยึดมั่นในอุปาทานขันธ ซึ่งเป็นเหตุของความทุกข์ ที่ถูกโลภะครอบงำ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา หรือการปฏิบัติในสติปัฏฐาน ๔ โดยมีข้อเสนอแนะดังนี้

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้

๑) จากการศึกษาการเกิดของโลกเจตสิกในคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือในอรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส ต่างๆ กล่าวถึงโลกเจตสิกว่าเป็นความติดคอง ความยึดติด โลภะเป็นมลทินภายใน เป็นอมิตภายใน เป็นศัตรูภายใน เป็นเพชฌฆาตภายใน เป็นข้าศึกภายใน โลภะก่อให้เกิดความยึดติดอยากเป็นเจ้าของ อยากได้มาครอบครองทำให้จิตฝักใฝ่ดิ้นรนแสวงหาไม่เป็นประโยชน์ โลภะทำจิตให้กำเริบ โลภะเป็นภัยที่เกิดขึ้นภายในคน และสัตว์ที่มีชีวิต (ส่วนมาก) คนโลภไม่รู้จักผล คนโลภไม่รู้จักเหตุ ความโลภครอบงำนรขเมื่อใด ความมืดบอดย่อมมีเมื่อนั้น ส่วนผู้ใดละโลภะได้ไม่ทะยานอยาก ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความโลภ ผู้นั้นย่อมพบแสงสว่างที่ปรากฏขึ้นเพื่อทำลายความมืด เหมือนผู้ที่มีความจำเป็นต้องเดินทางในความมืดไม่มีแสงไฟช่วยส่องทางให้เห็น ในขณะที่เกิดฟ้าแลบขึ้นมาครั้งหนึ่งบุคคลผู้นั้นก็พอมองเห็นทางว่าตนได้มาถึงไหนแล้ว ทำให้รู้ว่าเป็นทางแยกหรือทางตรงและตนเองจะไปไหน เมื่อเดินทางต่อไปอีกระยะหนึ่งก็เกิดมีฟ้าแลบขึ้นมามากทำให้มองเห็นทางได้ชัดกว่าเก่า เปรียบเหมือนผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่รู้ว่าการกำหนดรู้การเกิดขึ้นของ โลภะจะถูกอริยมรรคละได้โดยเด็ดขาดจากผู้นั้นเหมือนหยาดน้ำกลิ้งตกจากใบบัว

๒) ในขณะที่กำลังเจริญวิปัสสนาภาวนาหรือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็ดี การปฏิบัติเพื่อละโลกเจตสิก คือ การที่มีศีลสังวร ในขั้นต้น มีความยังจิตของตนให้อยู่ในศีลอันดีงาม สมาธิขั้นสูงระงับกิเลสอย่างกลางได้ และศีลที่อยู่ในองค์มรรคย่อมละโลกเจตสิกให้เด็ดขาด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายที่ละโลภะ(ความอยากได้)ได้เราขอรับรองความเป็นอนาคามีของเธอทั้งหลาย โลภะใดเป็นเหตุให้สัตว์ผู้โลกไปสู่ทุกคติ ผู้มีปัญญาเห็นแจ้งย่อมละโลภะนั้น เมื่อละได้แล้วจึงไม่ต้องหวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ผู้ไม่รู้ซึ่งถึงโลภะ ยังกำหนดรู้โลภะไม่ได้ ยังไม่คลายความพอใจในโลภะ ก็ยังไม่อาจสิ้นทุกข์ได้ ส่วนผู้ที่รู้ซึ่งถึงโลภะ เห็นความเป็นโทษกำหนดรู้การเกิดขึ้นของโลภะได้ คลายความพอใจในโลภะได้ ละโลภะได้แล้วจึงถึงความสิ้นทุกข์ได้

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

จากการศึกษา “โลกเจตสิกในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” ยังมีองค์ความรู้ที่ยังหน้าศึกษาอีกหลายประการ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันฉะนั้นผู้วิจัยเห็นว่า มีประเด็นที่น่าสนใจอีกหลายประเด็น ที่น่าจะนำไปศึกษาวิจัยเพิ่มเติม คือ

- ๑) ศึกษาการบรรลุธรรมด้วยการละโลกเจตสิกในปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
- ๒) ศึกษาการแก้ปัญหาความโลภในสังคมปัจจุบัน
- ๓) ศึกษาการกำหนดสติและสัมปชัญญะในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยพร้อมอรรถกถาแปลชุด ๙๑ เล่ม.

กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source)

พระธัมมपालมหาเถระ รจนา. ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมัคคมหาฎีกา ภาค ๑ ภาค ๒ ภาค ๓

อาจารย์สิริ เพ็ชรไชย ป.ธ ๙ แปล กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๕.

พระพุทฺธโฆสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลโดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร).

พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๑.

_____ คัมภีร์วิสุทธิมรรค. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจารย์. ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี.

กรุงเทพมหานคร: บริษัท วี.อินเตอร์ พรีนซ์, ๒๕๔๗.

_____ ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๗ อุกุศลสังคหะ. กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๐.

_____ ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๒, เจตสิกสังคหะ. กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๘.

พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจารย์. ปฏิจจสมุปบาทที่ปณี. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

บริษัท วี.อินเตอร์ พรีนซ์, ๒๕๔๖.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน. กรุงเทพมหานคร: ห้าง

หุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). มหาสติปัฏฐานสูตร. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์,

๒๕๔๙.

_____ วิปัสสนานัย เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย, ๒๕๔๘.

_____ อัมมจักกัปปวัตตนสูตร. แปลโดยพระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด

ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.

_____ ปฏิจจสมุปบาท เหตุผลแห่งวิภูสสาร. แปลโดยพระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร:

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓.

(๑) คัมภีร์:

ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุทร). ลักษณะทิจตุงกะ. มูลนิธิปริยญาธรรม วัดสังเวชวิศยาราม

กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๑.

คณะกรรมการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ. **พระไตรปิฎกนิสสยะ มหาสติปัฏฐานสูตร**. แปลโดย

จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.

ฉันทนา อสาหลักษณ์. **พุทธปัญญา**. กรุงเทพมหานคร: ทนัชการพิมพ์, ๒๕๕๒.

นิน่า แวน กอคอม (Nina Van Gorkom). **พระอภิธรรมในชีวิตประจำวัน**. แปลโดย ดวงเดือน

บารมีธรรม. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

ป๋วย แสงฉาย, **มิลินทปัญหา** แปล. กรุงเทพมหานคร: ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๒๘.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตภาโณ). **อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท**. กรุงเทพมหานคร:

ธรรมบท, ๒๕๓๕.

พระธรรมธีรราชฆานุมณี (โชดก ภาณสิทฺธิเถร ป.ธ.๙). **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑** พิมพ์ครั้งที่

๓ กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๕.

พระมหาบุญหนา อโศโก. **พระไตรปิฎก ฉบับทางพันทุกซ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท

ศิลป์สยามบรรณภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๖.

พระมหาปรมาโหมทย์ ปโมทิตโต. **พจนานุกรมธาตุ ภาษาบาลี**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอกพิมพ์ ไทย จำกัด,

๒๕๔๑.

พระมหาสมปอง มุทิตโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา,

๒๕๔๒.

พุทธทาสภิกขุ. **ตัวกูของกู ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

วินัย อ.ศิวกุล. **แม่บทของธรรมชาติ**. กรุงเทพมหานคร: จัดทำโดยศูนย์พระไตรปิฎกศึกษา, ๒๕๔๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.

กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรีนติ้ง โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘.

_____ .**พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์,

๒๕๕๘.

_____ .**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๖.

พรชัย เจริญดำรงเกียรติ. **ปฏิบัติธรรมตามพระไตรปิฎก**: [ออนไลน์], เสียงบรรยายธรรม (ขึ้นเว็บไซต์

๒๒ เมษายน ๒๕๕๘), แหล่งที่มา: <http://www.putbhaddanta.crg/> [๒๐ มิ.ย., ๒๕๖๐].

(๒) วิทยานิพนธ์:

นันทพล โรจนโกศล. “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขันธ ๕ กับการบรรลุธรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๔๘.

พระมหาชั้นทอง วิชาเดช. “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันธในพระพุทธานุสสาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์**

ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.

พระมหาชุตินันทร โชติธมโม (นงพยัคฆ์). “การศึกษาวิเคราะห์พระอภิธรรมในฐานะที่เป็นพุทธจริย

ศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาธีระพล สุขแสง. “การศึกษาคำสอนเรื่องกิเลสในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

พระมหาไพฑูรย์ สุทธิวิธูโร (น้อยวัน). “การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องบาปในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาบัณฑิตวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : แม่ชีสังวาลย์ บุญช่วย
- ว/ ด/ ป/ เกิด : วันศุกร์ที่ ๑๓ เดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๗
- สถานที่เกิด : ๓๔ หมู่ที่ ๑ ต. หนองปลาหมอ อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี
- การศึกษาทางธรรม**
- พ.ศ. ๒๕๕๗ : ประกาศนียบัตรมหาอภิธรรมบัณฑิต (ป.อบ.) อภิธรรมโชติภาวิทยาลั
ยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รุ่นที่ ๕๑
- พ.ศ. ๒๕๕๗ : ธรรมศึกษาเอก สำนักเรียน คณะจังหวัดลพบุรี
- ประสบการณ์การทำงาน**
- พ.ศ. ๒๕๖๐ : อาจารย์สอนประจำหน่วยบริการอภิธรรมโชติภาวิทยาลัย ณ วัดป่าธรรม
โสภณ อ. เมืองลพบุรี จ. ลพบุรี ๑๕๐๐๐
- ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม**
- พ.ศ. ๒๕๕๗ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ระยะเวลา ๑ เดือนที่ศูนย์ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน
นานาชาติ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ ทำพระจันทร์ กรุงเทพ
- พ.ศ. ๒๕๕๘ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอปากช่อง
จังหวัดนครราชสีมา ระยะเวลา ๒๐ วัน
- พ.ศ. ๒๕๕๙ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอปากช่อง
จังหวัดนครราชสีมา ระยะเวลา ๔ เดือน
- พ.ศ. ๒๕๖๐ : Mahasi Sasana Yeiktha Meditation Centre Yangon, Myanmar
เจริญวิปัสสนาภาวนาและเมตตาภาวนาเป็นระยะเวลา ๗๐ วัน
- สังกัดวัด : วัดไตรศรีวัน (เขาภูทอง) หมู่ ๖ ต. นิคมสร้างตนเอง อ. เมืองลพบุรี จ. ลพบุรี
๑๕๐๐๐
- ปีที่เข้าศึกษา : ๒๕๕๘
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดไตรศรีวัน (เขาภูทอง) หมู่ ๖ ต. นิคมสร้างตนเอง อ. เมืองลพบุรี จ. ลพบุรี
๑๕๐๐๐
- โทรศัพท์ : ๐๙๘-๒๘๓-๔๐๕๓
- E-mail : Vi11.5811405031@gmail.com